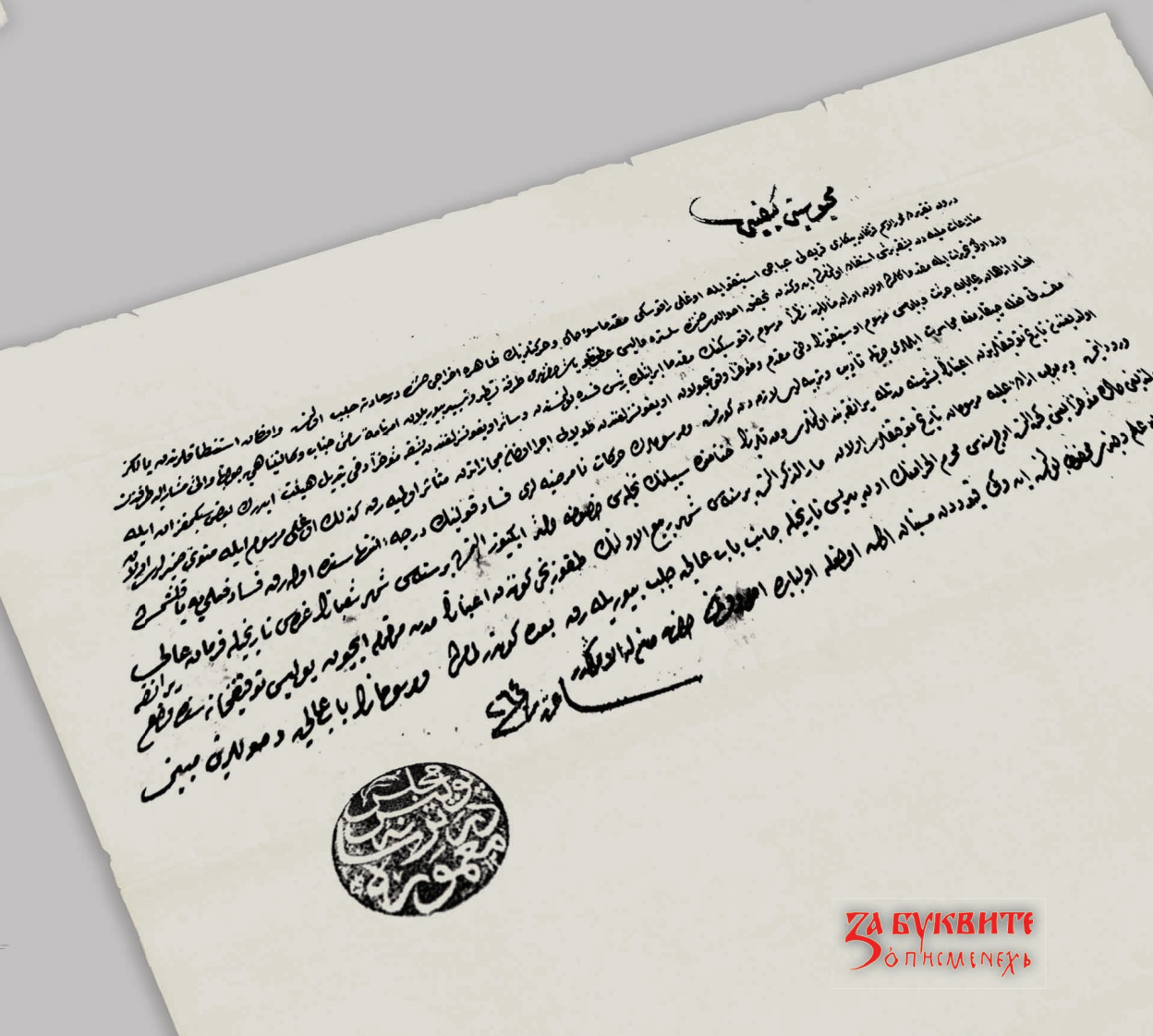

Орлин Събев

ДОКУМЕНТИ ЗА ГЕОРГИ РАКОВСКИ В ОСМАНСКИТЕ АРХИВИ

Книгата се издава по проект „Информационен портал за архивно-документално наследство на Българското възраждане“, по Договор № КП-06-Н 25/2 от 13.12.2018 г., и анекс към договора с номер: ФНИ-2912 от 17.12.2020 г., подкрепен от Фонд „Научни изследвания“ при Министерството на образованието и науката на Република България.

Авторът носи цялата отговорност за съдържанието на книгата и при никакви обстоятелства не може да се приеме като официална позиция на Фонд „Научни изследвания“ или на Министерството на образованието и науката.

Научен редактор:
доц. д-р Християн Атанасов

Научни рецензенти:
© проф. д.и.н. Вера Бонева
© проф. д-р Пламен Митев
© доц. д-р Светла Янева

© проф. д.и.н. Орлин Събев, автор и превод, 2022
© проф. д-р Пламен Митев, предговор, 2022
© д-р Христо Христов, дизайн и художествено оформление на корицата, 2022
© Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, 2022
Университет по библиотекознание и информационни технологии

ISBN 978-619-185-569-8
София, 2022

Орлин Събев

ДОКУМЕНТИ ЗА ГЕОРГИ РАКОВСКИ
В ОСМАНСКИТЕ АРХИВИ

ЗА БУКВИТЕ
ОПИСМЕНЕХЪ

The book is published under the project “Information Portal for Archival-Documentary Heritage of the Bulgarian Revival”, Contract № KP-06-H 25/2, 13.12.2018, and Annex to Contract № ФНИ-2912, 17.12.2020, financed by National Science Fund of the Bulgarian Ministry of Education and Science

The author is solely responsible for the content of the book and under no circumstances can it be accepted as an official position of the Bulgarian National Science Fund or the Ministry of Education and Science.

Scientific editor:

Assoc. Prof. Hristiyan Atanasov, PhD

Reviewers:

© Prof. DSc. Vera Boneva

© Prof. Plamen Mitev, PhD

© Assoc. Prof. Svetla Yaneva, PhD

© Prof. DSc. Orlin Sabev, author and translator, 2022

© Prof. Plamen Mitev, PhD, preface, 2022

© Hristo Hristov, PhD, book cover design, 2022

© Academic Publisher “Za bukvite – O pismeneh”, 2022

University of Library Studies and Information Technologies

ISBN 978-619-185-569-8

Sofia, 2022

ОРЛИН СЪБЕВ

**ДОКУМЕНТИ
ЗА
ГЕОРГИ РАКОВСКИ
В ОСМАНСКИТЕ АРХИВИ**

**Академично издателство „За буквите – О писменехъ“
София, 2022**

The book is published under the project “Information Portal for Archival-Documentary Heritage of the Bulgarian Revival”, Contract № KP-06-H 25/2, 13.12.2018, and Annex to Contract № ФНИ-2912, 17.12.2020, financed by National Science Fund of the Bulgarian Ministry of Education and Science

The author is solely responsible for the content of the book and under no circumstances can it be accepted as an official position of the Bulgarian National Science Fund or the Ministry of Education and Science.

Scientific editor:

Assoc. Prof. Hristiyan Atanasov, PhD

Reviewers:

© Prof. DSc. Vera Boneva

© Prof. Plamen Mitev, PhD

© Assoc. Prof. Svetla Yaneva, PhD

© Prof. DSc. Orlin Sabev, author and translator, 2022

© Prof. Plamen Mitev, PhD, preface, 2022

© Hristo Hristov, PhD, book cover design, 2022

© Academic Publisher “Za bukvite – O pismeneh”, 2022

University of Library Studies and Information Technologies

ISBN 978-619-185-568-1

Sofia, 2022

ORLIN SABEV

**DOCUMENTS ABOUT
GEORGI RAKOVSKI
IN THE OTTOMAN
ARCHIVES**

**Academic Publisher "Za bukвите - O pismeneh"
Sofia, 2022**

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	9
УВОД	13
I. НЕПОКОРНИЯТ РАКОВСКИ	21
II. НЕУЛОВИМИЯТ РАКОВСКИ.....	33
III. ПРОЧУТИЯТ РАКОВСКИ	67
IV. ОПАСНИЯТ РАКОВСКИ.....	87
V. ПУБЛИЦИСТЪТ РАКОВСКИ	111
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	125
БИБЛИОГРАФИЯ	127
ФАКСИМИЛЕТА.....	135
РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК.....	149

ПРЕДГОВОР

Приех поканата на проф. Орлин Събев да изготвя кратък предговор към неговата нова книга с благодарност за доверието, но и с притеснение, породено от отколешни мои задръжки, свързани с голямата тема за живота на Георги Раковски. Преди четири десетилетия, като начинаещ университетски преподавател, впечатлен от написаното от такива биографи и проучватели на Раковски като Димитър Страшимиров, Иван Шишманов, Михаил Арнаудов, Веселин Трайков, Николай Генчев, Крумка Шарова, лековерно мислех, че всичко, което може да се изрече и да се коментира за автора на „Горски пътник“, е вече направено. Затова и без никакво колебание насочих вниманието си към други изследователски проблеми на политическото ни Възраждане. С годините обаче, натрупвайки повече и повече информация за различни събития и личности от втората и третата четвърт на българския XIX век, все по-ясно осъзнавах три „истини“ за Раковски: 1) в познанията ни за неговите дела има все още сериозни празноти, а по редица въпроси, свързани с неговото властно присъствие в обществено-политическото и културно развитие на тогавашното възрожденско общество, продължават да се водят дълголетни и страстни спорове; 2) въпреки богатото документално наследство, което Раковски ни е оставил, автентичните свидетелства за продължителни периоди и за важни събития от неговия живот са оскъдни и фрагментарни; 3) в научната, популярната и учебникарската книжнина трайно са се наложили различни мантри, митове и идеологеми, които не само че възпрепятстват обективното оценяване на заслугите на Раковски, но и предпоставят изкуственото и ненаучно съизмерване на националните ни герои в стил „кой е по-по-най“.

През отминалата 2021 г., когато, къде по-шумно, къде по-скромно, отбелязвахме 200-годишнината от рождението на Георги Раковски, с моя колега и приятел проф. Пламен Павлов тяхме надежда, че юбилеят ще привлече вниманието на повече специалисти към делото и заветите на котленеца, но очакванията ни, за съжаление, се сбъднаха само частично. Затова и прочетох новата книга на проф. Орлин Събев „Документи за Георги Раковски в османските архиви“ с огромно любопитство и признавам, за пореден път останах впечатлен от изследователския почерк на автора. След великолепните си публикации за Робърт колеж и за голямата холерна епидемия в Османската империя от 1865 г., след прецизните си преводи на новооткрити в Истанбул документи, свързани с драматичните събития около обира на турската

поща при Арабаконак и със залавянето и осъждането на Васил Левски, Орлин Събев предоставя на научната ни колегия и на широката читателска аудитория един модерно написан труд, в който се предлагат множество непознати досега факти и свидетелства за митарствата на Раковски и за усилията на имперските власти да го заловят или поне да ограничат неговото влияние за политическото пробуждане на подвластното българско население.

Приносите на проф. Събев за фактологическото обогатяване на биографията на Георги Раковски са безспорни и всеки, който прояви интерес към книгата, лесно ще се убеди в подобна констатация. Няма да отнемам удоволствието на любознателните читатели сами да съпреживеят по-важните събития от живота на Раковски, неговите кроежи и терзания, мъчнотиите, през които е принуден да преминава. Ще си позволя да отбележа обаче, че за разлика от скучноватите и суховати академични писания, Орлин Събев успява с увлекателния си разказ да илюстрира по убедителен начин изказаните преди 140 години от Иван Вазов думи по адрес на Раковски: „Историята има да се позамисли във кой лик безсмъртен тебе да причисли“. Достатъчно е да проследим страниците, в които се разкриват изявите на Раковски като търговец и предприемач, като идеолог и организатор на Тайните общества и на Белградската легия, като талантлив книжовник и журналист.

Свършеното от проф. Орлин Събев не трябва да се оценява единствено и само като извороведчески принос в изследванията за Раковски и за неговото време. Покрай превода и анализа на новооткритите документални свидетелства, авторът ясно и категорично излага своето лично мнение по някои от нашумелите или преекспонирани от родните медии дискусийни въпроси, отнасящи се до биографията на Георги Раковски. Само като пример ще посоча направените наскоро заявки за промяна на годината на неговото рождение. В духа на академичната етика проф. Събев излага подробно съответните аргументи, но убедително изяснява защо изказаните съмнения към 1821 г. трябва да се отхвърлят. Солидаризирам се с позицията на Орлин Събев и в подкрепа ще отбележа, че в съхранявания в Одеския архив гръцки паспорт на Раковски, издаден през м. август 1857 г., изрично е отбелязано, че той е на 36 години, което потвърждава, че се е родил не през 1819 или 1820, а през 1821 г.

Демонстрираният от проф. Орлин Събев критичен подход при осмисляне на съдържащата се в новооткритите османски архивни документи информация може да се долови и при анализа на неизвестни досега сведения, свързани например с хронологията на арестуването на Раковски и баща му, срока на тяхната присъда, първата писмено засвидетелствана употреба на името Георги Раковски, ролята на Стефан

Богориди за освобождаването на Раковски през 1848 г., възможните планове за предизвикване на бунтове в българските земи през 1863 г., опитите на Високата порта за неговото арестуване и отвеждане в Цариград. Важни за бъдещите научни проучвания податки са направени и по отношение на мерките от страна на властите за ограничаване разпространението на печатните издания на Раковски, както и за цензуриране на неговите вестници. И още нещо – всички детайли около митарствата на сина на Стойко Събев и Руска Мамарчева, които могат да се извлекат от издирените и преведени от Орлин Събев архивни документи, са, безспорно, ценно градиво за запълване на поне част от съществуващите все още празноти в биографията на Раковски. Като не по-малко приноси обаче ще открия и новоразкритите факти, отнасящи се до съдбата на някои негови съмишленици.

Често, увлечени от желанието да представим по-убедително ролята на водачите на големите общобългарски движения през Възраждането, забравяме, че до всеки от тях е имало десетки отдадени на съответната кауза техни последователи, без които идеите и програмните документи за отхвърляне на чуждото иго – колкото и прекрасни да са те, не биха могли нито да се популяризират, нито пък да се реализират. Затова и отстоявам разбирането, че една от мисиите на историка е да прави нужното, за да се знаят и помнят имената и делата на повече от тези наши предци, които зовем безлично „обикновени българи“, на тези, които попадат в националния ни разказ като анонимен пълнеж на „народа“ или на т. нар. „възрожденско общество“. Осъзнавам колко невъзможно е в учебниците по история да се изпишат имената на хилядите участници в освободителните борби, които пряко или косвено допринасят за успеха на бунтовните начинания на Раковски и Левски, на Ботев и гюргевските апостоли. Но убедено вярвам, че ако искрено искаме да извадим от забвение нашите позабравени герои, ще се намерят и подходящите решения. Едно от тях – включването в научно обращение на непознати досега документи, е добре илюстрирано от Орлин Събев. Обнародвайки нови архивни материали, разкриващи мащабите на революционната дейност на Раковски, той ни прави всъщност съпричастни към съдбата на непознати за широката читателска аудитория възрожденци като Димитър Тодоров, Христо Вълков, Христо Райнов, Петър Джамджията, Марин Пиперов. Протоколите от техните разпити и служебната кореспонденция на тогавашната османска администрация ни разкриват неочаквани подробности за живота на тези мъченици на българската свобода, за техните премеждия и неволи из турските зандани, за цената, която са платили, доверявайки се на Раковски и отзовавайки се на неговите пламенни призови.

Списъкът с достойнствата на новата книга на проф. Орлин Събев може да бъде продължен с още примери, но оставям на Теб, любезни читателю, сам да се убедиш в това. Аз нямам никакви съмнения, че не само професионалните историци, но и всеки, който се интересува от доосвободенското ни минало, ще преоткрие по страниците на настоящия труд величието на Раковски и поучен от неговия пример, ще намери своя начин да бъде полезен на Отечеството ни.

Приятно четене!

Пламен Митев

УВОД

„Животът и дейността на Георги Стойков Раковски представляват увлекателна история, вплела в себе си не само необикновенния жизнен път на един от най-големите и заслужили синове на българския народ, но и поучителния разказ за тежките изпитания и бързо възмъжаване на цяло едно поколение, изнесло на плещите си в течение на близо тридесет години борбата за национално възмогане“¹. С тези думи Веселин Трайков, автор на най-изчерпателната биография на Раковски (1821–1867), успява да синтезира и представи по великолепен начин многопластовия исторически образ на типичния за XIX век европейски революционер – самонадеян и смел авантюрист, преминал през какви ли не житейски изпитания; образован млад мъж, дирещ корените на националната си идентичност; книжовник с перо в ръка, просветляващ умовете на сънародниците си; бунтовник и революционер, увличащ хиляди сърца в борба за национална самостоятелност и държавна независимост. Всеизвестно е, че като пръв идеолог на националната революция именно Георги Раковски поставя началото на тази борба, изведена до успешен край от неговите сподвижници и последователи. Това е подчертано и от османския комисар в София Садък паша.² В донесение до великия везир от 27 октомври/9 ноември 1907 г. той докладва, че Софийската община е оказала финансова помощ за издигане в Котел на паметник на Раковски, който е „много опасен бунтовник, научил пръв българите на революционно дело“³.

Донесението се съхранява в Османския архив в Истанбул, където има множество други документи, свързани пряко или косвено с личността и делото на Раковски. Те обаче – поради недостъпността им за по-ранните изследователи – досега не са били издирени, разчетени, преведени и анализирани. Както отбелязва Веселин Трайков в биографичното си изследване за Раковски, публикувано през 1974 г., „недокоснат още извор остават архивите на Цариградската патриаршия и турските държавни архиви, засега още недостъпни за научни издирвания“⁴. Многобройните изследвания, посветени на живота и

¹ Веселин Трайков, Георги Стойков Раковски: биография. София: Изд. на БАН, 1974, с. 7.

² Садък паша е османски комисар (дипломатически представител) в София в периода 1904–1908 г., вж. Mahir Aydın, *Bulgaristan Komiserliği. – Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, № 17/21, 1997, p. 83.

³ BOA, HR.SFR.04, 242/105 (док. 1).

⁴ Трайков, Биография, с. 19.

Бюст-паметникът на Георги Раковски в Котел,
изработен от Иван Лазаров и открит през 1933 г.

революционната дейност на Раковски, се основават на изключително богат и разнообразен архивен материал – личния му архив, гръцки, сръбски, румънски, руски и австрийски архиви, спомени и свидетелства на съвременници и прочее – и действително важна спойка от него като османските архиви, с малки изключения, все още липсва, за да се обрисова в пълнота историческият образ на личността му. От богатия османски архив, съхраняван в София – Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ), Отдел „Ориенталски сбирки“ – са известни много малко документи за Раковски. През 1968 г. Никола Г. Попов публикува два документа от 1860 и 1863 г., свързани с опитите на османските власти да ограничат разпространението на изданията на Раковски в българските земи.⁵ Описът на османски документи за националнореволуционните борби през XIX век, изготвен от Мария Михайлова-Мръвкарлова, не съдържа каквото и да е било, свързано с Раковски.⁶ Досега извън вниманието на изследователите е останала намираща се в наличните каталози анотация на документ, който също се отнася за книгите, издавани от Раковски.⁷

От друга страна, по време на своята издирвателска работа в Османския архив в Истанбул през 1928–1929 г., Панчо Дорев намира и впоследствие публикува в превод на български език документи, свързани с Никола Киселов, Димитър Тодоров и Христо Райнов, които са осъдени на крепостен затвор в Диарбекир заради сътрудничеството си с Георги Раковски.⁸

В наши дни достъпността на Османския архив в Истанбул⁹, значително улеснена заради неговата неотдавнашна дигитализация, даде в последните няколко години нов тласък на проучванията в България на българското националноосвободително движение през XIX век. Бяха издирени, преведени и обнародвани множество документи, свързани с Ва-

⁵ Никола Г. Попов, Две заповеди на валията на Русе, с които се забранява да бъдат разпространявани в пределите на Османската държава книгите на Раковски и неговият вестник „Бъдущност“. – В: Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2: Документални материали. София: Изд. на БАН, 1968, с. 361–363.

⁶ Опис на турски документи за съпротивата и националноосвободителните борби на българския народ през XIX век, съст. Мария Михайлова-Мръвкарлова. София: НБКМ, 1984.

⁷ НБКМ, Ориенталски сбирки, ОАК, 35/45, с. 4 (№ 40).

⁸ Документи за българската история, т. 3: Документи из турските държавни архиви, ч. 1 (1564–1872), съст. Панчо Дорев. София: Изд. на БАН, 1940, с. 444–446 (док. 762), с. 473–475 (док. 796).

⁹ Понастоящем Османският архив (ВОА) в Истанбул е част от структурата на Дирекцията на държавните архиви при Президентството на Република Турция (Т.С. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı).

сил Левски¹⁰, Ангел Кънчев¹¹ и други български революционни дейци.¹²

По повод 200-годишния юбилей от рождението на Георги Раковски през 2021 г. бяха публикувани част от неговото документално наследство, както и доклади от конференции, представящи нови изследователски интерпретации на неговия жизнен път и революционното му дело.¹³ Трябва да се отбележи, че някои публикации се базират на извори, чиято автентичност е оспорвана¹⁴, а други повтарят по-ранни изследвания.¹⁵

¹⁰ Вж. Алека Стрезова, Дипломатически извор за ранната история на БРЦК и Левски, съхраняван в Истанбулския османски архив. – Исторически преглед, № 3–4, 2017, с. 57–68; Дора Чаушева, Виктор Комбов, Нови документи за следствието срещу участниците в Арабаконашкия обир и издирването на Васил Левски. – Известия на държавните архиви, № 115–116, 2018, с. 146–187; Дора Чаушева, Виктор Комбов, Неизвестен досега портрет на Апостола в Османския архив в Истанбул. – История, № 27/1, 2019, с. 8–13; Нови документи за издирването и следствието срещу Васил Левски и участниците в Арабаконашкия обир, съст. Дора Чаушева, Виктор Комбов, превод Стефан Андреев, Иван Добрев, Орлин Събев. София: Национален музей „Васил Левски“ – Карлово, Изд. „Златен змей“, 2020; По следите на Левски и БРЦК: нови османски документи, съст. Орлин Събев, Дора Чаушева, Виктор Комбов, Ашкън Коюнджу, превод Орлин Събев. София: Изд. „За буквите – О писменехъ“, 2020; Виктор Комбов, Нови документи за издирването и залавянето на Васил Левски и за следствието срещу революционната организация. – Във: Васил Левски, комитетската организация и османската власт, 1872–1873 г. София: Национален музей „Васил Левски“ – Карлово, 2021, с. 185–207; Григор Бойков, Пламен Митев, Документални свидетелства за годината на раждане на Васил Левски. – История, № 29/1, 2021, с. 8–27.

¹¹ Дора Чаушева, За Ангел Кънчев според нови документи от Османския архив в Истанбул. – Във: Васил Левски, комитетската организация и османската власт, с. 142–184.

¹² Алека Стрезова, Сведения за българското революционно движение в османската дипломатическа кореспонденция, съхранявана в Османския архив в Истанбул. – Във: Васил Левски, комитетската организация и османската власт, с. 208–236.

¹³ Вж. Из документалното наследство на Георги С. Раковски, съст. Руслан Иванов, Милена Тафрова, Марина Яниславова, Нора Кавалджиева-Пенева. София: НБКМ, 2021; Научна конференция с международно участие „Георги Стойков Раковски: 200 години безсмъртие“, 12–13 април 2021 г. София: Военна академия „Георги Стойков Раковски“, 2021; За буквите – О писменехъ: Кирило-Методиевски вестник, год. 43, бр. 64, април 2021 г.

¹⁴ Вж. Иван Тренев, Раковски и масонството. – В: Научна конференция с международно участие „Георги Стойков Раковски: 200 години безсмъртие“, с. 195–200. Изложението на автора се основава на предполагаемо фалшифициран извор като „ръкопис“, подписан от Раковски и озаглавен „Разсъждения върху франкмасонската същност за човещина“. За неавтентичния характер на този „ръкопис“ вж. Десислава Иванова, „Показалец“ или... как да продаваш Раковски: <https://liternet.bg/publish/29/desislava-ivanova/pokazalec.htm> (20.05.2022); Hristian Atanasov, Digitization and Falsification. Digitization of the Archival Heritage of National Heroes – Some Observations and Concerns from Bulgaria. – In: Proceedings of ICERI 2021 Conference, 8th–9th November 2021, p. 3667.

¹⁵ Вж. Радослав Бонев, Георги Стойков Раковски и Кримската война 1853–1856. – В: Научна конференция с международно участие „Георги Стойков Раковски: 200 години безсмъртие“, с. 175–185. Целият текст на статията е идентичен с част от книгата на Веселин Трайков, Биография, с. 7–9, 101–123.

Юбилеят се превърна в подходящ повод да бъдат издирени и неизвестни османски документи (от Виктор Комбов и Октай Алиев), за които беше съобщено в медиите.¹⁶ Октай Алиев публикува превод на документ, който разкрива, че евентуалният предател на „известния революционер Раковски“ ще бъде щедро възнаграден с 25 хиляди гроша.¹⁷ Интерес представлява и издиреният от Алиев опис на християнското население на Котел от 1834 г., в който роденият през 1821 г. Раковски присъства като 14-годишен младеж с рожденото си име Съби, син на Стойко.¹⁸ Това е най-ранната поява на името на котленеца в османските анали.¹⁹

За целите на настоящото документално изследване беше проведено по-систематично и задълбочено проучване на Османския архив в Истанбул и бяха открити 70 архивни единици, съдържащи над стотина документа, преимуществено на османотурски и няколко на френски език, които пряко или косвено са свързани с Георги Раковски.²⁰ С изключение на гореспоменатия документ от 1907 г., всички други датират от времето на самия Раковски. Те, както ще бъде представено по-долу, разкриват любопитни и неизвестни досега детайли за неговата личност и революционната му дейност. Трябва да се направи уточнението, че откритите към днешна дата документи вероятно не са всички в Османския архив в Истанбул, отнасящи се за Раковски. Причината е, че издирването на конкретни документи в този архив е възможно по зададена ключова дума в анотациите, достъпни в неговата база данни. В анотациите на документи, свързани с Георги Раковски, често се споменава името му, но под различни форми в зависимост от това по какъв начин е изписано името му на арабица в самия документ и как

¹⁶ Вж. Гергана Димитрова, Октай Алиев, Новооткрит документ за Раковски ще хвърли светлина върху житейския път на революционера: <https://www.rusemedia.com/октай-алиев-новооткрит-документ-за-ра/> (04.11.2021); Жаклина Иванова, Уникално: студент откри случайно нови документи за Георги Раковски: <https://www.bgonair.bg/a/163-lyubopit-no/245412-student-po-istoriya-otkriva-sluchayno-novi-dokumenti-za-georgi-rakovski> (15.11.2021); <https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/10368948> (07.11.2021); <https://slivenpress.bg/сензационно-откритие-кога-е-роден-рак/> (08.11.2021).

¹⁷ Октай Алиев, Колко струва да бъде заловен Раковски? Османски документ от Истанбулския архив за дейността на Г. С. Раковски. – Времена, № 21, 2021, с. 37–39.

¹⁸ Както е известно, по-късно той приема личното име Георги в чест на вуйчо си Георги Мамарчев и фамилното име Раковски по названието на село Раково, откъдето е баща му Стойко Попович.

¹⁹ Октай Алиев подготвя публикация за откритите от него документи, която ще излезе от печат до края на настоящата година.

²⁰ Основният масив от документи е издирен, разчетен и преведен от Орлин Събев, автор на настоящото изследване. Единични документи са издирени също така от Виктор Комбов и Октай Алиев, които ги предоставиха за превод. Използвам възможността да благодаря за съдействието и отзивчивостта им.

даден архивист го е разчел, за да изготви съответната анотация. Ето защо в базата данни на архива името на Георги Раковски – в транскрибиран на латиница вариант – се среща в следните разнообразни форми: Yorgi, Yorgaki, Rakovski, Rakovsky, Rakofski, Rakoveski, Rakofeski, Rakoski, Rakosti, Rafoski, Rafovski, Rafofski, Rafofeski, Vakofti, или в комбинация от личното (при това не само Yorgi, но и George) и някой от гореизброените варианти на изписване на фамилното му име. Затова въпрос на догадки е изследователят да зададе предполагаема форма на изписване, разчитане или транскрибиране, за да попадне на анотация на документ, свързан с Раковски. Освен това се откриват и документи, които споменават името на Раковски, или пък такива, които не го споменават поименно, но се отнасят за негови вестници и сподвижници, без това обстоятелство да е посочено в анотацията им. Твърде вероятно е в архива да се съхраняват още документи за него, чието бъдещо откриване е въпрос на щастлива случайност.

Към този набор от документи беше добавен и споменатият по-горе документ, съхраняван в отдел „Ориенталски сбирки“ на НБКМ в София.

От издирените общо над стотина документа 45 са представени в пълен превод на български език в настоящото документално изследване. За превод са подбрани документите, които съдържат нова и конкретна информация за личността и делото на Раковски. Останалите документи, в които значителна част от тази информация се повтаря, или такива, които косвено се отнасят до Раковски, ще бъдат представени в хода на изложението в анотиран вариант. Българските лични имена и селищни названия са представени в техния популярен вариант. В случаите, когато османотурският вариант се различава не само фонетично, но и лексикално, под линия е посочена и формата, изписана в оригиналния текст. Датите в османските документи са обикновено според мюсюлманския (*хиджри*) и османския финансов календар (*рум*), който следва Юлианския календар. В някои случаи се споменават и дати по „европейския“, тоест Григорианския календар. При превода датите по мюсюлманския календар са преизчислени съгласно използвания понастоящем и в България (от 1916 г.) Григориански календар (нов стил), като е представена и датата по използвания през XIX век от българите Юлиански календар (стар стил). В някои случаи, при преизчислението на датите по мюсюлманския календар в дати по Юлианския и Григорианския календар, е налице разминаване от един ден, което вероятно се дължи на различното отчитане на денонощието при мюсюлманите.²¹ За да бъде проследена коректно хронологията на събитията,

²¹ По-подробно вж. Орлин Събев, Портата по следите на Левски и БРЦК: откъде и какви са новите османски документи? – В: По следите на Левски и БРЦК, с. 44–46.

датите, които се споменават в български и чуждестранни (неосмански) извори, също са представени в два варианта: по Юлианския (стар стил) и Григорианския календар (нов стил). Към изследването са приложени факсимилета на по-важните и интересни документи.

По съдържание издирените документи оформят четири тематични кръга, които се отнасят най-общо за: а) престоя на Георги Раковски и баща му Стойко Попович в цариградски затвор през 1845–1848 г. и освобождаването им; б) търговските дела и финансови взаимоотношения на Раковски с други предприемачи и кредитори; в) революционното дело на котленеца; г) неговите сподвижници; д) публицистичната му дейност. Именно в рамките на тези тематични кръгове ще разгледам въпросните документи.

Изразявам дълбоката си признателност към проф. д-р Пламен Митев, проф. д-р Пламен Павлов, проф. д.и.н. Вера Бонева, проф. д-р Ашкън Коюнджу, доц. д-р Светла Янева, доц. д-р Християн Атанасов, доц. д-р Валентин Китанов, Дора Чаушева, д-р Милена Тодоракова, д-р Маргарита Добрева, д-р Николай Тодоров, Магдалена Жечева, Виктор Комбов, Октай Алиев и Пламен Мерджанов за помощта им при подготовката на настоящия труд.

I. НЕПОКОРНИЯТ РАКОВСКИ

Както бе посочено в увода, най-ранното споменаване на Георги Раковски в османските архиви датира от 30-те години на XIX век. В издирения от Октай Алиев опис (*нюфус дефтер*) на християнската рая в Котел от 1834 г. като жители на „махалата Пено“ (Пеньова или Пеновска махала) са отбелязани бащата на Раковски – Стойко Събев (Попович/Папазоглу), на 40 години и с черен мустак, както и неговият брат Йордан, тогава на две години. Отделно от тях, в края на списъка на жителите на същата махала, е вписан 14-годишният „Съби, син на Стойко“, който изглежда е самият Раковски.²² Поражда въпросителни обстоятелството, че в описа той е вписан отделно от баща си и брат си, чиито имена са в самото начало на списъка с жителите на „махалата Пено“ в Котел: с № 1 е вписан „Папасоглу Стойко, син на Съби, с черен мустак, 40-годишен, висша [категория]“²³, а под № 2 е „синът му Йордан, двегодишен“. Името на Раковски е вписано в края на списъка с мъжете от тази махала под № 56 като „Съби, син на Стойко, 14-годишен, средна [категория]“.²⁴ Според някои родословни сведения бащата на Раковски е роден през 1795, а Йордан през 1832 г.²⁵ Следователно данните в описа за възрастта на бащата и брата на Раковски са относително достоверни. Въпросният опис не е датиран, а в каталога на Османския архив в Истанбул като начална дата на изготвяне е посочен последният ден (29 *зилхидже*) на 1249 г. по мюсюлманския календар, съответстващ на 27 април/9 май 1834 г. В описа обаче има и по-късни вписвания на новоустановени лица през периода 1835–1839 г. За разлика от баща си и брат си, които са описани през 1834 г., Раковски е описан отделно от тях – сред имената на лицата, добавени една година по-късно – през април и юни 1835 г. Така посочената възраст – 14 години, кореспондира с рождената дата на Раковски, която е някъде скоро след 10/22 април 1821 г.²⁶

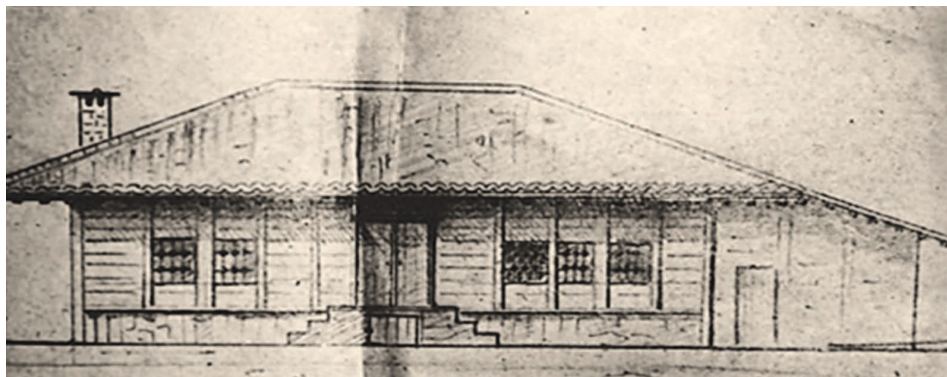
²² <https://slivenpress.bg/сензационно-открытие-кога-е-роден-рак/> (08.11. 2021); Жаклина Иванова, Уникално: студент откри случайно нови документи за Георги Раковски: <https://www.bgonair.bg/a/163-lyubopitno/245412-student-po-istoriya-otkriva-sluchayno-novi-dokumenti-za-georgi-ra-kovski> (15.11.2021).

²³ Уточненията в описа като „висша [категория]“ (*аля*), „средна [категория]“ (*евсам*) и „низша [категория]“ (*една*) се отнасят до съответния размер на данъка *джизие* (*харадж*), който е плащан в зависимост от имущественото състояние на раята със статут на *зимми*, а именно християните и евреите, намиращи се под протекцията на мюсюлмански владетел, в случая османския султан.

²⁴ BOA, NFS.d, 6356, л. 406.

²⁵ http://bulrod.blogspot.com/2015/05/blog-post_67.html (08.07.2022).

²⁶ Трайков, Биография, с. 61–62.

Родната къща на Георги Раковски в Котел
(НБКМ-БИА, Сбирка „Портрети и снимки“, С I 4261)

Очевидно при първоначалния опис на жителите на Котел през 1834 г. Раковски е бил пропуснат, а причината вероятно е свързана с факта, че в същата година Стойко Попович отвежда по-големия си син да учи при Райно Попович (1783–1858) в Карлово. Той е вписан в описа на следващата година – може би когато се е върнал в Котел за лятната ваканция. Раковски учи в Карлово до 1836 г. Тогава, заради пламнала чумна епидемия, той се връща при семейството си, което временно се установило в с. Ичера, докато епидемията отmine.²⁷ След година и нещо със съдействието на съгражданина си Стефан (Стефанак) Богориди (1775–1859), по това време влиятелен и високопоставен служител в османската администрация²⁸, от края на 1837 до лятото на 1841 г. Раковски учи във Великата народна школа в квартала Куручешме в Цариград.²⁹

²⁷ Пак там, с. 62.

²⁸ След като завършва Бейската академия в Букурещ, през 1799 г. Стефан Богориди заема поста на първи преводач (*драгоман*) в османската флота, после е на служба в османското външно министерство, назначаван е за управител на различни провинции, а през 1834–1850 г. е управител на о. Самос, но на практика пребивава в Цариград. Вж. Никола Т. Колев, Разпространение на френския език сред българите и на френската преводна литература в България през Възраждането. – Годишник на Софийския университет, Факултет по класически и нови филологии, №73/1, 1978, с. 83–87; Йордан Желев, Княз Стефан Богориди. Кариера, национална идентичност, патриотизъм. – Известия на държавните архиви, № 83, 2002, с. 3–40; № 84, 2003, с. 3–54; Christine M. Philliou, *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*. Berkeley: University of California Press, 2011.

²⁹ Вж. Трайков, Биография, с. 62–67; Орлин Събев, Просветени на Изток с лъчите на Запада: Българската ученическа колония в Цариград (XIX–XX век). София: Изд. „Авангард Прима“, 2019, с. 354.

Родителите на Георги Раковски – Стойко Попович и Руска Мамарчева,
и сестра му Нанка Стойкова-Тарпанска, Цариград, вер. 1842 г.
(НБКМ–БИА, Сбирка „Портрети и снимки“, С V 580)

В следващите два описа на християнската рая в Котел, чиито начални дати на изготвяне според архивния каталог са съответно 9/21 февруари 1841 г. (но има и по-късни вписвания) и 8/20 януари 1844 г., отново срещаме имената на бащата и брата на Раковски. Въпреки различната им датировка (с разлика от близо три години), данните за двамата в двата описа са напълно идентични. Като членове на домакинство № 23 в „махалата Пено“ са вписани „Стойко, син на Съби, със среден ръст и посивял мустак, 55-годишен, средна [категория]“ и

„синът му Йордан, шестгодишен“.³⁰ Предвид разликата от седем години между началните години на изготвяне на описа от 1834 г. и двата описа от 1841 и 1844 г., би трябвало Стойко Попович да е на 47 или 50, а не на 55 години, а Йордан – на девет или 12, а не на шест години. При това някъде към 1845–1847 г. Йордан починал на 14–15-годишна възраст.³¹ Това обстоятелство още веднъж подчертава нуждата от проява на известна скептичност спрямо прецизността на данните в разглежданите описи, особено тези, свързани с възрастта на описаните лица.³² Във всеки случай посивелият мустак на Стойко Попович свидетелства за неговото остаряване, а явно и имущественото му състояние не е било вече така цветущо, както през 1834 г., когато бил изявен предприемач в текстилния бранш и откупвач на монопола за доставка на аби от Котел и региона за султанската войска.³³ В друг опис (*теметтуат дефтер*) с данни за доходите на котленци от 1844–1845 г., за който Октай Алиев също пръв съобщава³⁴, Стойко Попович е вписан сред жителите на същата котленска махала (*Лено*) като „Стойко, син на Съби, от терзийския еснаф“ с годишен доход от стопанска дейност в размер на 516 гроша.³⁵

В двата описа от началото на 1841 и съответно 1844 г. името на Раковски липсва, тъй като по времето на тяхното изготвяне той отново не е в Котел. След близо четиригодишно учение във Великата народна школа в Куручешме, където се подписва като Саввас Стефанидис (или Сава Стефанович)³⁶, Раковски не оправдава надеждите на благодетеля си Стефан Богориди за отдаденост към науките и последваща кариера в османската администрация.³⁷ През лятото на 1841 г. Раковски напуска Цариград и заминава отвъд Дунава, установявайки се в Браила под името Георги Македон. Там той се препитава като частен учител по гръцки и френски език и взема дейно участие в подготовката на Втория браилски бунт, която трае от август 1841 до февруари 1842 г.

³⁰ BOA, NFS.d, 6360, л. 53а (№ 58 и 59); NFS.d, 6361, л. 55а (№ 56 и 57).

³¹ След като Георги Раковски и баща му Стойко Попович били хвърлени в цариградски затвор през 1845 г., братът и една от сестрите на Раковски починали на „около 14–15 години“, вж. Трайков, Биография, с. 84 (бел. 43). Според други сведения Йордан починал през 1847 г., вж. http://bul-rod.blogspot.com/2015/05/blog-post_67.html (08.07.2022). Остава загадка обстоятелството обаче, че в писмо до баща си от 28 август/9 септември 1849 г. Раковски изпраща поздрав до сестрите и „брата си“, докато в по-ранни писма поздравява само сестрите и близките си, вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 31–32.

³² Вж. Бойков, Митев, Документални свидетелства, с. 11–12.

³³ Трайков, Биография, с. 59.

³⁴ <https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/10368948> (07.11.2021).

³⁵ BOA, ML.VRD.TMT.d, 12149, с. 161.

³⁶ Вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 1: Писма и ръкописи на Раковски, съст. Георги Димов. София: Изд. на БАН, 1952, с. 3–17.

³⁷ Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 458.

Целта е да бъде организиран отряд от българи и гърци, които да конфискуват оръжието от местния гарнизон и да се прехвърлят на юг от Дунава, за да вдигнат въстание срещу османската власт. След потушаването на бунта „даскал Георге, син на Щефан Македон“, тоест Раковски, получава от съда в Букурещ смъртна присъда, но тъй като притежава гръцки паспорт, със съдействието на гръцкия генерален консул в Букурещ Константинос Ризос и гръцкия пълномощен министър в Цариград Александрос Маврокордатос през лятото на 1842 г. е прехвърлен в османската столица и след това изпратен в Марсилия. Там Раковски, именуващ се като Георги Стефанидис³⁸, контактува с местния гръцки консул Зицианос, както и с гръцкия пълномощен министър в Париж Йоанис Колетис с намерение да продължи образованието си във френската столица. Този план обаче не се осъществява и през 1844 г. котленецът отпътува за Атина, оттам за Цариград и след това за Търново, където въпреки предварителната уговорка не успява да започне работа като учител. Накрая се прибира в Котел, но там, по стечение на обстоятелствата, остава едва два месеца.³⁹

Завръщането на Раковски в родния му град (по онова време село) ще да е станало в последните месеци на 1844 г. Едва пристигнал в Котел, Раковски, пременен като французин – с „дълга перелина и опнати дрехи“, изнася сред местната младеж пламенни речи за освобождението на българския народ и с това си навлича гнева на котленските чорбаджии, които при това недолюбували и баща му Стойко Попович. Скоро двамата са наклеветени пред османските власти за противодържавна дейност.⁴⁰ Според Веселин Трайков баща и син са арестувани и отведени под стража в Цариград през първите месеци на 1844 г.⁴¹ Там те били осъдени на седем години строг тъмничен затвор, от които излежават близо три години и половина в най-суровата цариградска тъмница, намираща се при държавната корабостроителница (арсеналската тъмница – на османски: *терсане*). По-късно Раковски описва този злосъществен епизод от живота си в произведението „Неповинен българин“.⁴² Според него за освобождаването им се застъпват техни съграждани – българи и турци, които поръчителстват за тях, както и българи и „някои си европейци“, живеещи в Цариград. Благоприятен фактор за преждевременното им освобождение се оказва назначаването за министър на външните работи (от декември 1845 до септември 1846 г.) на осман-

³⁸ Вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 18–22.

³⁹ По-подробно вж. Трайков, Биография, с. 67–84.

⁴⁰ Вж. Трайков, Биография, с. 84–86.

⁴¹ Пак там, с. 86.

⁴² Вж. Георги Стойков Раковски, Автобиографични трудове, съст. Веселин Трайков. София: Изд. на ОФ, 1980, с. 59–88.

ския реформатор Мустафа Решид паша, автор на Гюлханския хатише-риф от 3 ноември 1839 г., прокламиращ равенство между мюсюлманските и немюсюлманските поданици на султана и поставящ началото на реформения период в османската история, известен като Танзимат (1839–1876). С негово съдействие на свобода е пуснат първо бащата Стойко Попович. Той се връща в родния Котел с писмо от съгражданина си Стефан Богориди, с което котленските чорбаджии получават уверение, че повече няма да се занимава с обществена дейност. Малко по-късно, в началото на 1847 г., е освободен и синът Георги Раковски.⁴³

В Османския архив в Истанбул се съхраняват няколко документа, свързани с престоя на Раковски и баща му Стойко Попович в най-мрачния цариградски затвор. Те разкриват някои нови детайли и внасят повече яснота в хронологията на събитията. На 16/28 юли 1845 г. Съветът за съдебни решения⁴⁴ при Високата порта обосновава причините за наказанието, неговия вид и срок на изтърпяване. Това е най-ранният документ, в който котленският революционер е споменат вече с окончателно приетото от него фамилно име Раковски⁴⁵:

Абаджията Стойко и синът му Раковски от село Котел⁴⁶ били привикани в [османската] столица заради техни прояви и провинения. От проведения с тях разпит в полицията обаче нищо не произлязло, освен крамола, и затова до валията на Силистра, честития паша⁴⁷, била написана и изпратена височайша заповед да проучи деянията им. От съдържанието на получения [от него] писмен отговор, както и на представените преди това други документи, които били предадени на Висшия съвет⁴⁸, станало ясно, че по-рано въпросният Раковски е участвал в Браилския бунт и че е вършил други нередни неща. После пък, като променил външния си вид, се осмелил с някои други заблудени глупци да мъти ума на раята. Баща му, споменатият Стойко, също имал по-ранни и по-сетнешни провинения, но наложените му за тях наказания не оказали [нужното] въздействие. Освен това двамата, заедно със споменатия си син, се осмелили да осъществят тайно замислено намерение за бунт и

⁴³ По-подробно вж. Трайков, Биография, с. 86–95.

⁴⁴ Meclis-i Ahkam-ı Adliye.

⁴⁵ В писмо от 22 ноември/4 декември 1845 г. до Стоян Киров намиращият се по това време в затвора котленец се подписва като Георги С. Раковски, вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 22.

⁴⁶ Тук и в следващите документи наименованието на селището е изписано с османския вариант Казган, Казган пънар или Казан, а понякога погрешно и Козан.

⁴⁷ По това време, от октомври 1843 до септември 1844 г., валия на Силистра е Хафъз Ахмед паша.

⁴⁸ Meclis-i Vala.

затова било сметено за основателно да бъдат наказани. Според закона лице, осмелило се да върши подобни бунтовнически деяния, подлежи на строг тъмничен затвор, като върши най-тежката работа, окован във вериги, [за срок] от една до пет години в зависимост от степента на вината му. Предвид провиненията им, на споменатите следва да се връчи съдебно решение, като се посочи престъплението им и срока на наказанието, което е от по пет години затвор в окови с полагане на тежък физически труд, считано от [деня на] задържането им. След изтичане на [пълния] срок следва да се издаде височайша заповед от Висшия съвет за тяхното освобождаване. Заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва. 23 *реджеб* [12]61 година.⁴⁹
[печат:] Съвет за съдебни решения.⁵⁰

В друга архивна единица са обединени три документа, които се отнасят за освобождаването на Раковски от затвора. Инициативата за това принадлежи на Стефан Богориди, който през февруари – март 1848 г. отправя молба за освобождаване на неговия съгражданин, адресирана до споменатия Мустафа Решид паша, по това време велик везир.⁵¹ В молбата четем следното:

Раболепното ми донесение до закрилника пълномощник⁵² на възвишения праг⁵³ се отнася за следното:

След като било докладвано и се разбрало, че Георги, син на чорбаджи Стойко от Котел, е участвал в бунта, организиран преди няколко години в Браила, и провинението му било доказано от влашкия съд по неоспорим начин, незнаяно по каква причина или поради чие нехайство той бил предаден на гръцкия консул в Букурещ. При тежавайки гръцки паспорт и минавайки през [османската] столица, той отишъл в Атина, а оттам в Марсилия. След като провел разговори с Колети⁵⁴, се върнал в Атина, [откъдето] с гръцкия си паспорт отишъл в Сливен⁵⁵ и Котел. Тъй като се изплашили от бунтовническите му речи, котленските чорбаджии го изказали на бившия търновски

⁴⁹ 16/28 юли 1845 г.

⁵⁰ BOA, C.ADL, 96/5755 (док. 1).

⁵¹ Мустафа Решид паша е велик везир в периода септември 1846 – април 1848 г. и след кратко прекъсване от август 1848 до януари 1852 г.

⁵² Етикет за обръщение към великия везир.

⁵³ Израз, с който се обозначава османската столица.

⁵⁴ Йоанис Колетис, пълномощен министър на Гърция във Франция.

⁵⁵ Тук и в следващите документи наименованието на града е изписано с османския вариант Ислимие.

каймакамин Исмаил Адил ага, въз основа на чието донесение и работно известие [Раковски] заедно с баща му били докарани в [османската] столица. След като били държани затворени повече от година в полицейския участък на имперската артилерия (*топхане*), както и в затворническите [килии] към Високата порта, справедливото наказание на баща му било прекратено, понеже бил задържан [повече] заради сина си, и било заповядано да бъде върнат в родното му място.⁵⁶ Заради дългия си престой в затвора обаче гореспоменатият му син се разболял тежко и [сега] е на смъртен одър. Затова се отправя молба да бъде освободен, като работният слуга Тома, главен абаджия (*абаджибаши*) на държавната корабостроителница⁵⁷, гарантира, че [Раковски] ще е вече хрисим. Аз, Вашият работен слуга, съм убеден, че основателно изпитваното [от Вас] чувство на господарско милосърдие и височайше състрадание не ще допусне никой да умре, бидейки осъден на вечен затвор, и затова поданиците на укрепената [османска] държава живеят в сговор, сигурност и мир. Отмяната на тъмничния му затвор ще е израз именно на необходимостта да бъде проявена господарска милост и височайша снизходителност. Освен това, ако споменатият абаджия бъде повикан и декларира писмено, че ще положи всякакви и сериозни усилия да превъзпита лошия нрав на лицето [Раковски], комуто ще бъде поръчител, тъй щото да не върши повече онова, което е вършил досега, както и да не се среща с някои бунтовно настроени гърци в Бейоглу⁵⁸, които биха го въвлекли в техните заговори, тогава вместо да бъде заточен на доживотна каторга в Триполи⁵⁹, е възможно споменатият да бъде помилван от султана и да бъде освободен. Ако великият везир заповяда, споменатият абаджия може да бъде привикан в Министерския съвет, където официално да се изготви необходимата писмена гаранция и да се издаде заповед за освобождаването на споменатия Георги. По този въпрос заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва. Аз, работният [печат:] Стефанаки.⁶⁰

⁵⁶ Бащата Стойко Попович е освободен от затвора през 1847 г., вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 490.

⁵⁷ Тома Стефанов (Томас Стефану) от Пловдив, зет на пловдивския търговец на мануфактурни стоки и аба Атанас Гюмюшгердан и главен абаджия (*абаджибаши*) в Цариград. През 1849 г. става член (черковен епитроп) на настоятелството на българската църква „Св. Стефан“ в Цариград, вж. Никола Начов, Цариград като културен център на българите до 1877. – Сборник на БАН, Клон историко-филологичен и философско-обществен, № 19/12, 1925, с. 19; Никола Евт. Сапунов, Дневник по съграждането на първата българска църква в Цариград, съст. Христо Темелски. Велико Търново: Изд. „Пик“, 1999, с. 101.

⁵⁸ Централен квартал на Цариград, част от който е Галата.

⁵⁹ В документа е изписан османският вариант Траблусгарб.

⁶⁰ ВОА, І.MVL, 117/2880 (док. 1), молбата не е датирана.

В празното поле над текста на молбата на Стефан Богориди на 24 февруари/7 март 1848 г. е вписана справка от полицейския участък при корабостроителницата относно „обстоятелствата по затварянето“ на Георги Раковски и баща му Стойко, която отчасти повтаря цитираното по-горе решение на Съвета за съдебни решения от юли 1845 г.:

Абаджията Стойко и синът му Раковски от село Котел, чиито имена са споменати в [горното] писмо, били привикани в [османската] столица заради техни прояви и провинения. От проведения с тях разпит обаче нищо не произлязло, освен крамола, и затова до валията на Силистра, честития паша, била написана и изпратена височайша заповед да проучи деянията им. От съдържанието на писмения отговор от споменатия паша до Великото везирство, както и на получените преди това [други] документи станало ясно, че по-рано въпросният Раковски е участвал в Браилския бунт и че е вършил и други нередни неща. После пък, като променил външния си вид, се осмелил с някои други заблудени глупци да мъти ума на раята. Баща му, споменатият Стойко, също имал предишни и последващи провинения, но наложените му за тях наказания не оказали [нужното] въздействие. Освен това двамата, заедно със споменатия си син, се осмелили да осъществят тайно замислено намерение за бунт и затова било сметено за основателно да бъдат наказани. Бил получен ферман с дата първия ден на месец *шабан* [хиляда] двеста шестдесет и първа година⁶¹, според който, тъй като незаконните действия на споменатите стигнали до етап да пристъпят към реализиране на бунтовническите си помисли, те били наказани със строг тъмничен затвор за срок от по пет години, считано от датата на задържането им, с условието да бъдат освободени след изтичането на този срок. В изпълнение на този височайш декрет в полицейския арест споменатите били оковани във вериги за посочения срок, считано от датата на тяхното задържане – деветия ден на месец *ребюлеввел* [хиляда двеста] шестдесет и първа година.⁶² После, на седемнадесети *мухаррем* миналата [хиляда двеста] шестдесет и трета година⁶³, Високата порта изискала [да бъдат преместени в нейния затвор], но не били изпратени [веднага], а по-късно, като от Портата е получено уведомление, че са пристигнали [там]. Това се разбира от вписаното [в регистъра], а по този въпрос заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

⁶¹ 24 юли/5 август 1845 г.

⁶² 6/18 март 1845 г.

⁶³ 24 декември/5 януари 1847 г.

Първият ден на *ребиюлахир* [12]64 година.⁶⁴

[Печат:] Полицейски участък при държавната корабостроителница.⁶⁵

Вторият документ представлява правно становище на Съвета за съдебни решения от 4/16 март 1848 г. В него се посочва, че молбата на Богориди, както и справката към нея са били прочетени и разгледани на заседание на османското правителство, т. нар. Висш съвет. Отбелязва се, че понеже провинението на бащата Стойко било по-леко от това на сина Раковски, той вече бил пуснат на свобода със султански указ (*ираде*), а сега заболелият поради дългия престой в тъмница Раковски, който понастоящем се намирал в затвора при Високата порта, също можело да бъде освободен, ако първомайсторът абаджия при държавната корабостроителница Тома гарантира, че оттук нататък котленецът ще има примерно поведение.⁶⁶

Третият документ е изложение от 12/24 март 1848 г. на великия везир до султан Абдулмеджид I (1839–1861) с предложение Раковски да бъде освободен поради отбелязаните в предните два документа причини и при посоченото в тях условие. Под изложението му на 22 март/3 април 1848 г. е вписан указ (*ираде*), с който султанът одобрява освобождаването на Раковски от затвора.⁶⁷

От цитираните документи става ясно, че присъдата на бащата Стойко Попович и на сина Георги Раковски, съгласно издаден на 24 юли/5 август 1845 г. ферман, е била не седем, а пет години затвор, които е трябвало да бъдат излежани, считано от датата на задържането им – 6/18 март 1845 г. Така се оказва, че двамата са задържани не в началото на 1844 г., а в началото на 1845 г., и съответно Раковски излиза от затвора не през 1847 г., както допуска В. Трайков⁶⁸, а през 1848 г., както посочва самият котленец⁶⁹ и други автори на биографии за него.⁷⁰ По настояване на Високата порта от 24 декември/5 януари 1847 г. те били преместени в нейните затворнически килии. Сведението в писмо

⁶⁴ 24 февруари/7 март 1848 г.

⁶⁵ ВOA, I.MVL, 117/2880 (док. 1).

⁶⁶ ВOA, I.MVL, 117/2880 (док. 2).

⁶⁷ ВOA, I.MVL, 117/2880 (док. 3).

⁶⁸ Трайков, Биография, с. 100 (бел. 97); Веселин Трайков, Георги Стойков Раковски: документален летопис 1821–1867. София: Изд. „Д-р Петър Берон“, 1990, с. 46–47, 50; следващите автори се подвеждат по това мнение на В. Трайков, вж. Стоян Райчевски, Георги Стойков Раковски. София: Изд. „Захари Стоянов“, 2018, с. 45.

⁶⁹ В писмо до Анастас х. Стоянович от 11/23 април 1846 г. Раковски отбелязва, че вече „петнадесет месеца... ни влачат от темница в темница в жезла“, вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 23; Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 437, 483.

⁷⁰ Михаил Арнаудов, Г. С. Раковски: живот, дело, идеи. София: Българска книга, 1942, с. 37–40; Трайков, Биография, с. 89–90 (бел. 63).

на Стефан Пенювич Ахтар от 23 февруари/7 март 1847 г., според което Раковски се е изbral „ут таквоз месту“, което В. Трайков тълкува като времето на освобождаването му от затвора⁷¹, всъщност е свързано с преместването на Стойко Попович и Раковски от арсеналската тъмница в затворническите килии при Високата порта. Това преместване ще да е било осъществено заради влошеното здраве на двамата поради суровите условия в затвора при държавната корабостроителница и желанието да им се осигури по-лек режим в новия затвор. Според зетя на Раковски – Кръстю Тарпански, през последната една година която, както става ясно, е прекарал в затвора при Високата порта, Раковски е преподавал уроци на децата на великия везир Мустафа Решид паша.⁷² Но изглежда и при облекчените условия здравословното състояние на Раковски не само не се е подобрило, а дори се е влошило. Вероятно именно при този престой в затвора той заболява от туберкулоза, която ще продължи да се обостря при бъдещите му непрестанни пътувания и която е причина за кончината му през 1867 г.⁷³ Заради влошеното му здраве Раковски е освободен чрез издадено в началото на април 1848 г. султанско ираде, като първомайсторът абаджия при корабостроителницата Тома Стефанов поръчителства, че оттук насетне котленецът ще има примерно поведение. За отбелязване е и положителната роля, която очевидно е имал Стефан Богориди за освобождаването от затвора както на бащата Стойко Попович, така и на сина Георги Раковски. Както допуска Веселин Трайков, Богориди вероятно е помогнал на Раковски да започне да учи във Великата народна школа в Цариград през 1837 г.⁷⁴ Всъщност Богориди съдейства на много младежи от родния му Котел да постъпят в това престижно учебно заведение на Константинополската патриаршия.⁷⁵ Той дори подпомага финансово Раковски, докато учи тук.⁷⁶ Но изглежда в резултат на наблюдаването, по изказа на В. Трайков⁷⁷, „непрекъснато охлаждане“ в техните взаимоотношения ролята на Богориди в епизода с хвърлянето в тъмница на Раковски и баща му е представяна изцяло в негативна светлина – Богориди не само че не бил съдействал за освобождаването им, а дори е настоявал

⁷¹ Трайков, Биография, с. 95 (бел. 71), с. 100 (бел. 97).

⁷² Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 404–405.

⁷³ Йордан Йорданов, Георги Стойков Раковски: здраве, болест и смърт. София: АИ „Марин Дринов“, 2004, с. 29.

⁷⁴ Трайков, Биография, с. 63.

⁷⁵ Румяна Радкова, За знания в „чуждина“ (XVIII–XIX в.). София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2019, с. 37, 39.

⁷⁶ Пак там, с. 153.

⁷⁷ Трайков, Биография, с. 65.

за тяхното задържане и осъждане.⁷⁸ Вероятно отношенията между Богориди и Раковски се влошават, след като Раковски, макар и издържан от влиятелния си съгражданин Богориди, напуска през 1841 г. Великата народна школа, а година по-късно, през февруари 1842 г., отклонявайки се от „пътя на разума“, участва във Втория браилски бунт.

⁷⁸ Пак там, с. 86, 90.

II. НЕУЛОВИМИЯТ РАКОВСКИ

Както самият Раковски отбелязва, покрай неговите и на баща му усилия да ангажират лица, които да помогнат за излизането им от затвора, семейството му се оказва напълно разорено.⁷⁹ Изглежда благодарение на близките контакти с Мустафа Решид паша, както и на кратко-трайната му адвокатска дейност – с кантора под наем в цариградския хан Балкапан – той се запознава с влиятелни лица в Цариград и започва да се занимава с откупуване на десятък и други данъци, както и митнически и пазарни такси, т. нар. *илтизам* – по онова време високодоходно, но същевременно и твърде рисково търговско начинание.⁸⁰ По думите на гръцкия консул в Букурещ Ризос⁸¹ „млад, образован и красноречив“, Раковски се впуска в предприемаческата сфера с впечатляващ замах, успявайки да убеди водещи цариградски кредитори в своята благонадеждност и да получи от тях огромни средства. Заедно с пловдивчанина Йоан Примидис, той преоткупува от някой си Ахмед ефенди митническите такси за 1848–1849 г. на един от най-големите и доходоносни панаири в българските земи – Узунджовския.⁸² През 1850–1851 г. Раковски преоткупува от Мустафа Агях бей данъчните приходи на Пловдивски окръг за 800 хиляди гроша, като после препродава за 234 хиляди гроша една част от тези приходи на Стоян (Цоко) Каблешков, родом от Копривщица.⁸³ Последният обаче се оказва неизправен длъжник.⁸⁴ Други части – по вид приходи или за отделни общини (*нахии*) – са препродадени или преотстъпени за събиране (*аманет*) на бегликчията от пловдивския род Чалъкови – Атанас Чалики⁸⁵, както и на други лица: Етем ага, Коста-

⁷⁹ Трайков, Биография, с. 95.

⁸⁰ По-подробно вж. Светла Янева, Българи – откупвачи на данъци във фискалната система на Османската империя. Към историята на българския делови и социален елит през XIX в. София: Нов български университет, 2011, с. 47–75.

⁸¹ Трайков, Биография, с. 77.

⁸² Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 327–329.

⁸³ Стоян Дончов Каблешков (чорбаджи Цоко), чичо на Тодор Каблешков. В периода 1837–1856 г. държи търговска кантора в Цариград. Търгува с добитък и занаятчийски произведения. Вж. [https://bg.wikipedia.org/wiki/Стоян_Каблешков_\(търговец](https://bg.wikipedia.org/wiki/Стоян_Каблешков_(търговец) (26.03.2022).

⁸⁴ През 1852 г. Мустафа бей издирва Цоко Каблешков, за да му се издължи със сумата от 229 хиляди гроша (А.МКТ.УМ, 107/81).

⁸⁵ Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 329–330; Атанас Вълков Чалъков, роден в Пловдив, до 1848 г. учи в Одеса и Париж, а след това става бегликчия и търговски пълномощник на Раковски, почива млад през 1853 г., вж. Българската възрожденска интелигенция, съст. Николай Генчев, Красимира Даскалова. София: Изд. „Д-р Петър Берон“, 1988, с. 700; Трайков, Биография, с. 97–98 (бел. 82); Янева, Българи – откупвачи на данъци, с. 51.

ки (Костадин) Моравенов⁸⁶, Али ага и пр.

Както отбелязва Веселин Трайков, „икономическата дейност на Раковски се отличава с многопосочността си: той чертае разнообразни планове, впуска се в сложни сделки, старее се да разшири дейността си не само в Цариград, но и из пределите на страната, та и в чужбина“⁸⁷. Освен че се занимава с (пре)откупуване на налози, Раковски прави опити да основе фабрики, мелници, даращи и др., но все така безуспешно.⁸⁸ Изобщо, по думите на В. Трайков, Раковски „не е роден за търговец“⁸⁹. Издирените в Османския архив в Истанбул документи напълно потвърждават тази констатация, като внасят повече яснота в сложните му и объркани търговски и финансови дела.

Проблемите на Раковски датират още от 1849 г. във връзка със задълженията му с откупените мита на Узунджовския панаир. В спомените си Кръстю Тарпански отбелязва, че Раковски, „Аврадалия Груя“⁹⁰ и филибелията Янко⁹¹“ откупили тези мита, но като ги събрали, тримата съдружници отишли в Пловдив и „поизразходвали събраните пари“, а на главния им кредитор – цариградския сарафин Замбоолу, нищо не платили и той „привиква ги в Цариград и ги затваря и тримата, а от парите нищо не можа да вземе“⁹². Няколко османски документа се отнасят за този спор.

На 18/30 ноември 1849 г. Замбоолу, който в османските документи е изписван като Занбаоглу (Занбазаде) Йорги, подава следното прошение до Великото везирство:

Раболепната ми молба се отнася за следното:

Аз, раболепният, настоявам жителят на Пловдив⁹³ Йовани Примидиз⁹⁴ и съдружниците му да ми върнат съгласно [подписана от тях] полица 120 хиляди гроша от стойността на митата от Узунджов-

⁸⁶ Константин Душков Моравенов (1812–1882) от Копривщица, до 1866 г. е в Пловдив, а след това е в Цариград, вж. Българската възрожденска интелигенция, с. 438.

⁸⁷ Трайков, Биография, с. 96.

⁸⁸ По-подробно вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 33–38, 490; Архив на Г. С. Раковски, т. 2: Писма до Раковски (1841–1860), съст. Веселин Трайков. София: Изд. на БАН, 1957, с. 66–69, 79, 95–97, 100–101; Янева, Българи – откупвачи на данъци, с. 87–90, 171; Трайков, Биография, с. 96–97; Веселин Трайков, Раковски и балканските народи. София: Изд. „Наука и изкуство“, 1971, с. 459 (бел. 27).

⁸⁹ Трайков, Биография, с. 97.

⁹⁰ Груя п. Генчов от Копривщица.

⁹¹ Йоан Примидис от Пловдив.

⁹² Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 405.

⁹³ В този и следващите документи наименованието на града е изписано с османския вариант Филибе.

⁹⁴ Йоан Примидис.

ския панаир, които са откупени от тях. Но понеже те не ги връщат и тъй като не са изправени пред [местния] съд, отправих раболепна молба да бъдат привикани в столицата. Въз основа на нея преди петнадесет дни от Великото везирство беше издадена височайша заповед, адресирана до валията⁹⁵ на Пловдив, но споменатият не само че нищо не предприе, а се съюзи с мюдюрината⁹⁶ на околията⁹⁷ Пазарджик, който се казва Хюсеин ефенди. [Последният] казал, че имал да взема от споменатия [Йовани] двадесет хиляди гроша, и издействал да го вкарат в затвора. Но както се разбира от съдебен протокол от предходни съдебни процеси, въпросният християнин⁹⁸ не дължи нищо и се вижда, че двамата [местни управници] са се съюзили в желанието си да задържат споменатия там и да не го изпратят [в столицата]. Ако двамата имат претенции, нека изпратят тук упълномощено от тях лице, защото задържането на споменатия [длъжник] там по причина, че и на тях дължи пари, е в моя вреда, раболепния [тъжител]. Освен това те използват чиновническата си власт противно на реда и внасят смут и неразбория в държавните постъпления от мита. Затова умолявам Великото везирство да издаде височайша заповед до споменатите [чиновници], които да изпратят въпросния християнин в столицата. Заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

14 *мухаррем* [1]266 година.⁹⁹

Аз, раболепният Хаджи Занбазаде Йорги, живущ в хана Ялдъзлъ¹⁰⁰ [в Цариград].¹⁰¹

В отговор на жалбата от Великото везирство е подготвена съответна заповед¹⁰², а на 28 декември 1849/9 януари 1850 г. валията на Пловдив и членовете на градския съвет изпращат следния отговор:

Съгласно получената височайша заповед от Великото везирство с дата 14 *мухаррем* [12]66¹⁰³ сарафинът Занбаоглу Йорги имал да получава заедно с лихвите пари, взети назаем от Георги Раковски от Котел и Йован Примидис от Пловдив, които откупили митото на

⁹⁵ Управител на област (*еялет* или *вилает*).

⁹⁶ Управител на околия (*каза*).

⁹⁷ Тук и в следващите документи е използван османският термин *каза*.

⁹⁸ Използваният османски израз е *зимми*, с който се обозначават християни и евреи, намиращи се под протекцията на мюсюлмански владетели.

⁹⁹ 18/30 ноември 1849 г.

¹⁰⁰ Ханът се намира близо до известната Капалъ чаршия.

¹⁰¹ ВOA, А.МКТ.УМ, 37/76 (док. 1).

¹⁰² ВOA, А.МКТ.УМ, 37/76 (док. 2).

¹⁰³ 18/30 ноември 1849 г.

Узунджовския [панаир] за шестдесет и пета година.¹⁰⁴ Заповядано е незабавно да уведомим и докладваме за ситуацията, като се разгледат в [градския] съвет претенциите на мюдюрината на Пазарджик Хюсеин ефенди и ако тук не се стигне до решение, [въпросните лица] да бъдат закарани в столицата. Споменатият Йован [Примидис], който се намира тук, беше привикан и се положи старание да се съберат от него взиманията, за които настояват споменатите [Хюсеин] ефенди и [Занбаоглу Йорги]. Споменатият Георги [Раковски] обаче се намирал в столицата и всички дефтери и книжа били у него, а у [Йован Примидис] нямало нито пари, нито счетоводни книжа. Затова, понеже няма как въпросната сума да бъде изплатена тук, [Йован Примидис] каза, че споменатите дългове могат да се върнат само в присъствието на въпросния Георги [Раковски]. Ето защо беше сметнено за подходящо споменатият Йован също да бъде в столицата и следователно умоляваме да се издаде заповед, за да бъде изпратен. Заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

24 сафер [12]66 година.¹⁰⁵

Аз, раболепният валия на Пловдив, [печат:] Мехмед Исмет.

Аз, раболепният кадия на Пловдив, [печат:] Мехмед Емин.

Аз, раболепният мюфтия на Пловдив, [печат:] Ахмед.

Аз, раболепният член на съвета, [печат:] Хасан Хюсеин.

Аз, раболепният финансов отговорник: в действителност се намира в Одрин.¹⁰⁶

Аз, раболепният член на съвета: намира се в чифлика си.

Аз, раболепният член на съвета, [печат:]...¹⁰⁷

Аз, раболепният член на съвета, [печат:] Хаджи сейид Осман.

Аз, раболепният отговорник по земите, [печат:] Сейид Хасан.

Аз, раболепният първенец¹⁰⁸ от гръцката общност [в Пловдив]¹⁰⁹, [печат:] Петко Димитър.

Аз, раболепният първенец от гръцката общност [в Пловдив], [печат:] Йован Станчо.

Аз, раболепният първенец от арменската общност [в Пловдив], [печат:]...¹¹⁰

Аз, раболепният първенец от еврейската общност [в Пловдив].¹¹¹

¹⁰⁴ 1848–1849 г.

¹⁰⁵ 28 декември 1849/9 януари 1850 г.

¹⁰⁶ Тук и в следващите документи наименованието на града е изписано с османския вариант Едирне.

¹⁰⁷ Нечетливо.

¹⁰⁸ Тук и по-нататък е използван османският вариант *коджабаш*.

¹⁰⁹ Тук и по-нататък е използван османският вариант *миллет*.

¹¹⁰ Името в печата е изписано с арменски букви.

¹¹¹ Липсва печат или изписано име, ВОА, А.МКТ.УМ, 6/54 (док. 2).

Спорът между цариградския сарафин и съдружниците, откупили митата на Узунджовския панаир, между които и Раковски, продължава с години, без да намери удовлетворително за кредитора решение. През април 1851 г. Йоан Примидис подава оплакване, че сарафинът Занбаоглу Йорги настоявал да му се издължи и вече няколко пъти го вкарвал в затвора. Според документа един от поръчителите на Йоан Примидис бил Йоргаки (Георги), като тук най-вероятно се има предвид именно Раковски.¹¹² След като Занбаоглу Йорги не успява да получи дължимото му от Йоан Примидис, впоследствие ще да е подгонил неговите поръчители, между които и Раковски. Според османски документ от 3/15 октомври 1859 г. сарафинът Занбаоглу Йорги се оплакал, че Йоан Примидис отказвал да изплати сумата от 250 хиляди гроша от стойността на митническите приходи на Узунджовския панаир, въпреки взаимните гаранции върху тази сума, които били дадени от другите му съдружници (в т. ч. очевидно и Раковски).¹¹³

Раковски има проблеми не само със Замбоолу, но и с други търговски партньори и съдружници. През август 1852 г. в османското външно министерство постъпва писмо на френски език¹¹⁴ от Руското посолство в Цариград, отнасящо се за „съдебния спор между руския поданик Никола Чалики и Георги Раковски“, тоест за неуредените финансови взаимоотношения между Никола Вълков Чалъков и Раковски. Писмото е преведено на турски език на 14/26 август 1852 г. В запазената чернова на превода четем следното:

Превод [от френски на османотурски език] на писмо, изпратено от Руското посолство до височайшето Министерство на външните работи:

Според писмо, написано на петнадесети *зилкаде* хиляда двеста шестдесет и шеста година¹¹⁵ и изпратено от Руското посолство [в Цариград], лице на име Никола Чалики, поданик на руската държава¹¹⁶, поискал от Георги Раковски да му върне сто и шест хиляди гроша, дадени му срещу лихва с полица. Уважаемият бегликчия, който преди е служел като секретар във външното министерство,

¹¹² ВOA, MVL, 202/47 (док. 1).

¹¹³ ВOA, A.MKT.UM, 371/88 (док. 1).

¹¹⁴ ВOA, HR.TO, 286/1 (док. 2), писмото не е датирано.

¹¹⁵ 10/22 септември 1850 г.

¹¹⁶ Никола Вълков Чалъков от Копривщица, брат на Атанас Вълков Чалъков, с когото учи в Одеса и Париж до 1848 г. Подобно на брат си също се занимава с бегликчийство. Близко 20 години е преводач (драгоман) при Найден Геров, руски вицеконсул в Пловдив. В периода 1850–1857 г. подпомага търговските дела на Раковски (вж. Българската възрожденска интелигенция, с. 700; Янева, Българи – откупвачи на данъци, с. 51).

привикал [в търговския съд] споменатия Раковски, който признал за дълга си. Той, от своя страна, имал да получава [пари], дължими му от Стоян Каблешков. Тъй като на практика държал в себе си въпросната сума като длъжник, споменатият Каблешков, в присъствието на преводача на посолството, приел тази сума да бъде взета от него, за да се разреши въпросът. Но когато се стигнало до уреждането на сметките между споменатите Чалики и Раковски по упоменатия начин, бившият каймакамин на Драма Мустафа бей¹¹⁷ се явил в търговския съд и заявил, че по-рано той вече бил издействал запор върху гореспоменатата сума и [също] завел иск. Но посолството, представлявано от главния си преводач, заявило, че категорично не може да бъде признат за валиден друг запор въз основа на безпочвени твърдения и че не е съгласно да се отмени официално наложената процедура чрез едно преднамерено твърдение. Макар и да било декларирано, че този запор е бил наложен още преди да бъде представено писмото от посолството, било възразено, че този запор е неправилен, а и споменатият Стоян Каблешков изобщо не е бил уведомен за него. Затова Руското посолство заявило, че е длъжно да настоява категорично да бъде наложен запор по определения начин, защото до този момент споменатият Каблешков, който съхранява и държи в себе си въпросната сума, изобщо не е бил официално уведомен [за запора от Мустафа бей]. На всичко отгоре, макар че Хаджи Бекир ага и всички други присъстващи търговци заявили и признали, че заведеният от Мустафа бей иск в търговския съд е неоснователен, той постоянно предявявал ново преразглеждане на иска му. По този начин той се мъчел да провали налагането на [действителен] запор и по недопустим начин показал чия страна заема. Освен че проявил явна едностранчивост, споменатият Мустафа бей на два пъти изчезнал от столицата, за да се избави от претенциите на други кредитори, и така възпрепятствал окончателното разрешаване на въпроса. Накратко, според събраната от посолството информация споменатият [Мустафа бей] пак поискал от търговския съд решение, и то без никакво основание и в отсъствието на преводача на посолството. Когато обаче от височайшето Министерство на външните работи пояснили, че издаването на такова решение не отговаря на реда и закона, а от Великото везирство било наредено въпросното

¹¹⁷ Според османски документи през 1846 г. Мустафа Агях бей е бил откупвач на митото върху тютюна на пристанищата Кавала, Енидже Карасу и Драма (BOA, HR.MKT, 12/46), а през 1848 г. е бил откупвач на десетъка от околията Гюмюрджина в окръг Драма (BOA, A.AMD, 5/76).

дело да се преразгледа, търговският съд проявил дори нежелание да се съобрази със заповедите на великия везир и затова делото не било подновено. Ето защо [Руското] императорско посолство настоява [за следното]: първо, неофициално гореспоменатото издадено съдебно решение да бъде отменено в присъствието на преводача на посолството; и второ, официално, съгласно изразената молба, парите, които споменатият поданик на османската държава Стоян Каблешков задържа, да бъдат предадени на руския поданик Никола Чалики. Също така [посолството] още веднъж възразява официално срещу подновяването на съдопроизводството по този въпрос, въпреки по-ранните възражения срещу многократните опити чрез лъжливи твърдения да бъде внесено объркване по въпросния заповест.¹¹⁸

От документа се разбира, че през септември 1850 г. Никола Вълков Чалъков, който имал руско поданство, е поискал от Георги Раковски да му върне заетата срещу лихва сума от 106 хиляди гроша. Когато Чалъков завел иск в търговския съд и поискал заемът да бъде върнат, Раковски се оправдал, че не може, тъй като на свой ред имал да получава пари от подоткупвача Стоян (Цоко) Каблешков, комуто, както беше казано по-горе, препродал една част от пловдивските налози. Каблешков обаче се оказал нелоялен партньор и дълго време не се издължавал.¹¹⁹ Тогава търговският съд налага заповест върху част от дължимото от Каблешков на Раковски в полза на Чалъков. Междувременно изпълнението на това решение е възпрепятствано, тъй като друг заемодател на Раковски – споменатият Мустафа бей, заявил, че още преди писмото на Руското посолство от 10/22 септември 1850 г. по негово искане също е бил наложен заповест върху взиманията на Раковски от Каблешков, и затова, заради иска на Чалъков, неколкостранно завеждал иск, за да защити интересите си. Според търговци свидетели заповестът, наложен от Мустафа бей, бил неоснователен, а с действията си, самият той бидейки неизряден длъжник към други лица, всъщност подкрепял неизрядния длъжник Раковски.

Още по-големи са неприятностите на Раковски с Мустафа бей. По отношение на предисторията на финансовите взаимоотношения между двамата повече яснота внасят спомените на зетя на Раковски – Кръстю Тарпански. Според него Мустафа бей, който вече бил откупил данъците на „Пловдивската губерния“, ги препродал на Раковски с условие, като ги разпродаде на свой ред на други подоткупвачи, от

¹¹⁸ ВOA, HR.ТО, 286/1 (док. 1).

¹¹⁹ Янева, Българи – откупвачи на данъци, с. 171.

събраните пари да даде на бея 850 хиляди гроша. След като разпродад на няколко души въпросния *илтизам*, котленецът предал на Мустафа бей само 350 хиляди гроша, а останалите 500 хиляди гроша не успял да събере и съответно да му се издължи. Заради това Мустафа бей завел дело срещу Раковски.¹²⁰ Според Панайот х. Добрев спорът между двамата започнал, тъй като намиращият се по това време в Пловдив Раковски „измамил някак си“ пратеника на Мустафа бей и „му взел тайно книжата, които носил от Цариград“. Заради това беят завел съдебно дело срещу Раковски, като дори за кратко го вкарал в затвора.¹²¹ Според трета версия (спомени от „неизвестен котленец“) Раковски изпратил от Пловдив близкия си приятел Славчо Киров, за да занесе в Цариград дължимите 500 хиляди гроша на Мустафа бей, но „по пътя го изпреварват разбойници, убиват го и вземат 500 хиляди гроша. Тогава Мустафа бей затваря Раковски като свой длъжник, който е нямал откъде да му плати наема. Раковски е бил задържан около 6 месеца“¹²².

Отглас от съдебните разпри между двамата се съдържа в полица от 5/17 май 1850 г., с която неизвестен съдружник на Раковски заявява, че дадените от него 50 хиляди гроша за първата вноска за откупените данъци на околия Пазарджик не бива да бъдат поставяни под запор от Мустафа бей, който съди Раковски.¹²³ На 8/20 септември 1850 г., два дни преди първото писмо от Руското посолство в защита на финансовите интереси на Чалъков, Мустафа бей успява да издейства затвор за Раковски заради неизплатени дългове. Котленецът излежава присъдата си до края на декември с. г.¹²⁴ С второто писмо от Руското посолство от август 1852 г. се настоява деструктивното поведение на Мустафа бей да бъде прекратено, наложеният от него запор върху взиманията на Раковски от Цоко Каблешков да бъде анулиран и Никола Вълков Чалъков да получи дължимата му от Раковски сума, която да се приспадне от задълженията на Каблешков към Раковски. Така неуредиците с връщането на този заем продължават близо две години. Предвид тези проблеми отношенията между Раковски и братята Никола и Атанас Чалъкови „охладняват“ вероятно не само заради неосъществения през 1851 г. брак на Раковски със сестра им, както твърди В. Трайков, но и заради неуредените финансови взаимоотношения между тях.¹²⁵

За преплетените търговски отношения на Георги Раковски с нелоялни стопански партньори, заради които самият той също се оказва

¹²⁰ Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 405.

¹²¹ Пак там, с. 437.

¹²² Пак там, с. 452, 460.

¹²³ Архив на Г. С. Раковски, т. 2, с. 69.

¹²⁴ Трайков, Биография, с. 97; Трайков, Раковски и балканските народи, с. 409.

¹²⁵ Трайков, Биография, с. 98.

неизряден партньор, свидетелстват и други два документа, свързани с отпуснат от него заем на негов съгражданин от Котел. На 31 декември 1852/12 януари 1853 г. Раковски отправя до Портата собственоръчно подписана молба (*арзухал*) със следното съдържание:

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

Въпреки многократните молби [да върне] неизплатената сума от две хиляди гроша, [които съм дал] срещу полица, лицето, известно с името Кятиб¹²⁶ Симеон, син на Станчо и жител на село Котел, [находящо се] на територията на Шуменска област, отказва [да ги върне]. Умолявам Ви, когато Ваше Височество узнае за това, да проявите добрина и изпратите до шуменския каймакамин строга и категорична заповед да прибере [принудително] от споменатия Симеон, син на Станчо, въпросната сума, която ми се полага. По този въпрос заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

Първият ден на *ребюлахир* [12]69 година.¹²⁷

Аз, раболепният слуга Георги Раковски.¹²⁸

Скоро след тази молба, на 4/16 януари 1853 г. от Великото везирство е изпратено писмо до каймакамина на Шумен с указание местният шериатски съд и градският съвет да разгледат случая и ако се окаже, че действително такава сума е дължима, тя да бъде иззета от длъжника и предадена на жалбоподателя.¹²⁹

Всъщност Раковски има финансови взаимоотношения с въпросния Симеон още от 1851 г.¹³⁰ Не е ясно дали Раковски е успял да си получи парите, но така или иначе сложните и рисковани финансови начинания, в които Раковски се забърква с нелоялни търговски партньори във връзка с откупваческата му дейност, логично водят до изключително влошаване на отношенията му с неговия съдружник и заемодател Мустафа бей.¹³¹ Цяла серия от документи от периода 1853–1864 г., съхранявани в Османския архив в Истанбул, се отнасят за възникналия между тях спор заради съдружието им при откупуването на данъците на Пловдивска и Пазарджишка околия, както и новия разрыв в отношенията им през 1854 г., и за опитите на Мустафа бей чрез непрестанни жалби и молби към османските власти Раковски да бъде задържан и изправен

¹²⁶ Турската дума с арабски произход *кятиб* означава писар, секретар.

¹²⁷ 31 декември 1852/12 януари 1853 г.

¹²⁸ ВОА, А.МКТ.DV, 67/75 (док. 2).

¹²⁹ ВОА, А.МКТ.DV, 67/75 (док. 1).

¹³⁰ Вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 36–37.

¹³¹ Янева, Българи – откупвачи на данъци, с. 90; Трайков, Биография, с. 97.

пред съд, за да понесе отговорност за деянията, в които заемодателят му го обвинява.

След тримесечния затвор на Раковски през есента на 1850 г. заради неизплатен дълг към Мустафа бей, през април 1853 г. котленецът отново е задържан по оплакване на бея. За този неизвестен досега факт от биографията на Раковски свидетелстват няколко османски документа. Единият от тях е молба без дата, отправена лично от Раковски до Великото везирство. От нея се разбира, че той вече двадесет и пет дни е в затвора заради жалба от Мустафа бей. С молбата си Раковски моли да бъде освободен, тъй като е неправомерно задържан без присъда, и настоява спорът му с Мустафа бей да бъде разгледан от самия Министерски съвет в присъствието на компетентни лица:

Заради спора ми с Мустафа Агях бей съгласно заповед от Великото везирство бях хвърлен несправедливо в затвора, където съм от двадесет и пет дни насам без присъда. Затова отправих молба до Великото везирство да бъда освободен и спорът ми със споменатия [Мустафа Агях бей] да бъде разгледан от комисия при Министерския съвет, [съставена] от компетентни лица. Макар и да бях привикан в Министерския съвет и да има решение първо да бъдат проучени протоколите и другите книжа, издадени [по случая] в последните три години било от Счетоводния отдел на финансовото ведомство, било от Министерския съвет, и после да се постъпи както е потребно, вече двадесет дни въпросните документи нито се проучват, нито пък аз самият съм освободен от затвора. Затова умолявам да проявите Вашата безмерна милост и състрадание към мен, раболепния, като ме привикате в Министерския съвет и въз основа на представената от мен раболепна молба сметките ни [с Мустафа Агях бей] да бъдат прегледани от комисия в присъствието на запознати [със случая] лица, както и да бъде издаден височайш ферман за моето законосъобразно освобождаване, както изисква справедливостта. Заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

Аз, раболепният слуга Георги [Раковски].¹³²

Молбата на Раковски не е датирана, но според справка, изписана в полето върху нейния текст, той е бил задържан на 7/19 април 1853 г. Следователно той се обръща към Великото везирство вероятно към 1/13 май 1853 г. Междувременно на 13/25 април 1853 г. неизвестно лице става поръчител на Раковски („котленския чорбаджия Георгаки“)

¹³² ВOA, MVL, 137/85 (док. 2).

с имота си за 21 дни, че няма да „избяга“.¹³³ Не е ясно дали Раковски веднага е освободен, но случаят скоро се задвижва, защото на 4/16 май 1853 г. Великото везирство уведомява началника на полицията (с други думи тогавашния османски министър на вътрешните работи)¹³⁴, че като основателно пострадал от съдружието си с Мустафа Агях бей във връзка с откупуването на данъците на околиците Пловдив и Пазарджик „лицето, именуващо се Георги“, е подало молба спорът им да се разгледа и разреши в Министерския съвет. Затова се настоява да бъдат изпратени протоколите от Счетоводния отдел на финансовото ведомство, изпратени в полицията още на 24 септември/6 октомври 1850 г.¹³⁵ Във връзка с тази молба на 4/16 юни с. г. Великото везирство изисква от Министерството на търговията в присъствието на компетентни лица да се разгледат протоколите от Счетоводния отдел на финансовото ведомство и да се даде мнение и становище.¹³⁶ Изглежда отговорът от търговското ведомство се забавя и на 27 юли/8 август 1853 г. Великото везирство изпраща ново писмо дотам с настояване да бъде уведомено за това какво е свършено по случая.¹³⁷ Така или иначе Раковски вероятно вече е извън затвора и продължава да се намира в османската столица, за да разреши финансовите си проблеми. Именно докато е там, в хана Балкапан, той получава писмо от неговия зет Кръстю Тарпански, датирано 10/22 август 1853 г., с което е уведомен, че баща му Стойко Попович е починал преди два дни, на 8/20 август 1853 г.¹³⁸

Когато през октомври с. г. започва Кримската война (1853–1856), Раковски напуска Цариград, тъй като османският военен министър Мехмед Али паша¹³⁹ го назначава за първи преводач към османската армия. Във връзка с това назначение той заминава за щабквартирата в Шумен.¹⁴⁰ Там обаче Раковски продължава да затъва в нови дългове. Запазена е собственоръчно подписана от „Савва Раковски“ полица на български език с дата 18/30 октомври 1853 г., с която той получава на заем от шуменец Анастас х. Стоянов хиляда гроша, които се задължава да върне „без загуба“ след 91 дни.¹⁴¹ От друга страна, със заминава-

¹³³ Архив на Г. С. Раковски, т. 2, с. 103–104 (допуска се, че поръчителят е самият Мустафа бей).

¹³⁴ По това време, от август 1852 до декември 1854 г., началник на полицията е Мехмед Хайреддин паша.

¹³⁵ ВOA, А.МКТ.NZD, 78/76 (док. 1).

¹³⁶ ВOA, А.МКТ.NZD, 81/26 (док. 1).

¹³⁷ ВOA, А.МКТ.NZD, 85/6 (док. 1).

¹³⁸ Архив на Раковски, т. 2, с. 108; Трайков, Биография, с. 96.

¹³⁹ Мехмед Али паша е военен министър от май 1853 до януари 1854 г.

¹⁴⁰ Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 491; Трайков, Биография, с. 97 (бел. 79), 109.

¹⁴¹ Шумен и Шуменско, XV–XIX век (документи и материали), съст. Доротей Георгиева, Минко Пенков. Шумен: Исторически музей, 1996, с. 399 (полицата се съхранява в Исторически музей – Шумен, инв. № В, 238).

нето на фронта проблематичните финансови отношения на Раковски с Мустафа бей не само че остават неразрешени, а дори се задълбочават още повече през следващата 1854 г. Пълният разрыв между тях е предшестван, изглежда, от затопляне на взаимоотношенията им, като дори, както се твърди, Мустафа бей го възприемал за потенциален зет, но само ако приеме исляма.¹⁴² Взаимоотношенията между двамата придобиват характер на дългогодишна сага, която може да се проследи в поредица от молби и жалби на Мустафа бей до османските власти. Най-ранната е от 16/28 септември 1854 г. и е отправена до Великото везирство. В нея става дума за следното:

Както Ви е добре известно, в първия ден на миналия Рамазан байрам¹⁴³ Георги Раковски от Котел задигна от моя дом една чанта и избяга. В нея имаше деветдесет и две златни монети, които са [на стойност] по двадесет франка, всеки от които се равнява на 110 гроша¹⁴⁴, както и полици на висока стойност и други ценни книжа. Преди една година той пак беше избягал от столицата, тъй като настоявах да ми върне петстотинте хиляди гроша, които ми дължи без лихва от стойността на данъците от околиците Пловдив и Пазарджик.¹⁴⁵ Преди няколко месеца беше получено сведение, че той се намира в района на Шумен, и беше задържан, но в полицията [в столицата] се явили лица, които гарантирали за него¹⁴⁶, и той пак се измъкна. Споменатият Георги Раковски е с висок ръст, кестеняви брада и мустаци, черни вежди, като понякога е обръснат, а крайните фаланги на двата малки пръста на едната му ръка са отрязани. Сегашното му бягство [от столицата] продължава повече от три месеца, а преди два месеца се получи сведение, че е в столицата, но оттогава не се знае къде е точно. Обаче един от мъжете, които са гарантирали за него в полицията, е информирал, че преди четиридесет-петдесет дена е бил забелязан в района на Балчик. Преди да избяга, споменатият [Раковски] изрази многократно пред мен готовност да върне дълга си, както и намерението си да замине [на фронта] с английските и френските войски като преводач. Тъй като е много трудно да избяга от столицата

¹⁴² Трайков, Биография, с. 111; Трайков, Раковски и балканските народи, с. 417–418.

¹⁴³ 15/27 юни 1854 г.

¹⁴⁴ Общата стойност се равнява на 10 120 гроша.

¹⁴⁵ Тук и в следващите документи наименованието на града е изписано с османския вариант Татарпазаръ.

¹⁴⁶ Вероятно става дума за споменатите от Кръстю Тарпански поръчители Георгаки, касиер (*бекилихарч*) на видинския владика, и „някой си Михалаки“, благодарение на които Раковски бил освободен от полицията в Цариград след изпращането му от Шумен от Йомер паша. Вж. Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 407.

по друг начин, твърде възможно е да е заминал със споменатите войски дори и без да има разрешително за пътуване (*тезкере*). Затова умолявам да бъдат изпратени писма от посолствата ни [в Англия и Франция] до командирите на войските на споменатите държави, които се намират в Румелия и Крим, както и височайше писмо от Великото везирство до главнокомандващия [на османската армия] в Румелия, честития и блажен Йомер паша, с искане да бъдат проучени лицата, които са заминали с войските на споменатите държави в качеството на преводачи и други служители, и ако се открие лице, отговарящо на описанието, да бъде задържано и изпратено [в столицата]. Последващата заповед принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

5 мухаррем [12]71 година.¹⁴⁷

Аз, раболепният слуга секретарят [при Имперския съвет], [печат:] Ес-сейид Мустафа Агях.¹⁴⁸

На 20 септември/2 октомври османското външно министерство е уведомено за тази молба с инструкцията да се предприемат съответните действия¹⁴⁹, а на 12/24 октомври 1854 г. е изпратена заповед и до въпросния главнокомандващ.¹⁵⁰ Тъй като нямало резултат и потърпевшият Мустафа бей пак настоявал, на 14/26 май 1855 г. е изпратена нова заповед до главнокомандващия на османската армия в Румелия.¹⁵¹ С писмо от 10/22 юни 1855 г. зетят на намиращия се по това време във Влашко Раковски го уведомява, че Мустафа бей питал и него за местонахождението му, макар че успял да вземе част от дължимото му от Цоко Каблешков.¹⁵²

Очевидно изнервен от липсата на благоприятно за него разрешение по случая, на 10/22 юли 1856 г. Мустафа бей подава нова молба:

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

В първия ден на свещения [месец] *шеввал* на миналата [хиляда двеста и] седемдесета година¹⁵³ лицето, именуващо се Георги Раковски, задигна от моя дом и избяга с намиращите се в една чанта деветдесет и две френски златни монети, ценни полици и други документи, както и една полица за петстотин хиляди гроша, които ми дължи от стойност-

¹⁴⁷ 16/28 септември 1854 г.

¹⁴⁸ ВOA, НР.МКТ, 91/78 (док. 2).

¹⁴⁹ ВOA, НР.МКТ, 91/78 (док. 3).

¹⁵⁰ ВOA, НР.МКТ, 91/78 (док. 1).

¹⁵¹ ВOA, НР.ТН, 2/5 (док. 1).

¹⁵² Вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 2, с. 116–117, 257.

¹⁵³ 15/27 юни 1854 г.

та на данъците от околиците на Пловдив и Пазарджик. Той е от Котел, висок на ръст, с кестеняви мустаци и брада, като понякога е обръснат, и с черни вежди, а крайните фаланги на двата малки пръста на едната му ръка са отрязани. Във връзка с това до блажения и милостив Йомер паша¹⁵⁴, както и до [управителите на] други места беше издадена височайша заповед с дата 9 *рамазан* [12]71 година¹⁵⁵, с която се нарежда [Раковски] да бъде издирен и в случай, че бъде открит, да бъде задържан и изпратен под стража в [османската] столица. Въпреки това не успяха да го заловят и сега, според достоверните сведения и уверения на онези, които са го забелязали преди месец, от доста време насам споменатият Георги Раковски, съвместно с друг османски поданик (*рая*), наел един хан от Хаджи Иван, който също е от Котел, а понастоящем е ханджия в Букурещ. Този хан бил към отстояща на половин час от него мошия¹⁵⁶, намираща се на шест-седем часа разстояние от Букурещ и взета под аренда от споменатия Хаджи Иван.¹⁵⁷ Освен това, със съдействието на същия Хаджи Иван, [Раковски] откупил за сумата от двадесет хиляди гроша таксите, начислявани [за преминаване през] един мост, находящ се до самия хан. Споменатият Георги Раковски живеел в този хан и понастоящем бил с обръсната [брада], като даже си сменил името на Александри и ходел с капела [на главата]. Самият той твърдял, че имал гръцки паспорт.¹⁵⁸ Ето защо умолявам, като се отмени предишната, до влашкия управител (*бей*) да се издаде [нова] височайша заповед с указание споменатият Георги Раковски да бъде задържан и незабавно изпратен под стража в [османската] столица. По този въпрос заповедта принадлежи на онзи, който е овластен да заповядва.

19 *зилкаде* [12]72 година.¹⁵⁹

Аз, раболепният слуга Мустафа Агях, секретар [при Имперския съвет], [печат:] Ес-сейид Мустафа Агях.¹⁶⁰

В отговор на тази молба, на 19/31 август 1856 г. османското външно министерство изготвя писмо до „влашкия каймакамин“ Александър II Гика¹⁶¹ с указание да проучи достоверността на изложените сведе-

¹⁵⁴ Главкомандващ (*сердар*) на османската армия в Румелия, чийто щаб се намира в Шумен.

¹⁵⁵ 14/26 май 1855 г.

¹⁵⁶ Така са наричани чифлиците във Влашко.

¹⁵⁷ Става дума за мошията в Синещ (Циганка), на 30 км североизточно от Букурещ, Румъния. Раковски живее в тази мошия през 1855–1856 г., вж. Трайков, Биография, с. 115–116.

¹⁵⁸ Гръцкият паспорт на Раковски бил издаден от гръцкия консул в Букурещ след Втория браилски бунт през 1841–1842 г., вж. Трайков, Биография, с. 76 (бел. 18).

¹⁵⁹ 10/22 юли 1856 г.

¹⁶⁰ ВOA, HR.MKT, 157/46 (док. 2).

¹⁶¹ Александър II Гика е княз на Влашко в периода 1834–1842 г. и регент (каймакамин) на Влашко в периода 1856–1858 г.

ния и ако се окаже, че действително Раковски е наел хан във Влашко, да бъде веднага задържан и изпратен под стража в османската столица.¹⁶² Очевидно обаче молбата и заповедта остават без последствия, понеже Раковски междувременно е напуснал Влашко и се е преместил първо в сръбската столица Белград, а после в Нови Сад, който по онова време се намира в австрийските предели.

През ноември 1857 г. османските власти правят официални постъпки пред австрийските власти за екстрадирането на Раковски не само заради обира, извършен от дома на Мустафа бей, но и заради сумата от 250 хиляди гроша, които дължи на цариградския сарафин Занбаоглу Йорги (Замбоолу). За целта те представят описанието на външния му вид, с което разполагат от Мустафа бей.¹⁶³

Австрийските власти задържат Раковски и го експулсират във Влашко, без да изпълнят многобройните настоявания на османските власти да им бъде предаден.¹⁶⁴ Същевременно, както се разбира от османски документ от 24 ноември/6 декември 1857 г., Мустафа бей е имал намерението лично да отиде до Виена, за да установи местонахождението на Раковски.¹⁶⁵ Но с телеграма на френски език от 28 декември/9 януари 1858 г. австрийските власти уведомяват османското външно министерство, че Раковски е бил екстрадиран от австрийска територия на 27 октомври/8 ноември 1857 г. с параход от Земун до Оршо̀ва, за да бъде прехвърлен във Влашко, тъй като притежавал паспорт, издаден на 1/13 юни с. г. от Гръцкото генерално консулство във Виена, позволяващ му да пребивава в Сърбия и Влашко.¹⁶⁶ Според Панайот х. Добрев австрийските власти имали намерение да предадат Раковски на османските власти, разположени на дунавския остров Адакале¹⁶⁷ на три километра от Оршо̀ва, но Раковски призовал австрийците да не го предават, защото е „българин, който се труди за народното си освобож-

¹⁶² ВOA, HR.MKT, 157/46 (док. 1); HR.MKT, 484/10 (док. 1), двата документа са с идентично съдържание.

¹⁶³ Вж. Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 201–202, 208–209; Трайков, Биография, с. 136.

¹⁶⁴ Трайков, Биография, с. 135, 146–147.

¹⁶⁵ ВOA, A.MKT.NZD, 244/97 (док. 1); HR.MKT, 218/63 (док. 1), двата документа са с идентично съдържание.

¹⁶⁶ ВOA, HR.H, 90/1 (док. 2); срвн. Н. Димков, Георги С. Раковски и вестник „Българска дневница“. – Slavica: Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae, № 26, 1993, с. 119–120; по-подробно за екстрадицията вж. Трайков, Раковски и балканските народи, с. 428–429; Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 493.

¹⁶⁷ Островът е в османско владение от 1691 до 1923 г., когато става румънско владение по силата на Лозанския договор. Днес островът не съществува, защото остава под водите на построения през 1967–1972 г. съвместно от Румъния и Сърбия язовир Железни врата, а турското му население се изселва в Турция. По-подробно вж. Н. Yıldırım Aranoğlu, Tuna Nehrinde Bir Yitik Vatan Adakale. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

дение¹⁶⁸. Така Раковски стъпва на влашка земя свободен.

На 15/27 януари 1858 г. османският министър на външните работи Мехмед Фуад паша¹⁶⁹ изпраща до сръбския княз Александър Караджорджевич (1842–1858) писмо с настояване да се разбере местонахождението на Раковски и да бъде предаден на османските власти.¹⁷⁰ На същата дата Мехмед Фуад паша изпраща идентично писмо и до влашкия каймакамин Александър II Гика, с което го уведомява, че Високата порта издирва Раковски от дълго време, след като е изчезнал от османската столица преди няколко години, задигайки авоарите на Мустафа Агях бей. Освен това на австрийска земя Раковски издавал списание на български език. Тъй като заради това бил екстрадиран оттам и прехвърлен с гръцки паспорт през Оршова във Влашко, се дава указание „този престъпник“ да бъде открит от полицията и предаден на османската държава при най-близкия граничен пункт.¹⁷¹ Изглежда подобно писмо е било изпратено и до молдовския княз Никола Конаки-Богориди, по-малкия син на Стефан Богориди¹⁷², тъй като по това време Раковски се намира в Галац и Яш, влизащи тогава в пределите на Молдовското княжество. В писмо до Иван С. Иванов от март 1858 г., писано от Кубей, близо до молдовско-руската граница, Раковски пише, че дори се е срещал с Никола Богориди, за да бъде уреден въпросът с разкриване на българско училище в Галац.¹⁷³ Обаче на 12/24 февруари 1858 г. молдовският княз заблуждава османския външен министър, като го уверява, че Раковски не се намира в Молдова, а вероятно е във Влашко или Сърбия.¹⁷⁴ Понеже Раковски не бил открит и изглежда е имало съмнения, че може да се е върнал на австрийска земя, на 9/21 юни 1858 г. австрийските власти отново уведомяват османското външно министерство, че по тяхна информация екстрадираният преди седем месеца Раковски се намира във Влашко.¹⁷⁵ Тогава на 18/30 юни 1858 г. османското външно министерство изпраща до влашкия каймакамин Александър II Гика ново писмо с указание преследваният от

¹⁶⁸ Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 444.

¹⁶⁹ Мехмед Фуад паша е министър на външните работи от януари 1858 до юни 1861 г.

¹⁷⁰ Вж. Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 218–220; Трайков, Раковски и балканските народи, с. 429.

¹⁷¹ ВOA, HR.H, 90/1 (док. 4), писмото е на френски език.

¹⁷² Никола Конаки-Богориди е молдовски княз в периода 1857–1858 г. През 1837 г. заедно с брат му Александър Богориди са съзученици на Раковски във Великата народна школа в цариградския квартал Куручешме, вж. Събев, Просветени на Изток с лъчите на Запада, с. 353–354.

¹⁷³ Вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 493–494; османските власти разбрали за тази среща доста късно – чак през декември 1862 г., вж. Трайков, Документален летопис, с. 233.

¹⁷⁴ ВOA, HR.H, 90/1 (док. 5); също вж. Трайков, Раковски и балканските народи, с. 429–430.

¹⁷⁵ ВOA, HR.H, 90/1 (док. 3).

доста време, но без резултат, „престъпник“ Раковски да бъде заловен и предаден на османските власти при най-близкия граничен пункт.¹⁷⁶ Същевременно на 26 юни/8 юли 1858 г. градската управа на Белград уведомява сръбското външно министерство, че Раковски не е бил открит в сръбската столица.¹⁷⁷ На 5/17 юли 1858 г. османските власти са уведомени от сръбските власти, че Раковски се намира в Одеса¹⁷⁸, където всъщност пребивава още от април с. г.¹⁷⁹

Очевидно и този път Раковски остава неуловим, но османските власти продължават да го издирват. Относно актуалното към 22 април/4 май 1860 г. местонахождение на Раковски османският комендант на Белградската крепост Шериф Осман¹⁸⁰ докладва следното до османското външно министерство:

До височайшето ведомство на Министерството на външните работи:

Многоуважаеми господине,

Споменатият в раболепната ми телеграма до Вашето височайше ведомство, изпратена на 1 май 1860 по европейското лютоброене¹⁸¹, Раковски, [който е] без [няколко] пръста, не е княз¹⁸², а е българин на име Георги Раковски, който е прочут български бунтовник и е родом от село Котел, намиращо се в окръг Сливен. Преди време той бил един-два пъти наказван с каторжен труд в държавната корабостроителница [в Цариград], а след това пък задигнал вещи и пари от Етмекчизаде Мустафа бей и изчезнал. Преди четири години в град Нови Сад, [намиращ се] в австрийските владения, той отпечатал книжа и документи, с които да бунтват българите, и [после] по някакъв начин влязъл в България, за да ги разпространява. [Тогава] Високата порта веднага изискала да се разузнае положението и наредила да бъде заловен и задържан. Същевременно [обаче] той не бил заловен и се появил в Белград. Макар че тогавашният белградски комендант Азиз паша и Сръб-

¹⁷⁶ ВOA, HR.H, 90/1 (док. 1).

¹⁷⁷ Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 221–222.

¹⁷⁸ Пак там, с. 222–223; Трайков, Раковски и балканските народи, с. 429.

¹⁷⁹ Вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 495 (бел. 1); Трайков, Документален летопис, с. 102.

¹⁸⁰ Шериф Осман е назначен за комендант на Белградската крепост през 1857 г. (BOA, MVL, 313/49).

¹⁸¹ Става дума за Григорианския календар, въведен в Западна Европа през 1582 г. от папа Григорий XIII (1572–1585) на мястото на Юлианския календар. В България Григорианският календар е приет през 1916 г., а в Турция през 1925 г.

¹⁸² Вероятно османските власти също са дочули за желанието на Георги Раковски да стане княз на България, когато се освободи, вж. Трайков, Биография, с. 241 (бел. 58).

ската княжеска канцелария [също] получили нареждане [да го задържат], от Белград той минал на отсрещния бряг и обикалял и ходил ту в Нови Сад¹⁸³, ту в Одеса¹⁸⁴ и Влашко. Според [нови] сведения преди един месец той дошъл [пак] отсам с намерението да отседне в хотел и да печата български книги и позиви. Засега не е забелязано да е пристъпил към това, но ще Ви бъде докладвано за всички негови действия оттук нататък. Височайшето Ви ведомство ще бъде уведомено за положението с телеграма [по-късно], защото изпратените в село Болевац¹⁸⁵ и околността му мъже уж по търговски дела, а [всъщност] за да разузнаят всичко [на място], ще могат да се върнат след десет дни, понеже селото отстои на 40 часа път от Белград. Без никакво забавяне аз, Вашият покорен слуга, Ви уведомявам за всичко това, а заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

13 шеввал [12]76 година.¹⁸⁶

Комендант на Белград, [печат:] Шериф Осман.¹⁸⁷

На 8/20 май 1860 г. от османското външно министерство отговарят на белградския комендант с похвала за положените усилия и го инструктират да докладва своевременно за резултатите от проучванията му във връзка с намеренията на отседналия в Белград Раковски да печата подривни издания, тъй като лица като него могат да бъдат опасни за властта.¹⁸⁸

На 23 август/4 септември 1860 г. от османското външно министерство изпращат поверително писмо до белградския комендант с указание да проучи този път достоверността на сведенията, че Раковски е служител в Руското консулство в Белград:

По време на войната¹⁸⁹ Георги Раковски е участвал в [руските] отряди от доброволци, съставени, за да бъдат използвани срещу османската държава. Известно време е служил и в [османската] армия като преводач, но поради съмнителното му поведение е бил многократно арестуван и задържан. След това избягал в Букурещ и оттогава се занимава с бунтарство и злодеяния. Според [някой] сведения понастоящем същият този Раковски е служител в Рус-

¹⁸³ Раковски е в Нови Сад през 1856–1857 г.

¹⁸⁴ Тук и в следващите документи наименованието на града е изписано с османския вариант Ходжа бей (Хаджи бей); Раковски се намира там през 1858–1859 г.

¹⁸⁵ Селище в Източна Сърбия.

¹⁸⁶ 22 април/4 май 1860 г.

¹⁸⁷ ВОА, НР.МКТ, 335/32 (док. 2).

¹⁸⁸ ВОА, НР.МКТ, 335/32 (док. 1).

¹⁸⁹ Кримската война (1853–1856).

кото консулство и живее на улица „Синьор“ в близост до театър „Плац“. Макар и да не е удачно въпросният да бъде публично задържан и арестуван, недопустимо е да се проявява снизхождение спрямо каквато и да е нелоялност към нашата държава и спрямо бунтовническата дейност на такъв отявлен революционер, ако действително е нает да работи към Руското консулство. Затова, във връзка с тези сведения, без много да се шуми и без никой да разбере, трябва да се положат усилия да бъде тайно проследен и проучен дали наистина е служител в Руското консулство, както и да се следи внимателно всяко негово революционно начинание, като по този начин се обезвреди дейността му за организиране на бунт отсам [границата].

[Гръб:]

17 сафер [12]77 година¹⁹⁰, поверително.¹⁹¹

Скоро след това, през октомври 1860 г., Мустафа бей, който също е узнал, че Раковски се намира в Белград, отправя поредната си жалба до османското външно министерство:

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

В първия ден на свещения [месец] *шеввал* на миналата [хиляда двеста и] седемдесета година¹⁹² лицето, именуващо се Георги Раковски, задигна от моя дом и избяга с намиращите се в една чанта деветдесет и две френски златни монети, ценни полици и други документи, и особено една полица за петстотин хиляди гроша, които той ми дължи от стойността на данъците за [хиляда двеста и] шестдесет и шеста година¹⁹³ от околията Пловдив и Пазарджик. Той е от село Котел, с висок ръст, с кестеняви мустаци и брада, като понякога е обръснат, с черни вежди, а крайните фаланги на двата малки пръста на едната му ръка са отрязани. Според [различни] сведения по местата, където се подвизава, той си променя името и дори твърди, че е получил гръцки паспорт. При предишното му бягство главнокомандващият (*сердар*) на султанската армия в Румелия, блаженият и милостив Йомер паша, го залови в Шумен и го изпрати под стража в [османската] столица. Затова при следващото му бягство се предполагаше, че пак ще е забегнал към тези места, и се написа [нова] заповед, датирана от 9 *рамазан* [12]71 г.¹⁹⁴

¹⁹⁰ 23 август/4 септември 1860 г.

¹⁹¹ ВОА, НР.МКТ, 347/103 (док. 1).

¹⁹² 15/27 юни 1854 г.

¹⁹³ 1850–1851 г.

¹⁹⁴ 14/26 май 1855 г.

и адресирана отново до споменатия блажен и милостив Йомер паша и до командира на султанската армия в Румелия, блажения Исмаил паша. Освен това посолствата на великите сили Англия и Франция писаха до командирите на техните войски да го издирят при тях и [евентуално] да го заловят. Въпреки това не беше заловен, а преди три години и половина, след получени сведения от Букурещ, беше писано на [влашкия] управител, но той изчезнал и от там още преди писмото да пристигне. А преди две години и половина бе получено сведение от град Нови Сад в пределите на държавата Австрия и бе написано писмо до османското посолство във Виена. Освен това [османското] посолство в Австрия издействало да бъде написано писмо до [австрийския] консул в Белград, но [Раковски] не се задържал дълго в споменатия град. Получен е отговор, че преди двадесет дена е бил експулсиран от австрийската държава, тъй като счела някои негови деяния за недопустими. Оттогава досега се изпращат писма до къде ли не, но понеже е издирван, той не се задържа дълго по местата, където ходи. Така или иначе този път е получено достоверно сведение, че е дошъл в Белград и от известно време пребивава там. Затова умолявам, като се отменят споменатите [по-ранни] заповеди, до коменданта на Белград да бъде изготвено [ново] нареждане, съгласно което въпросният [Раковски] да бъде задържан и изпратен под стража в [османската] столица. По този въпрос заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

Аз, раболепният слуга Мустафа Агях, секретар [при Имперския съвет].¹⁹⁵

В справка към тази молба се пояснява следното:

Когато секретарят при Имперския съвет Мустафа Агях бей понечил да си поиска петстотинте хиляди гроша, които Георги Раковски от Котел му дължи без лихва от стойността на данъците от околиците Пловдив и Пазарджик, в първия ден на месец *шеввал* на миналата [хиляда двеста и] седемдесета година¹⁹⁶ последният задигнал от дома на гореспоменатия една чанта и избягал. В нея имало деветдесет и две златни монети, всяка от които на стойност по сто и десет гроша¹⁹⁷, както и някои важни полици и други документи. Тъй като се предполагало, че може да е заминал, включвайки се в редиците на войската на обединените княжества¹⁹⁸,

¹⁹⁵ ВOA, HR.MKT, 360/45 (док. 2), молбата не е датирана.

¹⁹⁶ 15/27 юни 1854 г.

¹⁹⁷ Общата сума се равнява на 10 120 гроша.

¹⁹⁸ Влашко и Молдова.

посолствата уведомили командирите на войската на споменатите княжества да действат съгласно подадена молба, според която, ако споменатият [Раковски] е сред заминалите [войници], изпълнявайки функциите на преводач или друга служба, то той да бъде заловен, задържан и изпратен под стража в [османската] столица. С писмо от първия ден на [месец] *сафер* 1271 г.¹⁹⁹ същото било ukazano и наредено и на главнокомандващия [на османската войска в Румелия], блажения и милостив Йомер паша. Въпреки това засега нямало резултат и затова гореспоменатият [Мустафа Агях] пак отправил молба заповедта да се потвърди и поднови. Във връзка с това със заповед от 9 *шеваал* 1271 г.²⁰⁰ за случая е уведомен и командирът на султанската армия в Румелия и му е възложено да положи старание и усилие да открие въпросния [Раковски], ако се намира [на служба] в армията в Румелия, и да го изпрати под стража в столицата. Заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.²⁰¹

На гърба на документа е вписано, че на 28 октомври/9 ноември 1860 г. е ukazano да бъде издадена „височайша заповед“ по случая. Чернова на такава заповед до османския комендант на Белград е изготвена на 8/20 декември 1860 г. В нея отново е представено описание на външния вид на Раковски.²⁰²

В началото на декември 1860 г. подобна молба с искане Раковски да бъде доведен под стража от Белград в османската столица отправя и другият кредитор на Раковски – сарафинът Занбаоглу Йорги (Замбоолу):

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

Аз, раболепният, настоявам лицето от Котел, именуващо се Георги Раковски, да ми изплати дълга си от 250 хиляди гроша, включително и натрупаните с времето лихви, съгласно указанията от личната хазна на султана. Преди няколко години споменатият избягал от столицата, обикалял насам-натам, говорило се, че е бил забелязан къде ли не, но този път било щателно проучено, че се намира в Белград и че дори издава вестник [там]. Ето защо, за да бъде получена сумата, за която аз, раболепният, претендирам и с която съм ощетен, понеже все още не съм я получил и не е проведен съд, умолявам Великото везирство да издаде заповед, адре-

¹⁹⁹ 12/24 октомври 1854 г.

²⁰⁰ 13/25 юни 1855 г.

²⁰¹ ВOA, HR.MKT, 360/45 (док. 2).

²⁰² ВOA, HR.MKT, 360/45 (док. 1); HR.MKT, 471/88 (док. 4), съдържанието на двата документа е идентично.

сирана до честития паша, коменданта на Белград, за довеждането на [Раковски] под стража, за да не избяга някъде по пътя, като аз, раболепният, поемам пътните разходи. Заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.
Аз, раболепният сарафин Занбаоглу Йорги.²⁰³

В отговор на молбата на 25 ноември/7 декември 1860 г. от Великото везирство е изготвено писмо, с което се нарежда комендантът на Белградската крепост да издири, залови и изпрати Раковски в османската столица.²⁰⁴

В края на 1860 и началото на 1861 г. Мустафа бей отново моли настоятелно османското външно министерство да даде съответните указания до белградския комендант, като се опитва да даде по-убедителни доводи, с които да ангажира със случая османските власти, този път и Великото везирство, представяйки Раковски не само като обикновен крадец, а като престъпник с богато минало от предишни провинения, вкл. и по-дългия му престой в затвора през 1845–1848 г.:

След като се получи сведение, че този път Георги Раковски от Котел се подвизава в Белград, въз основа на раболепната ми молба преди няколко дни бе издадена височайша заповед. В нея се пояснява как в първия ден на [месец] *шеввал* на миналата [хиляда двеста и] седемдесета година²⁰⁵, когато имаше религиозен празник²⁰⁶, лицето, именуващо се Георги Раковски, задигна от средната стая²⁰⁷ в моя дом една чанта и избяга с намиращите се в нея деветдесет и две френски златни монети, ценни и напълно редовни полици за пет хиляди кесии²⁰⁸, документи за парични преводи към хазната за над седемстотин хиляди гроша, както и други документи, а също и една полица за петстотин хиляди гроша, които той ми дължи без лихва от стойността на данъците от околията Пловдив и Пазарджик. Споменатият има безброй предишни провинения и по всякакъв начин е изключително зловреден и отмъстителен. Преди тринадесет години²⁰⁹ той бил окован във вериги, но по някакъв начин се е освободил, преди да изтече срокът на тъмнич-

²⁰³ ВOA, А.МКТ.DV, 179/19 (док. 2).

²⁰⁴ ВOA, А.МКТ.DV, 179/19 (док. 1).

²⁰⁵ 15/27 юни 1854 г.

²⁰⁶ На 1 *шеввал*, след приключването на предходния месец *рамазан*, през който е тридесетдневният мюсюлмански пост, се празнува първият от трите дни на Рамазан байрам.

²⁰⁷ Т. нар. средна стая (*табеун одаси*) разделя достъпната за външни лица част (*selamlık*) от предназначенията само за членове на семейството част (*haremlik*) на къщата.

²⁰⁸ Една кесия е съдържала 500 гроша, следователно общата сума е 2 500 000 гроша.

²⁰⁹ 1848 г.

ния му затвор. Освен другите провинения, които извършил след това, заради споменатата сума от стойността на данъците на околните Пловдив и Пазарджик по време на войната²¹⁰ избяга от [османската] столица. След като се получи сведение, че е в Шумен, до главнокомандващия [на османската армия в Румелия], блажения и милостив Йомер паша, както и до други, до които се налага, се изпратиха височайши заповеди да бъде заловен и изпратен под стража в столицата. Бяха изпратени писма и до посолствата на великите сили. Споменатият Йомер паша беше заловил [Раковски] в Шумен и го беше изпратил под стража в столицата. Даже беше уведолил Главното военно командване, че е опасен [престъпник], и затова беше затворен в самото Министерство на полицията. Обаче така или иначе след като Главното военно командване [го предало на полицията] и повече не се заинтересувало [от него], той успял да се измъкне оттам, като привлякъл двама ненадеждни поръчители. Тъй като и на споменатия [Раковски] му дължали от друго място сума от стойността на споменатите данъци, за която аз претендирам, моя милост наложи заповед и когато дойде на гости в моя дом, за да получи доброволно от него сумата, която съм му дал, той се възползва от това, че него ден беше байрам, стори реченото злодеяние и избяга. Както е пояснено и в по-рано издадените височайши заповеди, и в настоящата заповед се нарежда, когато бъде заловен, споменатият [Раковски] да бъде изпратен под стража в столицата. Затова, предвид очевидната възможност споменатият пак да избяга и факта, че е размирник, който е проявил изключителна дързост да извърши такъв невиджано голям обир, се умолява Великото везирство да изготви до коменданта на Белград, блажения Осман паша, заповед, в която да се потвърди [още веднъж], че въпросният [Раковски] трябва да бъде заловен и незабавно изпратен в столицата под стража, за да не избяга [отново]. По този въпрос заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

Аз, раболепният слуга Мустафа Агях, секретар [при Имперския съвет], [печат:] Ес-сейид Мустафа Агях.²¹¹

Новата молба на Мустафа бей е препратена до секретаря (*мюстешар*) на великия везир, а чернова на такава заповед до османския комендант на Белград е изготвена през първата половина на януари 1861 г. В нея изрично се посочва, че ако Раковски е в Белград и бъде

²¹⁰ Кримската война (1853–1856).

²¹¹ ВОА, НР.МКТ, 363/73 (док. 2).

задържан и изпратен под стража в османската столица, то този път трябва да се положат усилия да не успее да избяга.²¹² На 17 февруари/1 март 1861 г. комендантът на Белградската крепост отправя искане до сръбското външно министерство да му бъде предаден Раковски, за да го изпрати на свой ред в османската столица, където да бъде изправен пред съд заради задължения към Мустафа бей и сарафина Георги Зани/Занба (Занбаоглу Йорги).²¹³ От друга страна, на 7/19 март 1861 г. белградският комендант отговаря на секретаря на великия везир по следния начин:

До секретаря на великия везир:

Високоуважаеми и честити господине,

По-рано беше донесено и докладвано за [лицата] Цанко, Динко Бояджията и Хаджи Томаки от Видин заради тяхното неприемливо и непокорно поведение. От известно време насам споменатите [лица] доста често се срещат с господин на име Георги Стефанов, който е от София и е преводач към Руското консулство във Видин. Следвайки получените от там напътствия, те се опитват да подлъгват и подстрекават [към бунт] жителите на село Голяма Раковица в Белоградчишката околия²¹⁴, както и на други села, които те смятат за подходящи [за тази цел]. Днес [пък] от Видин бе получено сведение, че преди три-четири дни споменатият преводач е заминал за османската столица. Той може да е заминал там или заради задоволителния [за нас] признак, че благословените поданици на султана нямат повод да надигат глас заради справедливото му и грижовно управление и чувствайки се защитени и сигурни от върховенството на султанското правосъдие, няма да се оставят да бъдат подлъгани от подобни бунтовници, въпреки желанието на последните да предизвикат размирици и да всеят смут и врява сред населението заради предприетото раздаване на ниви на заселените в околията Сахра²¹⁵ преселници (*мухаджири*), или пък за да се обърне към [Руското] посолство [в столицата] по повод на преразпределянето на нивите и да предаде там скалъпена по-рано от тях уж колективна жалба (*махзар*).

²¹² ВОА, HR.МКТ, 363/73 (док. 1); HR.МКТ, 471/88 (док. 3), съдържанието на двата документа е идентично.

²¹³ Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 237–238.

²¹⁴ Вероятно става дума за с. Раковица в община Макреш, Видинска област, а не за село Голема Раковица в община Елин Пелин, Софийска област.

²¹⁵ Така е била наричана околията с център Видин.

Докладва Ви се също, че именуващият се като Раковски е [именно] главатарят на онези, които руснаците използват в Белград, за да влияят върху мислите и настроенята на населението в България.²¹⁶ [Понастоящем] той се е установил в Белград, където издава български вестник.²¹⁷ По-рано Ви беше докладвано с телеграма за дейността му. Аз, скромният Ваш слуга, дори установих, че той получава годишна издръжка от две хиляди златни монети. Припомням Ви също, че той има и предишни провинения и е бил съден за това, че е задигнал пари, полици и други книжа от Мустафа Агях бей, който е секретар при Имперския съвет. Затова, ако въз основа на моето донесение бъде разрешено и заповядано от най-висока инстанция той да бъде задържан и закаран в османската столица, сега е моментът да го обезвредим и да се справим с него както заради това, че подлъгва и буни населението, така и заради организираното [от негова страна] неподчинение спрямо гръцките митрополити...²¹⁸
7 рамазан [12]77 година.²¹⁹
Аз, раболепният комендант на Белград, [печат:] Сейид Мехмед.²²⁰

Междувременно, разбрал, че Раковски се подвизава в Белград, още през февруари 1861 г. Мустафа бей лично отива в сръбската столица, намира длъжника си, но пак не успява да издейства неговото задържане, този път заради руското му поданство.²²¹ Според спомените на зетя му Кръстю Тарпански, при срещата между двамата „Раковски изтеглил сабята срещу Мустафа бей и щял да го съсече“. Тогава Мусатафа бей избягал и се отървал от смъртта.²²² Според Киро Стоянов, Раковски не е имал намерение „да съсече Мустафа бея в Белград, но просто го е изпъдил от дома си“²²³. В писмо до Йосиф Дайнелов от 24 март/5 април 1861 г. Раковски му разказва как категорично е отказал да разговаря с Мустафа бей, който се срещнал с него, съпроводен от „слуга гъркова“, и

²¹⁶ Тук и в следващите документи използваният израз е Булгаристан. В османската документация с този израз са обозначавани земите между Дунава и Стара планина. Когато през 1864 г. е замислено създаването на нова административна единица, включваща тази територия, първоначалното намерение е било тя също да бъде наречена „вилает Булгаристан“, но впоследствие е предпочетено наименованието Дунавски вилает. Също вж. Никола Милев, Раковски в спомените на един италианец. – В: Георги С. Раковски: биографии, съст. Цочо В. Билярски. София: Изд. „Анико“, 2021, с. 491–492.

²¹⁷ Става дума за вестник „Дунавски лебед“.

²¹⁸ След това писмото продължава по други теми.

²¹⁹ 7/19 март 1861 г.

²²⁰ BOA, HR.SYS, 2937/35 (док. 1).

²²¹ Трайков, Биография, с. 222; Трайков, Раковски и балканските народи, с. 438–439.

²²² Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 413.

²²³ Пак там, с. 484.

дори му заявил, че не го познава.²²⁴ В писмо до Раковски от 29 март/10 април 1861 г. Дайнелов го уверява, че Руското посолство в Белград ще го защитава като руски поданик от преследване.²²⁵ В следващата си молба до османските власти, писана през април 1862 г., Мустафа бей също разказва за тази злополучна среща с Раковски:

В първия ден на [месец] *шеввал* на миналата [хиляда двеста и] седемдесета година²²⁶, когато имаше религиозен празник, лицето от Котел, именуващо се Георги Раковски, задигна от моя дом и избяга и изчезна с намиращите се в една чанта деветдесет и две френски златни монети, напълно редовни полица за повече от пет хиляди кесии и други документи, а също и една полица за петстотин хиляди гроша, които той ми дължи от стойността на данъците от околии Пловдив и Пазарджик. Миналата година беше получено съобщение, че се намира в Белград, и тогава лично отидох там с височайша заповед, за да го доведа. Въпреки че го открих, не можах да го доведа в [османската] столица, защото Руското консулство [в Белград] се застъпи за него под предлог, че е [руски] поданик, и затова се върнах. Макар че откакто съм пристигнал в столицата, със съдействието на Моши Аргиропули²²⁷ съм по петиите [на Раковски], за да го доведа [тук], този път споменатият Моши Аргиропули отговори, че [Раковски] не се е подчинил на нашия консул [в Белград], а е показал [документ], че е гръцки поданик, и затова трябва да бъде изискан и предаден от [гръцка] страна. Както е подробно пояснено в раболепната ми молба, представена преди няколко дена, за да бъде наредено да се изпълни необходимото оттук нататък, споменатият в тази заповед е беглец [от закона] и затова умолявам да бъде наредено с височайша телеграма да бъде заловен или някой надежден човек да му стане поръчител, независимо от какво поданство е, и без да му се дава възможност да избяга някъде. По този въпрос заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

Аз, раболепният слуга Мустафа Агях, секретар [при Имперския съвет], [печат:] Ес-сейид Мустафа Агях.²²⁸

²²⁴ Вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 261–263.

²²⁵ Вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 3: Писма до Раковски 1861, съст. Веселин Трайков. София: Изд. на БАН, 1966, с. 340.

²²⁶ 15/27 юни 1854 г.

²²⁷ Аргиропуло, преводач при Гръцкото посолство в Цариград, вж. Трайков, Биография, с. 78.

²²⁸ ВOA, HR.MKT, 397/77 (док. 2).

В отговор на молбата през април 1862 г. е изпратена телеграма до коменданта на Белград с указание, ако се намира там, Раковски да бъде задържан под гаранция в сътрудничество със сръбските власти, без да се обръща внимание на твърденията му, че е руски или гръцки поданик. Настоява се също да се проучи и докладва, ако е заминал на друго място.²²⁹ Тъй като не е получен отговор, през май 1862 г. е изпратена нова телеграма, с която се напомнят указанията, дадени в предишната.²³⁰

Междувременно, по време на бойните действия между сръбските военни части и османския гвараз в Белградската крепост през юни 1862 г., в които се включва и организираното от Раковски доброволческо формирование, известно като Първата българска легия, събраните от дарители и кредитори средства (над хиляда жълтици) за нейната издръжка и за провеждането на подготвяното въстание в българските земи, са задигнати от сръбски селяни. Впоследствие Раковски завежда дело срещу наследниците на заловените и вече осъдени крадци, за да си върне парите. Същевременно самият той е съден от кредиторите на легията. Заради съдебните процеси той изпада в несъстоятелност и през май 1863 г. имуществото му в Белград и Неготин е разпродадено.²³¹ Останал без достатъчно средства, а и без подкрепата на сръбското правителство, което още през септември 1862 г. разпуска легията, в края на 1863 и началото на 1864 г. Раковски се премества в Букурещ, където се установява трайно до края на живота си, приключил на 9/21 октомври 1867 г.²³²

Изглежда във връзка с това преместване Мустафа бей е получил поредните, макар и не съвсем точни сведения за местонахождението на котленеца. През февруари 1864 г. Мустафа бей изпраща последната си издирена засега в архива молба до османското външно министерство, в която посочва, че Раковски, „придвижвайки се този път към родното си място“, е бил задържан във Видин. Мустафа бей отбелязва, че вече десет години безуспешно е по петите му заради задигнатите от дома му пари и ценни книжа, но подчертава и неблагоприятността на Раковски като османски поданик, който е организирал легия в Белград. Затова молбата му е да бъде изпратена телеграма до валията на Видин с указание котленецът да бъде изпратен в османската столица под строга охрана, за да не може да избяга:

²²⁹ ВOA, НР.МКТ, 397/77 (док. 1).

²³⁰ ВOA, А.МКТ.УМ, 565/20 (док. 1).

²³¹ Вж. Трайков, Раковски и балканските народи, с. 113–114; Трайков, Биография, с. 250–260.

²³² Трайков, Биография, с. 280–283.

Раболепната ми молба е следната:

Както е [добре] известно на Ваше Височество, от няколко години насам Георги Раковски от село Котел живее в Белград и се занимава с вестникарство. Получи се сведение, че придвижвайки се този път към родното си място, той е бил задържан във Видин и че дори е писал за гръцки вестник. Макар че [вече] десет години го издирвам и съм по петите му, за да бъде задържан и доведен в столицата, както ще се съгласите, залавянето му не е никак лесна работа. Но понеже, когато настоях да ми върне петстотинте хиляди гроша, които му дадох назаем без лихва за данъците на споменатото село²³³, на 1 шеввал [хиляда двеста] и седемдесета година²³⁴ той задигна от моя дом една чанта, в която имаше валидни полици за пет-шест хиляди кесии, и те трябва да бъдат намерени [и върнати]. Във връзка с принудителното довеждане на споменатия [Раковски] в столицата умолявам да се изготви [и изпрати] до валията на Видин височайша телеграма, с която да се разпореди, без да се взимат под внимание думите му, че е поданик на различни други държави, както [твърдеше], когато по-рано беше организирал тайната си легия в Белград, да бъде веднага изпратен в столицата, бидейки охраняван строго, че да не може да се измъкне, за да се предприеме тук каквото трябва [с него]. Валията пък да отговори и докладва с телеграма за положението [там]. По този въпрос заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва. Аз, раболепният слуга Мустафа Агях, секретар [при Имперския съвет], Бог да е милостив към него.²³⁵

В края на февруари и началото на март 1864 г. до видинския валия²³⁶ е изпратена секретна телеграма с указание веднага да бъде докладвано, ако действително „печално известният“ Раковски е заловен там.²³⁷

От цитираните молби на Мустафа бей може да се възстанови следната хронология на взаимоотношенията му с Раковски. В тях Мустафа Агях бей, който преди 1850 г. е бил каймакамин на Драма и снабдител на редовната султанска армия с хляб (*екмекчибашия / nizamiye ekmeķçibaşısı*)²³⁸,

²³³ Вероятно става дума за объркване, защото Мустафа бей препродава на Раковски данъчните постъпления не на Котел, а на околиците Пловдив и Пазарджик.

²³⁴ 15/27 юни 1854 г.

²³⁵ ВОА, НР.МКТ, 471/88 (док. 5).

²³⁶ По това време, в периода септември 1861 – април 1864 г., валия на Видин е Сюлейман Рефет паша.

²³⁷ ВОА, НР.МКТ, 471/88 (док. 1); А.МКТ.УМ, 755/4 (док. 1), съдържанието на двата документа е идентично.

²³⁸ ВОА, А.МКТ, 107/64; А.МКТ.NZD, 144/38.

а към октомври 1855 г. вече е писар или секретар при Имперския съвет (*диван*) в Цариград (*hasegan-ı Divan-ı Hümayun*)²³⁹, твърди, че Раковски му дължи срещу полица крупната сума в размер на 500 хиляди гроша от стойността на данъците от околиците Пловдив и Пазарджик. Както беше пояснено по-горе, Раковски преоткупува тези данъци през 1850 г. и очевидно, когато Мустафа бей си е поискал обратно парите, Раковски, задлъжнял и към други лица като Никола Вълков Чалъков и изпаднал в неплатежоспособност заради неиздължени към самия него суми, например от Цоко Каблешков, не е бил в състояние да върне заема. Затова Мустафа бей успява да вкара Раковски в затвора за около три месеца, от 8/20 септември до края на 1850 г.²⁴⁰ Не е ясно как се развиват отношенията между тях след излизането на Раковски от затвора, но очевидно той не е в състояние да върне заема, предоставен му от Мустафа бей, като междувременно се опитва да си събере дължимите нему суми от други лица като например Симеон от Котел (през 1852–1853 г.), за което стана дума.

В началото на Кримската война (1853–1856) Раковски успява да се „прикрие“ като преводач в османската армия. Той заема тази длъжност в самото начало на войната, през октомври 1853 г., със съдействието на Мустафа Решид паша, тогава министър на външните работи (май 1853 – декември 1854 г.).²⁴¹ В края на декември 1853 г., скоро след участието му в битка при влашкия град Четатя, по настояване на главнокомандващия на османската армия в Румелия Йомер паша, Раковски е отведен през Калафат и Видин в Шумен като „руски шпионин“. Престоял близо месец затворен в Шумен, през февруари 1854 г. Раковски е изпратен под стража в Цариград. Според Кръстю Тарпански, Мустафа бей, уведомен предварително от Раковски, го причакал в Одрин, където го освободил и го отвел в дома си в Цариград. Там обаче е задържан в полицията, откъдето Мустафа бей успява да го избави, представяйки двама поръчители, и след това Раковски живее известно време при него. Това „освобождение“ си имало цена – Раковски бил обещал да приеме исляма и да се ожени за дъщерята на Мустафа бей.²⁴² Според други семейни спомени Раковски бил отведен в Цариград и арестуван, но изпратил известие до съпругата на Мустафа бей да съдейства за неговото осво-

²³⁹ Най-ранният документ, в който той е споменат с тази си длъжност, датира от 20 септември/2 октомври 1855 г. (BOA, A.MKT.NZD, 165/46). Имперският диван представлява най-висшият османски съвещателен орган при султана под председателството на великия везир до реформите на султан Махмуд II (1808–1839), когато се образуват протоминистерства (назърства), но диванът продължава да съществува до края на империята без реални, а само с представителни функции.

²⁴⁰ Трайков, Биография, с. 97.

²⁴¹ Пак там, с. 104.

²⁴² Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 407.

бождение. Тогава тя измолила мъжа си и той успял да го измъкне от ареста и го настанил в дома си с намерението да го ожени за дъщеря си.²⁴³ Но котленецът само привидно се съгласил и на 15/27 юни 1854 г., когато бил мюсюлманският религиозен празник Рамазан байрам, задигнал от Мустафа бей голяма сума пари, както и полица на висока стойност, и напуснал дома му. Освен това Раковски тайно организирал и въоръжил в османската столица чета от 12 българи, използвайки за целта средства, събрани от родолюбиви цариградски българи, както и парите, задигнати от дома на Мустафа бей.²⁴⁴ Панайот х. Добрев отбелязва, че Раковски „разточваше от събраните пари преизобилно“, но „за своя си тайна цел“ – „за освобождението на българския народ“²⁴⁵.

Раковски задигнал от дома на Мустафа бей една чанта, в която имало 92 френски златни монети (*алтъни*), равняващи се по тогавашния курс на малко над 10 хиляди гроша, документи и полица за отпуснати заеми на стойност „пет хиляди кесии“, или общо огромната сума от 2 500 000 гроша. Като се добави и невърнатият дълг от 500 хиляди гроша, се оказва, че Раковски е нанесъл щети на Мустафа бей на обща стойност от над три милиона гроша. Именно заради тези огромни щети Мустафа бей проявява изключително постоянство и последователност, опитвайки се сам или с помощта на свои познати и със съдействието на османските власти да открие Раковски, за да го изправи пред съд и по възможност да си върне парите и полиците.

Според Кръстю Тарпански, след като задига парите и документите и напуска дома на Мустафа бей, Раковски взел от чантата парите в брой и полиците за парите, които дължал, а чуждите полица и други книжа разкъсал и захвърлил.²⁴⁶ След това се укрив в една предварително уговорена арменска къща, а после и в българската черква в Цариград.²⁴⁷ След няколко дни, когато разбрал, че руските войски са минали отсам Дунава, на 18/30 юни 1854 г. той повел четата от Босфора към Стара планина. На 19/31 юли четниците стигнали до Котел, но заради отстъплението на Русия от Влашко Раковски разпуснал четата и няколко месеца се укривал в родния си град при сестра си Нанка Стойкова-Тарпанска.²⁴⁸

На 12/24 октомври 1854 г. Йомер паша получава заповед за задържането на Раковски във връзка с оплакването от Мустафа бей за задиг-

²⁴³ Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 465–466.

²⁴⁴ Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 491–492; Трайков, Биография, с. 109–111; Трайков, Раковски и балканските народи, с. 415–418.

²⁴⁵ Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 438.

²⁴⁶ Пак там, с. 408.

²⁴⁷ Пак там, с. 408, 455, 460.

²⁴⁸ Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 492; Трайков, Биография, с. 112; Трайков, Раковски и балканските народи, с. 418–419, 452–453.

натите от дома му средства. Поради опасения, че може да бъде издаден, в края на 1854 г. Раковски тръгва за Свищов, откъдето се прехвърля във Влашко, за да не се върне никога повече в България.²⁴⁹

През май 1855 г. Йомер паша получава нова заповед да арестува Раковски, но тогава, през 1855–1856 г., Раковски вече се укрива във влашки чифлик в местността Синещ (Циганка) край с. Станоя недалеч от Букурещ, където от съгражданина си Хаджи Иван (всъщност братовчед му Никола Балкански²⁵⁰) наема един хан, в който живее, а на всичко отгоре откупува за 20 хиляди гроша и таксите на близкия мост. Той изглежда е можел да си позволи това чрез задигнатите от Мустафа бей средства. При това Раковски се бил обръснал, подвизавал се под чуждо (гръцко) име – Александри, ходел по европейска мода с капела на главата. Ползвал се и със защитен статут като гръцки поданик, тъй като имал гръцки паспорт. Освен това той не за първи път се подвизава с фалшива самоличност и дегизиран.²⁵¹

За да бъде Раковски издирен и заловен, Мустафа бей предоставя следното физическо описание на котленеца: „висок на ръст, с кестеняви мустаци и брада, като понякога е обръснат, и с черни вежди, а крайните фаланги на двата малки пръста на едната му ръка са отрязани“. Това описание съвпада почти напълно с описанията на негови съвременници: „хубавец, имаше висок ръст, тяло здраво, жилесто и костнато, снага права, ход отмерен, с твърди и смели крачки, плът бяла, коса черна и гъста, мустаци също черни, очи огниви и черни като въглен, зрак ясен – същински белег на неустрашим хайдутин – чело високо, вежди черни и почти винаги начумерени... Само на лявата му ръка липсваха последните два пръста, които беше изгубил в кървав бой с турците“²⁵². Когато австрийските власти експулсират Раковски през ноември 1857 г., в полицейските архиви е въведено подобно описание: „висок, дългнесто лице, тъмна коса, черни очи, въздълъг нос, правилна уста, прави зъби, овална брадичка, тъмнокафяви мустаци и брада (явно по това време е бил с брада – бел. авт.), на кутрето и на втория пръст на лявата ръка липсват крайните части“²⁵³. Според антропологичното изследване на Йордан Йорданов, за тогавашните стандарти Раковски действително е „бил висок човек“ с ръст 177–178 см.²⁵⁴ На някои от запазените фото-

²⁴⁹ Трайков, Биография, с. 115.

²⁵⁰ Пак там, с. 116.

²⁵¹ През 1842 г. Раковски пътува с гръцки кораб до Марсилия „под фалшиво име“, а в края на 1854 и началото на 1855 г. бяга от Котел, където временно се укрива, към Влашко, дегизиран с турски дрехи, вж. Трайков, Биография, с. 82, 115 (бел. 158).

²⁵² Трайков, Биография, с. 371.

²⁵³ Димков, Георги С. Раковски и вестник „Българска дневница“, с. 119.

²⁵⁴ Йорданов, Георги Стойков Раковски: здраве, болест и смърт, с. 35.

графии на Раковски ясно личи, че крайните фаланги на двата крайни пръста на лявата му ръка действително липсват.²⁵⁵ Според спомени на негови съвременници, Раковски губи двата пръста (или крайните фаланги) на лявата си ръка, пострадвайки от гюле по време на споменатата битка при Четатя, но в бой с руснаците, а не с турците.²⁵⁶

До края на Кримската война, която приключва през февруари 1856 г., Раковски се укрива, както стана дума, в мошия недалеч от Букурещ под чужда самоличност и с променен външен вид. В началото на юни 1856 г. Раковски се мести в Белград, но скоро се установява в Нови Сад, тогава под австрийско управление, вероятно отново за да избегне преследването от Високата порта по настояване на Мустафа бей.²⁵⁷ От 10/22 юли 1856 г. е цитираната по-горе молба на Мустафа бей за залавянето на Раковски. По това време обаче достигналата до него информация, че котленецът е във Влашко, е вече остаряла и затова той не е заловен. По-късно се разбира, че е в Белград, а после и в Нови Сад и през ноември 1857 г. османските власти правят официални постъпки пред австрийските власти за екстрадирането на Раковски не само заради обира, извършен от дома на Мустафа бей, но и заради публицистичната и издателската му дейност там.²⁵⁸ През ноември 1857 г. австрийските власти задържат Раковски и го експулсират във Влашко, без да изпълнят многобройните настоявания на османските власти да им бъде предаден.²⁵⁹

В края на 1860 г. Мустафа бей разбира, че Раковски се намира в Белград и през февруари 1861 г. дори лично отива и го открива там, но не успява да го доведе в Цариград, тъй като котленецът се измъква под предлог, че е ту руски, ту гръцки поданик. За да се подсигури по-добре, в края на същата година Раковски получава и сръбско поданство.²⁶⁰

Мустафа бей прави още няколко опита да задейства властите да задържат Раковски, в случай че се намира в Белград (1862 г.) или че е задържан във Видин, каквито слухове достигнали до него през февруари 1864 г. Информацията, че Раковски е бил заловен във Видин, и то „придвижвайки се този път към родното си място“, не е известна от други източници и е в противоречие с мнението, че след преминаването си от Котел през Свищов към Влашко в края на 1854 г. повече не се е връщал в родината си. Възможно е обаче сведенията на Мустафа бей да

²⁵⁵ Пак там, с. 36.

²⁵⁶ Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2, с. 405, 453.

²⁵⁷ Трайков, Биография, с. 127–128; Трайков, Раковски и балканските народи, с. 151 (бел. 12).

²⁵⁸ Също вж. Трайков, Биография, с. 136.

²⁵⁹ Трайков, Биография, с. 135, 146–147.

²⁶⁰ Пак там, с. 222–223.

са били недостоверни, защото, ако Раковски действително е бил задържан там, то той непременно би бил изпратен под стража до османската столица, а това не се случва.

Очевидно тази сага не приключва положително за Мустафа бей, който никога не успява да си върне парите и книгата. Множество документи от Османския архив в Истанбул от периода 1836–1864 г. свидетелстват за широкообхватната дейност на Мустафа Агях бей като откупвач на данъчни и митнически приходи в голям географски ареал – районите на Силистра, Кюстенджа, Мангалия, Одрин, Гюмюрджина, Пловдив, Скопие, Прищина, Битоля, Драма, Йенисеа (Енидже Карасу), Смолян (Ахъчелеби), Хрисуполис (Саръшабан), Момчилград (Султанйери). За много от откупваческите му инициативи той е кредитиран от цариградски сарафи.²⁶¹ Заради неизплатени дългове към тях той няколко пъти лежи в затвора.²⁶² Освен с Раковски, той има неуредени финансови взаимоотношения и с Цоко Каблешков заради данъците на Пловдивска околия, които последният откупува от Раковски.²⁶³

Въпреки многобройните опити, османските власти не успяват да заловят Раковски. Името му „става легенда още приживе“, както отбелязва В. Трайков, който цитира думите на архимандрит Натанаил в писмо от 28 май/9 юни 1864 г. Според него за Раковски се чувало, че ту е „полковник българский в Белград“, ту „спроводник сърбский в Букурещ, ту затворен във Видин, ту закован в Свищов, ту редактор „Бъдушности“.“²⁶⁴

Раковски се превръща още приживе в легенда не само за българите, но дори и за османските власти. В документацията от 60-те години на XIX

²⁶¹ BOA, A.AMD, 5/76; A.MKT, 107/64; A.MKT, 201/78; A.MKT.DV, 95/46; A.MKT.MHM, 41/58; A.MKT.MHM, 88/67; A.MKT.MHM, 757/99; A.MKT.MVL, 70/66; A.MKT.NZD, 125/9; A.MKT.NZD, 128/69; A.MKT.NZD, 131/16; A.MKT.NZD, 136/81; A.MKT.NZD, 141/71; A.MKT.NZD, 165/46; A.MKT.NZD, 286/64; A.MKT.NZD, 421/73; A.MKT.NZD, 77/68; A.MKT.NZD, 79/61; A.MKT.UM, 41/13; A.MKT.UM, 49/19; A.MKT.UM, 84/3; A.MKT.UM, 109/31; A.MKT.UM, 114/68; A.MKT.UM, 115/54; A.MKT.UM, 193/85; A.MKT.UM, 230/75; A.MKT.UM, 234/6; A.MKT.UM, 238/2; A.MKT.UM, 247/62; A.MKT.UM, 264/24; A.MKT.UM, 265/94; A.MKT.UM, 277/59; A.MKT.UM, 281/52; A.MKT.UM, 289/17; A.MKT.UM, 299/77; A.MKT.UM, 305/91; A.MKT.UM, 372/39; AE.SMHD.II, 107/9038; HR.MKT, 144/57; HR.MKT, 144/82; HR.MKT, 147/4; HR.MKT, 149/12; HR.MKT, 167/76; HR.MKT, 173/53; HR.MKT, 174/10; HR.MKT, 185/93; HR.MKT, 188/86; HR.MKT, 219/55; HR.MKT, 224/37; HR.MKT, 291/26; HR.MKT, 297/6; HR.MKT, 308/44; HR.MKT, 503/70; HR.MKT, 504/24; HR.SYS, 1338/56; HR.SYS, 1362/5; HR.SYS, 1362/26; HR.SYS, 1362/56; MVL, 84/47; MVL, 111/46; MVL, 131/110; MVL, 161/121; MVL, 162/38; MVL, 162/79; MVL, 166/38; MVL, 167/80.

²⁶² BOA, A.MKT.NZD, 148/12; Архив на Г. С. Раковски, т. 2, с. 257.

²⁶³ BOA, A.MKT.UM, 107/81; A.MKT.UM, 164/21; A.MKT.UM, 185/16-2; HR.MKT, 46/85; HR.MKT, 49/91; HR.MKT, 82/1; HR.MKT, 104/34; HR.MKT, 116/71; HR.MKT, 127/99.

²⁶⁴ Архив на Г. С. Раковски, т. 4: Писма до Раковски 1862–1867, съст. Веселин Трайков. София: Изд. на БАН, 1969, с. 258; Трайков, Биография, с. 380–382.

век той е определян с турската дума от арабски произход *махуд* (ma'hud). Думата означава „известен“, „всеизвестен“, „прословут“, но специфично се използва в негативна конотация – в смисъл на „печално известен“, „с лоша слава“, „с лошо име“. Натрупал в очите на османските власти достатъчно негативна слава заради многобройните си провинения и неприемливата за тях революционна и издателско-пропагандаторска дейност, оттук нататък в османските документи, наред с фамилията му, той почти неизменно ще бъде наричан именно с това определение, както и с определението „прочут бунтовник“ (müfsid-i meşhur). Тези определения неизменно присъстват в османските документи, които са свързани с революционната, издателската и публицистичната дейност на Раковски, които ще представя в следващите глави.

III. ПРОЧУТИЯТ РАКОВСКИ

Османските документи, отнасящи се за политическата и революционна дейност на Раковски, свидетелстват за добрата, но невинаги навременна осведоменост на османските власти за антиправителствената му дейност, насочена към постигане на държавна самостоятелност на българския народ. Най-ранните сведения за тази дейност на Раковски датират от последната година от престоя му в Сърбия в периода 1860–1863 г. и се дават обикновено от османските представители в Белград – коменданта на Белградската крепост и османския комисар.

На 7/19 февруари 1863 г. комисарят Мехмед Али докладва на османското външно министерство за следното:

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

Бяха получени сведения, че откакто петдесет дена времето е все по-топло и благоприятно, е започнала военна подготовка сред населението в сръбските нахии. Засилват се и безпочвените слухове, които подстрекават патриотичните и фанатични [чувства сред него]. Част от военните, на които е възложено да подсилят отбранителните укрепления в Крайова и околността, както и по крайбрежието на река Дрина, са били привикани в Белград и изпратени в Неготин и региона. Работи се усилено и по укрепването на отбранителните съоръжения по границата с [областите] Ниш и Видин. От няколко дни насам в полицията на Белград са започнали да съставят списък с [имената на] войници доброволци, в които се записват разбойници и безделници, а печално известният Раковски, който събрал определена сума пари от българи в родината си, за да подпомогне разходите по българската легия, която организираше преди това, и който от известно време насам се подвизава в Неготин, е бил извикан в Белград от княжеската [канцелария], за да се обсъдят с него начините за подбуждане на българите [към бунт]. Както се полага, веднага ще бъде докладвано какво е проучено [във връзка с тези сведения]. Заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

29 *шабан* [1]279 и 7 февруари [12]78 година²⁶⁵, от Белградската крепост.

Аз, раболепният [османски] комисар в Сърбия, [печат:] Али.²⁶⁶

²⁶⁵ 7/19 февруари 1863 г.

²⁶⁶ ВОА, НР.МКТ, 429/74 (док. 2).

На 4/16 март 1863 г. от външното министерство е изпратено писмо, с което комисарят е похвален за положените усилия и му е наредено да докладва своевременно за всичко, което е видял и проучил по въпроса за провежданата военна подготовка в Сърбия.²⁶⁷

Междувременно, на 16/28 февруари 1863 г., комендантът на Белградската крепост Рашид паша изпраща шифрирана телеграма – което означава, че информацията в нея е важна и поверителна – до Великото везирство. В нея се дават по-конкретни сведения за революционната дейност на Раковски:

Дешифрирана телеграма, изпратена на 9 рамазан [12]79 г.²⁶⁸ от коменданта на Белградската [крепост] Рашид паша до височайшата канцелария на великия везир²⁶⁹:

Със съдействието на печално известния Раковски е основано „Тайно общество“ за подклаждане [на бунт] сред българите във Видинска област. Преди два дни осемдесет души от членовете му отишли в областта, а още няколко се канят да отидат там до три-пет дни. Във връзка с това [Ваша] височайша воля е да бъде разпоредено на областния управител [да подсили] бдителността на местните чиновници и да пресече бунтовническата дейност на споменатите лица.²⁷⁰

В отговор на тази телеграма два дни по-късно – на 18 февруари/2 март 1863 г., от Великото везирство е изпратена циркулярна телеграма до валиите на Видин, Ниш и Силистра, с копие и до белградския комендант. От нея става ясно, че едва в началото на 1863 г., тоест десет години по-късно, Високата порта е узнала за т. нар. „Тайно общество“, което обаче е учредено от Раковски още към началото на 1853 г.²⁷¹:

Телеграма от великия везир до валиите на Видин, Ниш и Силистра:

Разбра се, че със съдействието на печално известния Раковски е било основано „Тайно общество“ за подклаждане [на бунт] сред българите във Видинска [област]. Преди два дни осемдесет души от членовете му отишли в областта, а още няколко се канели да отидат там в рамките на три-пет дни. Изключително важно е да се следят деянията и поведението на такива размирници и затова

²⁶⁷ ВОА, НР.МКТ, 429/74 (док. 1).

²⁶⁸ 16/28 февруари 1863 г.

²⁶⁹ По това време, в периода януари – юни 1863 г., велик везир е Юсуф Кямил паша.

²⁷⁰ ВОА, А.МКТ.УМ, 645/91 (док. 1).

²⁷¹ По-подробно вж. Трайков, Биография, с. 103–108.

се напомня, че трябва да повишите бдителността си и да положите усилия и старание за пресичането на бунтовническата дейност на споменатите лица.

[До валията на] Ниш: напомня се, че в координация лично с [подчинените Ви] чиновници трябва да положите усилия и старание за пресичането на бунтовническата им дейност, ако някои от въпросните лица дойдат и в Нишко.

Със същата телеграма белградският комендант е уведомен за следното:

След като беше получена телеграмата Ви, датираща от 9 *рамазан* [12]79 г.²⁷², с нарочна телеграма до валиите на Видин, Ниш и Силистра беше подсилено вниманието им и изискано, докато се намират там, да докладват за положението, както и преди, по най-бързия начин.²⁷³

На свой ред на 20 февруари/4 март 1863 г. валията на Видин Сюлейман паша²⁷⁴ отговаря на великия везир със следната шифрирана телеграма, уверявайки го, че знае от по-рано за „Тайното общество“ на Раковски и че вече са взети мерки, за да не бъдат допуснати негови членове на територията на Видинския вилает:

Дешифрирана телеграма от валията на Видин с дата 13 рамазан [12]79 година²⁷⁵, изпратена до височайшата канцелария на великия везир:

Беше получена телеграма [от Ваша страна] с дата 11 *рамазан* [12]79 г.²⁷⁶ Тук [вече] разполагахме със сведения, че печално известният Раковски е учредил „Тайно общество“. Макар че от членовете му трима души от Влашко и един от Немско²⁷⁷ са дошли преди пет дни във Видин по тайни канали, беше получена информация за проникването им на [наша] територия и затова веднага и своевременно бяха върнати обратно, преди да са успели да постигнат целите си. С писмо по пощата ще бъде докладвано подробно за положението.²⁷⁸

²⁷² 16/28 февруари 1863 г.

²⁷³ ВОА, А.МКТ.УМ, 645/91 (док. 2).

²⁷⁴ Сюлейман Рафет паша е валия на Видин в периода септември 1861–април 1864 г.

²⁷⁵ 20 февруари/4 март 1863 г.

²⁷⁶ 18 февруари/2 март 1863 г.

²⁷⁷ Имат се предвид австрийските владения.

²⁷⁸ ВОА, А.МКТ.УМ, 647/90 (док. 2).

Въпросното „писмо по пощата“ е написано на 26 февруари/10 март 1863 г. и съдържа следните подробности:

До височайшата [канцелария] на великия везир:

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

Получихме сведения, че прочутият революционер Раковски е създавал в Крайова²⁷⁹ „Тайно общество“ и че няколко души от членовете му, посветили се на злодеяния и размирици, се готвят да минат отсам, за да предизвикат бунт. Беше отдадено голямо значение на тези сведения и затова бдителността ни беше повишена. Ето защо привиках при мен някои съмнителни [лица от местното население] и лично им обърнах внимание и проверих поведението им. Въпреки това се получи информация, че трима души със следните имена – Марко от Янина и другарите му Косто и Петраки, са преминали във Видин с намерението да обикалят из областта. Без да има съмнение, че са дошли, за да осъществят [бунтовните] си намерения, тези мъже бяха доведени при мен и подробно разпитани по този въпрос. [При разпита] те обясниха, че са минали на отсамния бряг, тъй като първоначално смятали да закупят добитък. Те поразпитали тук-там с намерението да закупят добитък от околииите Сахра, Белоградчик и Лом. Оказало се обаче, че тази година голяма част от добитъка измрял от върлуващата по тях болест и местните хора им отговорили, че не можели да задоволят дори собствените си нужди, та затова нямало смисъл да обикалят из тези околии. Споменатите мъже им казали, че ако не намерят добитък, то тогава могат да отведат във Влашко толкова мъже, колкото са нужни, за да бъдат наети на работа по влашките чифлици. Било им отговорено, че макар и да са пристигнали едва наскоро от Русия и още да не са устроили напълно поминъка си тук, българите в споменатите околии едва ли ще се цанят за наемна ръка. Затова, заради безрезултатните им опити и поради това, че поведението им не поражда съмнение, същите бяха върнати обратно [във Влашко и Немско] с подходящи доводи [пред тамошните власти]. Заедно с тях, чрез съдействието на [австрийското] консулство [във Видин], в родината си беше изпратен и един австрийски поданик, който дошъл във Видин със сръбски паспорт и за когото се разбра, че не е човек на Русия, изпълняващ [тайна] мисия в нейна услуга. Получиха се и сведения, че тези дни споменатият Раковски е отишъл в Алексинац – [град], който се намира в Сърбия

²⁷⁹ Град в Югозападна Румъния.

и е на два часа [път] от Ниш и където имал намерение да буни българите там, както и че известният Ильо²⁸⁰ преминал с петдесетина мерзавци в Крагуевац и [оттам] възнамерявал да мине към Ниш.²⁸¹ Във връзка с това е било обърнато внимание на уважания паша, валията на Ниш. Тук също бяха предприети всякакви извънредни и предохранителни мерки и затова, с благословената закрила на падишаха, подобни [размирници] не ще постигнат целите си. Заповедта [за последващи действия] принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

19 *рамазан* [12]79 и 25 февруари [12]78 година²⁸², Видин.

Аз, раболепният валия на Видин, [печат:] Сюлейман.²⁸³

Интерес представлява сведението в това писмо, че „Тайното общество“ като „първата общонационална революционна политическа организация“²⁸⁴ е било учредено в Крайова. Според „Житието“ на Раковски обаче организацията е основана в османската столица – Цариград, където той, възползвайки се от запознанството си с османския външен министър Мустафа Решид паша, успява да получи назначение като преводач в османската армия в Румелия, както стана вече дума. Така Раковски можел да се движи свободно из българските земи и да създаде клонове на обществото по места. Заради близостта си със Сърбия и Влашко и с българската емиграция там, Видин бил определен за негов координационен център.²⁸⁵ Споменаването в османския документ на влашкия град Крайова може би е свързано с факта, че по време на Кримската война (1853–1856) сподвижникът на Раковски – Иван Бачов, отива именно в Крайова, където представя на главнокомандващия на руската армия „Списък на българите, които могат да се използват за делото“.²⁸⁶

²⁸⁰ Ильо Марков, известен като Ильо войвода (1805–1898).

²⁸¹ Заедно с четата си Ильо войвода се включва в Първата българска легия на Раковски през 1862 г. След сраженията между сръбската армия и османския гарнизон в Белградската крепост през юни 1862 г., в които се включват и участниците в Първата българска легия, част от тях, под командването на Ильо войвода, се установяват в района на Крагуевац в очакване да влязат в България, за да вдигнат бунт. Престоят на Ильо войвода там продължава две години, като в това време той получава сръбска пенсия, вж. Трайков, Биография, с. 247 (бел. 81); Маргарита Петринска, Ильо войвода: житие – битие. София: Изд. „Народна младеж“, 1988, с. 48–49.

²⁸² 26 февруари/10 март 1863 г.

²⁸³ ВОА, А.МКТ.УМ, 647/90 (док. 3).

²⁸⁴ Трайков, Биография, с. 103.

²⁸⁵ Трайков, Биография, с. 104–105.

²⁸⁶ Мирослав Мирчев, „Тайното общество“ на Раковски като първообраз на съвременното българско военно разузнаване. – В: Научна конференция с международно участие „Георги Стойков Раковски: 200 години безсмъртие“, с. 59.

Сведенията на видинския валия, че българи от Влашко и австрийските земи (Немско) са идвали във Видин под предлог, че искат да закупят добитък или да наемат работна ръка за влашките чифлици, показват, че конспиративната организация се опитва да намери поддръжници сред българите, наскоро върнали се от Крим през 1862 г., изселени там по руска инициатива по време на т. нар. „Видинско преселване“ през 1860–1861 г.²⁸⁷ От друга страна, става ясно, че макар и да не постига целите си, „Тайното общество“ все пак успява да остане в тайна за османските власти цели десет години. В историографията се смята, че дейността на обществото замира след споменатото по-горе арестуване на Раковски от Йомер паша през февруари 1854 г.²⁸⁸ Но изглежда след митарствата на котленеца из Влашко, Белград, Нови Сад и Одеса през 1855–1859 г., подвизавайки се след това отново във Влашко и Сърбия, най-късно към началото на 1863 г. той може да е възстановил „Тайното общество“, този път в Крайова. Засечената активност на негови дейци във Видинско и Сърбия показва, че са предприети стъпки за осъществяване на първоначалните му цели. За това свидетелства и друга телеграма, изпратена този път от Сливен до Министерския съвет в османската столица на 28 февруари/12 март 1863 г. Чрез нея Високата порта бива информирана, че няколко размирници, сподвижници на Раковски, били забелязани в района на Сливен. Но понеже извършвали провокации в населените с мюсюлмани селища в Старозагорската околия, където сливенският каймакамин нямал правомощия, се настоява за подсилване на местната полицейска охрана.²⁸⁹ Възможно е обаче в османските сведения от 1863 г. създаденото в Цариград през 1853 г. „Тайно общество“ да се смесва с близкото сътрудничество между Раковски и конспиративната Дружина на верните приятели – група от млади българи родолюбци в Цариград, които през 1861–1862 г. обединяват усилия за създаване на нова мрежа от тайни комитети във вътрешността на страната за подготовка на всеобщо въстание.²⁹⁰

На 17/29 март 1863 г. от Великото везирство отговарят на телеграмата и писмото на видинския валия по следния начин:

²⁸⁷ По-подробно за този процес вж. Венцислав Мучинов, Политиката на османската власт спрямо преселването на българи в Руската империя в началото на 60-те години на XIX век. – Дриновски сборник, т. 8. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2015, с. 158–165.

²⁸⁸ Трайков, Биография, с. 106.

²⁸⁹ ВОА, MVL, 960/21 (док. 1).

²⁹⁰ Вж. Трайков, Биография, с. 228–235; Огняна Маждракова-Чавдарова, „Дружината на верните приятели“ в Цариград и Г. С. Раковски. – Исторически преглед, № 5–6, 2004, с. 187–212; Пламен Митев, Георги Раковски като идеолог на българското национално-освободително движение: историографски приноси и дебати. – В: Научна конференция с международно участие „Георги Стойков Раковски: 200 години безсмъртие“, с. 23.

До Негово Височество валията на Видин:

Получената ответна телеграма, съдържаща уверения, че ще бъде положено старание за пресичане на [всякакви инициативи] от страна на „[Тайното] общество“, което печално известният Раковски е учредил, както и изпратеното писмо с дата 19 *рамазан* [12]79²⁹¹, съдържащо повече подробности, бяха внимателно прочетени и обсъдени. Според докладваното, след като било получено сведение, че са преминали във Видин и са възнамерявали да обикалят по околиците [на областта], трима души бандити – Марко от Янина и другарите му Косто и Петраки, били привикани при Вас и след като разказали какво са вършили, били върнати обратно. По подобен начин един австриец, дошъл във Видин със сръбски паспорт, бил изпратен в родината си със съдействието на [австрийския] консул. Освен това били получени сведения, че тези дни споменатият Раковски е отишъл в Алексинац, където възнамерявал да предизвика бунт. За това бил своевременно уведомен валията на Ниш. Отправяйки многократни молитви за сполука в потвърждение на везирската ми проникателност и като повод за безмерно щастие, при наличие на разрешение за изкореняване на подобни прояви на неподчинение да проявявате необходимото отношение, внимание и бдителност.²⁹²

Два дена по-късно, на 19/31 март 1863 г., от османското външно министерство е изпратена следната секретна телеграма до видинския валия:

Височайша секретна телеграма до валията на Видин, ще бъде шифрирана:

Както ще бъде написано подробно [и изпратено] по пощата, беше докладвано, че печално известният Раковски поддържа тесни контакти с някои български първенци от Видин и че перидично се среща с тях на влашка земя. Сега пък учредил и „Тайно общество“ с цел да подтикне към бунт християните във Видинската област. Затова се настоява да проявявате пълна бдителност и предпазливост, като продължите да следите тайно [дейността им], както и да бдите за опазването на вътрешната сигурност. 11 *шеввал* [12]79 и 19 март 1279 година.²⁹³

²⁹¹ 26 февруари/10 март 1863 г.

²⁹² ВOA, А.МКТ.УМ, 650/73 (док. 1).

²⁹³ 19/31 март 1863 г., ВOA, А.МКТ.УМ, 650/46 (док. 1); HR.МКТ, 431/7 (док. 1), съдържащото на двата документа е идентично.

Междувременно с писмо от 12/24 март 1863 г. османският комисар в Белград Мехмед Али ангажира вниманието на османското външно министерство по повод дейността на Раковски на сръбска територия:

До уважаемото ведомство на Министерството [на външните работи]:

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

В пощата, [изпратена] миналата седмица, беше докладвано и посочено, че преди петнадесет дни в Белград са дошли българи, които били забелязани [да посещават] Руското консулство и седалището на белградския митрополит.²⁹⁴ Според [предприетото] разследване се разбра, че те за взели от родното си място документи за пътуване (*тезкере*) до Виена. От самите тях било дочуто да казват, че в името на съглашение между Сърбия и България, след като Сърбия се разбунтува, четиридесет хиляди българи ще бъдат в готовност [да я подкрепят]. Те ще бъдат снабдени с оръжие и други [боеприпаси] от [Сръбското] княжество чрез съдействието на печално известния Раковски, създателя на българската легия. Понеже това са само слухове и имената на споменатите българи, [посетили Белград], не са установени, все още нищо не е написано [и предадено] до уважаемия паша, валията на Видин. Очаквам нареждане от страна на компетентното ведомство на Министерството [на външните работи]. Заповедта [за последващи действия] принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

4 *шеввал* [12]79 и 12 март [12]79 година²⁹⁵, от Белград.

Аз, бедният раб, [османският] комисар в Сърбия, [печат:] Али.²⁹⁶

В края на март, началото на април 1863 г. комисарят Мехмед Али получава следния отговор от външното министерство:

Височайше писмо до [османския] комисар в Белград господин Али:

Полученото от Вас писмо, датиращо от четвърти този месец [*шеввал*]²⁹⁷ и съдържащо сведения и разяснения за българи, които наскоро отишли в Белград и били забелязани [да посещават] Руското консулство и седалището на белградския митрополит, беше внимателно прочетено и обсъдено. В отговор на това писмо Ви об-

²⁹⁴ По това време, в периода юли 1859 – октомври 1881 г., белградски митрополит и глава на Сръбската православна църква е Михаил (Михайло) Белградски.

²⁹⁵ 12/24 март 1863 г.

²⁹⁶ ВОА, НР.МКТ, 432/41 (док. 2).

²⁹⁷ 12/24 март 1863 г.

ръщам внимание, че [Ваше] основно задължение е постоянно да следите поведението и деянията на такива зловредни лица, и то пак с онова похвално усърдие, каквото сте полагали и досега. Необходимо е да разузнаете от кои места са споменатите [българи], как се казват и да пишете [за наученото] дотук и до други места, където се налага. Затова изразходвайте нужните финансови средства, за да разберете повече.²⁹⁸

На 28 април/10 май 1863 г. видинският валия Сюлейман паша изпраща „извънредно“ донесение до османското външно министерство. В него той уведомява централните власти в Цариград, че „печално известният“ Раковски бързо е напуснал Сърбия и е минал на австрийска територия (Немско), че сръбските власти са предприели мерки за недопускане на увеличаване броя на бунтовнически елементи на тяхна територия и че са пресечени опити за навлизане на размирици във Видинско.²⁹⁹ В отговор от 12/24 май 1863 г. външното министерство инструктира видинския валия да продължи да проявява нужната бдителност, за да не се допуска влизането на такива лица.³⁰⁰

Преди това обаче, ден след писмото от видинския валия, на 29 април/11 май 1863 г. външното министерство изпраща съответни инструкции до османския комисар в Белград във връзка с негово писмо от 3/15 април 1863 г.:

До Негово Превъзходителство Али бей относно невярната информация, разпространявана от печално известния Раковски:

Уважаеми господине, беше разгледано и обсъдено полученото [от Вас] писмо от двадесет и петия ден на миналия месец [шеввал]³⁰¹, с което се предлага на [османското] посолство във Виена да бъде указано Стефанаки Мустаков³⁰² да бъде заловен, задържан и изпратен във Видин, тъй като са получени сведения, че подпомага бунтовническата дейност на печално известния Раковски, като събира пари от българите, които пребивават в Темешвар³⁰³, и че снове до Виена и обратно. Всъщност, според получе-

²⁹⁸ ВOA, HR.MKT, 432/41 (док. 1).

²⁹⁹ ВOA, HR.MKT, 439/28 (док. 1).

³⁰⁰ ВOA, HR.MKT, 439/28 (док. 3).

³⁰¹ 3/15 април 1863 г.

³⁰² Стефан Мустаков е участник в организираната от Раковски през 1861–1862 г. в Белград Първа българска легия, вж. Петър Чолов, За състава на Първата българска легия в Белград от 1862 г. – Исторически преглед, № 4, 1990, с. 52–68; през август с. г. Мустаков довел от Влашко в Сърбия десет души доброволци за легията, но сръбските власти не ги допуснали да стигнат до Белград, вж. Трайков, Биография, с. 251 (бел. 102).

³⁰³ Днес Тимишоара в Югозападна Румъния.

ни от Атина сведения, споменатият Раковски, уж като специален пратеник на Сръбското княжество, е отишъл в Атина, където пребивавал известно време.³⁰⁴ Макар че както на всички, така и на Сръбското княжество е добре известно що за човек е този измамник и че съвсем открито се опитва да вдигне бунт в България, [сръбското] правителство не само че изобщо не се противопоставя на факта, че е превърнал Белград в център на революционната си дейност, че ходи и се връща с почести и че чрез вестника си³⁰⁵ разпространява невярна информация, а може би дори и го поощрява. Затова, когато е удобно, трябва с подходящ тон да накарате господин Гарашанин³⁰⁶ да разбере, че уверенията му [в противното] не са искрени, и да му кажете, че османската държава няма никакви лоши помисли, насочени срещу Сърбия, но че докато контролът от тяхна страна не се подобри, винаги ще има поле за изява на такива бунтовници, и че ако революционната им дейност се разпростре и в съседните страни, това ще усложни ситуацията и ще се стигне до пълно безредие. Що се отнася до получените от Австрия сведения за Мустаков, както е известно, в сегашната ситуация връщането и получаването на такива политически дейци не е подходящо, тоест, като се знае пред какви усложнения беше изправен Негово Величество султанът, за да не върне унгарците, които преди това намериха политическо убежище и [сега] пребивават в османската държава³⁰⁷, няма да е удачно този долен човек да бъде поискан от австрийската държава. Затова и не бяха направени официални постъпки по този въпрос. [Настоящото] писмо бе написано в пояснение на гореказаното.

22 зилкаде [12]79 година.³⁰⁸

³⁰⁴ Тайната дипломатическа мисия на Раковски в Атина, с цел постигане на сръбско-гръцко антиосманско сътрудничество, продължава близо два месеца, от средата на март до средата на май 1863 г., вж. Трайков, Биография, с. 264–271.

³⁰⁵ Става дума за вестник „Дунавски лебед“.

³⁰⁶ Илия Гарашанин, сръбски министър-председател и министър на външните работи в периода октомври 1861– ноември 1867 г.

³⁰⁷ След революцията в Австрия през 1848–1849 г., част от която е унгарската борба за независимост, през 1849 г. водещи унгарски революционни водачи като Лайош Кошут и др. намират политическо убежище в Османската империя, като първо се установяват във Видин, а после в Шумен и след това в анадолския град Кютахия. Австрийските власти многократно настояват да им бъдат върнати политическите емигранти, но османската държава в лицето на султан Абдулмеджид I (1839–1861) отказва да ги предаде. По-подробно вж. Bayram Nazır, Macar ve Polonyalı Mülteciler: Osmanlı’ya Sığınanlar. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.

³⁰⁸ 29 април/11 май 1863 г., BOA, HR.SYS, 2930/121 (док. 1), документът е издирен от Виктор Комбов.

Георги Раковски в Атина, април 1863 г.
(НБКМ-БИА, Сбирка „Портрети и снимки“, С II 81)

В отговор на това писмо, на 14/26 май 1863 г. сръбският комисар в Белград Мехмед Али съобщава, че съгласно дадените му инструкции е провел на 11/23 май среща със сръбския министър-председател и външен министър Илия Гарашанин (1861–1867), но подчертава, че поведението му е двулично и че не може да се има доверие на уверенията

му, че ще направи всичко възможно да ограничи дейността на Раковски в Сърбия. В отговора му четем:

До височайшето Министерство на външните работи:

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

Запознах се със съдържанието на писмото от височайшето Министерство [на външните работи] от двадесет и втори миналия месец [*зилкаде*].³⁰⁹ От него става ясно, че лицето, именуващо се Раковски, е отишло в Атина уж като специален пратеник на Сръбското княжество. Макар и да се знае що за човек е този мъж и че се опитва да вдигне бунт в България, [сръбското] правителство не само че не се противопоставя на това, че е превърнал Белград в център на революционната си дейност и че чрез вестника си разпространява невярна информация, а може би дори и го поощрява. Затова бях инструктиран да накарам с подходящ тон господин Гарашанин да разбере, че уверенията му [в противното] не са искрени, както и да му кажа още неща [за османската позиция]. Посочено е също, че няма да е подходящо в настоящата ситуация да бъде официално изискан Стефанаки Мустаков, който подпомага революционната дейност на споменатия [Раковски] и обикаля тук и там из Австрийско. Всъщност по-рано въпросният Раковски изчезна от Неготин и не се разбра къде е отишъл. Както се дочува от някои места, от известно време насам [Сръбското] княжество се опитва заедно с Гърция да подтикне [българите] към бунт и затова няма съмнение, че княжеството е изпратило Раковски в Атина. Отдавна знам, че този долен човек е добре приет и желан от княжеството и че върши всички свои дела с неговото знание и одобрение. Освен това категорично е установено, че макар всъщност споменатият [Раковски] да е издавал преди време един вестник, от една година насам го е закрил и се занимава с други неща, като от време на време пише в белградската преса статии, насочени срещу османската държава. Затова на пети този месец [*зилхидже*], в събота³¹⁰, се срещнах със споменатия Гарашанин. След като разговаряхме по общи неща, обсъдихме свързаните с Раковски теми, както и други въпроси. Прилагам протокол от разговора ни, но не бива да се вярва на нито една казана от него дума. Що се отнася до Стефанаки Мустаков, според направеното проучване той е избягал от затвора на държавната корабостроителница [в османската столица], а Раковски

³⁰⁹ 29 април/11 май 1863 г.

³¹⁰ Денят 5 зилхидже по мюсюлманския календар започва в събота вечер след залез слънце и свършва в неделя вечер. Изглежда срещата се е състояла в събота вечер.

пък измамил разни хора. [После] и двамата дошли в Белград. Осмеляйки се да докладвам за това, несъмнено заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

7 зилхидже и 13 май [12]79 година.³¹¹

Аз, раболепният комисар в Сърбия, [печат:] Али.³¹²

В приложения към това писмо протокол от разговора между османския комисар и Илия Гарашанин, проведен на 11/23 май 1863 г., може да се проследи в какъв дипломатичен тон е протекла срещата между тях:

Мехмед Али бей:

Чувал съм, че в Белград пребивава лице, именуващо се Раковски. Неотдавна той се опитал да създаде една българска легия, хододел тук и там и къде ли не и вършел непозволени и нередни неща. Наскоро това лице отишло до Атина уж като специален пратеник на [Сръбското] княжество. Тъй като на всички е известно, че неговата зловредна дейност цели да вдигне бунт в България и че постоянно пише статии в белградската преса, от поведението на княжеството се разбира, че то одобрява пребиваването в Сърбия както на това, така и на други подобни лица. Това поведение напълно се разминава с уверенията, които сте давали досега. [Османският] министър [на външните работи] вижда, че за съжаление това положение не се е променило и затова е нужно да се помисли за [предприемане на] мерки и за решение по този въпрос.

Илия Гарашанин:

Известно ми е, че Раковски е бунтовник, и колкото да не съм [подробно] запознат, не мога да отрека, че пише статии в белградската преса. Но ако споменатият е отишъл в Атина, то от страна на Сърбия не му е възлагана мисия. Освен това ние не го следим и затова нямаме никаква представа [къде ходи]. Освен това, понеже е българин, споменатият [Раковски] ще да е отишъл [в Атина], за да се сдобри с гърците, тъй като между българи и гърци съществува вражда. Сигурно това е причината.

Мехмед Али бей:

Признавате, че споменатият е бунтовник и че сте виждали, че пише зловредни неща в пресата. Защо тогава държите такива хора в Сърбия?

³¹¹ 14/26 май 1863 г.

³¹² ВОА, НР.МКТ, 441/85 (док. 2).

Илия Гарашанин:

Преди време във вестника, който печаташе в Белград, той пишеше много неща срещу височайшата държава на султана и първата ми работа, когато станах министър на външните работи, беше да спра неговия вестник³¹³. А сега възнамерявам и самия него да изгоня оттук.

Мехмед Али бей:

Ако имате предвид да го изгоните единствено от Белград, то лесно можете да изпълните това Ваше обещание, защото той и без друго рядко стои в Белград и [почти] винаги се намира в близост до границата с България.

Илия Гарашанин:

Не, ще го изгоня не само от Белград, но и от Сърбия изобщо. И ще изгоня всички като него.

Мехмед Али бей:

Да съобщя ли за това на нашия министър? Да се надяваме, че те няма да влизат [на наша територия] от Сърбия, както други, които преминават тук-там през границата.

Илия Гарашанин:

Само че не мога да ги задържа и да Ви ги предам. Но ще намеря начин да ги изгоня. Ясно е, че онези, които са виждани да преминават отгатък границата, не са изпращани с мисия от княжеството, а са тръгнали за там, за да вършат най-обикновено разбойничество. В едно писмо, което получих прежните дни от валията на Ниш, прочетох, че княжеството е известно и знае за тях. Това много ме притесни. Скоро бе изготвен и обнародван наказателен кодекс, отнасящ се [именно] за такива разбойници, заловени на територията на Сърбия, като досега са екзекутирани четирима души. Понастоящем се изготвя и следователно съвсем скоро ще бъде обнародван наказателен кодекс за онези, които пресичат незаконно границата и се осмеляват да вършат някакви нередни неща. Тогава валиите на Босна, Ниш и Видин също ще бъдат уведомени [за

³¹³ Илия Гарашанин става министър-председател и министър на външните работи на Княжество Сърбия през октомври 1861 г., а последният брой на „Дунавски лебед“ излиза на 24 декември 1861/5 януари 1862 г.

новия кодекс]. Надявам се, че чрез тези мерки проблемът ще бъде разрешен напълно.

Мехмед Али бей:

При положение, че цялата граница е толкова голяма, смятам, че ако [пограничните] служители по места не си затварят очите, няма да се допуска преминаване на хора през нея. Досега не се е чуло да са наказани онези, които са минали от татък и пак са се върнали [тук]. Освен това е известно, че не се наказват и някои убийци и други [престъпници] българи, които са избягали в Сърбия. Тъй като всички те са извършили злодеяния, не бива да бъдат оставяни ненаказани.

Илия Гарашанин:

Това е недостатък не само на [пограничните] служители, но и на съдилищата. Например преди време двама мюсюлмани объркали пътя си от Ниш и без да искат, преминали отсам границата, а намиращите се там сърби ги убили. Но вместо убийците да получат полагащото им се тежко наказание, съдът дал по-лека присъда и те били оковани във вериги за срок от двадесет години. Затова се наложи да бъде изготвен нов наказателен кодекс за подобни [престъпления].³¹⁴

Всъщност подозренията на османския комисар в искреността на дадените от Гарашанин уверения, че мисията на Раковски в Атина не е инициентирана от Сръбското княжество, и обещанията, че българският революционер ще бъде изгонен не само от Белград, но и от Сърбия, са напълно основателни. Както е добре документирано, Раковски отива в гръцката столица по инициатива именно на сръбското правителство и редовно изпраща оттам шифрирани доклади.³¹⁵ Затова когато в Цариград разбрали, че Раковски е в Атина, османският комисар в Белград бил инструктиран да координира с австрийските власти евентуалното залавяне на Раковски, ако се опита да се върне в Сърбия през тяхна територия, тъй като на отиване минал през Триест. Тези мерки се оказали напразни, защото междувреме, в средата на май, Раковски се върнал в Белград.³¹⁶ На 17/29 юни 1863 г. комисарят в Белград уведомява османското външно министерство, че „печално известният“ Раковски е пристигнал преди няколко дни в Белград. Макар и все още да не било

³¹⁴ ВОА, НР.МКТ, 441/85 (док. 5).

³¹⁵ Трайков, Биография, с. 267.

³¹⁶ Пак там, с. 265 (бел. 144).

изяснено с „какви революционни дела се занимава“ там, комисарят уверява Високата порта, че при удобен случай ще напомни на Гарашанин за обещанието му да изгони Раковски и нему подобни революционери от Сърбия.³¹⁷ В отговор от 28 юни/10 юли 1863 г. на външното министерство се поощряват действията и намеренията на комисаря.³¹⁸ Въпреки основателните съмнения от османска страна в искреността на сръбското държавно управление, все пак след атинската мисия на Раковски настъпва промяна в сръбското отношение към него. През лятото на 1863 г. той все повече чувства от сръбска страна „някакво охлаждане по отношение на нашите дела“. След настъпилия разрыв със сърбите първоначално Раковски напуска Белград и през август 1863 г. пребивава за кратко отново в Неготин, а през септември заминава за Букурещ. Раковски пристига във влашката столица на 18 септември и след краткотрайно пътуване до Белград и Неготин между 8 декември 1863 и 6 януари 1864 г. се установява окончателно в Букурещ, където живее до края на живота си.³¹⁹

Османските власти узнават своевременно за заминаването на Раковски от Белград, но в неизвестна за тях посока и затова на 5/17 септември 1863 г. от Великото везирство е изпратена следната циркулярна телеграма до валиите на Ниш, Видин и Силистра, както и до управителите на София, Търново и Тулча с указание да бъде заловен и изпратен в Цариград, ако се появи на територията на подопечните им административни единици:

Телеграма до валиите на Видин, Силистра и Ниш и до мютесарифите и каймакамите на София, Тулча и Търново:

Категорично се настоява да се разбере дали печално известният Раковски, който от едно известно време се стреми към освобождението на България, се намира някъде по вашите места, за да постигне тази своя цел. Трябва да се проявява изключителна бдителност и да не се позволява споменатият да осъществи бунтовническите си намерения, а ако бъде забелязан някъде там, да бъде заловен и изпратен [в османската столица].³²⁰

Категоричният тон на заповедта, разпратена до управителите на всички османски административни единици, разположени на север от Балкана, ясно свидетелства за решителното намерение на османските

³¹⁷ ВOA, HR.MKT, 445/98 (док. 2).

³¹⁸ ВOA, HR.MKT, 445/98 (док. 1).

³¹⁹ Трайков, Биография, с. 280–283.

³²⁰ ВOA, A.MKT.UM, 708/1 (док. 1).

власти най-сетне да заловят Раковски. Очевидно тази заповед получава широка разгласа в българските провинции и впоследствие редица османски документи свидетелстват за опитите Раковски да бъде отрит и задържан, както и за готовността на някои да съдействат с користни цели на османските власти. В отговор на телеграма от Великото везирство по повод сведения, че Раковски се е появил във Видин, на 2/14 март 1864 г. видинският валия Сюлейман паша уверява, че става дума за друго лице с полско благородническо потекло, което е дошло във Видин с испански паспорт и с препоръка от комисаря в Белград Мехмед Али бей.³²¹

Във връзка със същата заповед на свой ред валията на Силистра Мехмед Ариф паша³²² изпраща на 26 юли/7 август 1864 г. шифрирана секретна телеграма до Великото везирство със следното доста любопитно съдържание:

Дешифриран текст на телеграма, изпратена на 4 ребиюлеввел [12]81 година³²³ от валията на Силистра до възвишената канцелария на великия везир³²⁴:

С височайша шифрирана телеграма от 3 ребиюлахир [12]80 г.³²⁵ беше наредено, когато тук се появи печално известният бунтовник Раковски, който буну България и създава проблеми със Сърбия, да бъде заловен и изпратен в столицата. Един мъж твърди, че тъй като споменатият [Раковски] сега се намира във Влашко, може по някакъв начин да го прехвърли отсам и да [ни] го предаде. Срещу тази услуга той поиска височайша награда в размер на двадесет и пет хиляди гроша, които да [му] се дадат, когато свърши работата, а сега нищо да не му се дава. Като се има предвид, че споменатият [Раковски] е предизвикал на държавата щети в размер на няколко стотин хиляди кесии и че вкарва България в капана на нови [революционни] идеи, споменатата сума, която да се даде [като награда] за тази цел, е незначителна. Въпреки това не смея сам да реша и затова, без да се бавя, Ви умолявам [да кажете] дали да се дадат или не толкова пари на този мъж в случай, че споменатият [Раковски] бъде заловен. Очаквам незабавната Ви височайша заповед, без да се губи време и преди споменатият, който сега се намира на място, близо до Русе, да се е махнал оттам.³²⁶

³²¹ ВОА, А.МКТ.УМ, 755/29 (док. 1).

³²² Мехмед Ариф паша е валия на Силистренския еалет в периода март 1861 – декември 1864 г.

³²³ 26 юли/7 август 1864 г. Посочената в публикувания по-рано превод на същия документ дата – 4 шеввал 1281, или 18 февруари/2 март 1865 г., е грешна, вж. Алиев, Колко струва да бъде заловен Раковски?

³²⁴ По това време, в периода юни 1863 – юни 1866 г., велик везир е Мехмед Фуад паша.

³²⁵ 5/17 септември 1863 г.

³²⁶ ВОА, А.МКТ.УМ, 794/23 (док. 1), документът е издирен от Октай Алиев.

Незабавният отговор на Великото везирство от 27 юли/8 август 1864 г. е положителен:

Беше получена [Ваша] телеграма с дата 4 *ребюлеввел* [12]81 година.³²⁷ Във връзка с декларираното от един мъж относно печално известния Раковски, няма пречка пожеланата сума да бъде дадена при положение, че бъде заловен без много шум.³²⁸

Не са намерени последващи документи, които да разкрият дали има развитие по случая, но е ясно, че и този път османските власти не успяват да заловят Раковски. От телеграмата се разбира, че към началото на август 1864 г. османските власти вече са наясно, че той се подвизава във Влашко – на „място, близо до Русе“, а именно в Букурещ, макар и името на влашката столица да не е изрично упоменато. Не са посочени също нито името, нито националността на мъжа, изявил готовност да примамва Раковски и да го предаде на османските власти. Спекулациите по този въпрос могат да бъдат разнопосочни. Що се отнася до поисканата за залавянето на Раковски сума от 25 хиляди гроша, тя е доста солидна за времето си, поне за редови османски поданик. Според описи от 1863–1864 г. на наследства, оставени от починали жители на Русе, по-скъпите къщи са стрували от порядъка на 20–30 хиляди гроша³²⁹, докато стойността на по-скромните къщи е варираща между хиляда и 12 хиляди гроша, но обичайната им цена е била около 5–7 хиляди гроша. Къщите в околните села и чифлици са били далеч по-евтини.³³⁰ Средната цена на дюкяните (вкл. кафенета) в Русе е била около 5–6 хиляди гроша³³¹, а стойността на един плавателен съд по Дунава – над 30 хиляди гроша, но обикновено такива съдове са били притежавани съвместно от двама души.³³² С други думи, с въпросните 25 хиляди гроша е можело да се купи една скъпа къща в Русе, 4–5 дюкяна или по-евтини къщи и поне половин плавателен съд! Разбира се, както е подчертано и в телеграмата на силистренския валия, тази сума

³²⁷ 26 юли/7 август 1864 г.

³²⁸ ВOA, А.МКТ.УМ, 794/23 (док. 1).

³²⁹ НБКМ, Ориенталски сборки, R 28, л. 266 (док. 2), л. 296 (док. 1), л. 686 (док. 2), л. 82а (док. 1).

³³⁰ НБКМ, Ориенталски сборки, R 28, л. 6а (док. 3), л. 76 (док. 4), л. 136 (док. 3), л. 206 (док. 1, 2), л. 23а (док. 1), л. 37а (док. 3), л. 38а (док. 1), л. 486 (док. 2), л. 50а (док. 1), л. 58а (док. 2), л. 63а (док. 1), л. 67а (док. 1), л. 756 (док. 3), л. 776 (док. 2), л. 78а (док. 3), л. 846 (док. 1), л. 866 (док. 2, 3), срвн. Славка Драганова, Селското население на Дунавски вилает. София: Изд. „Авангард прима“, 2005, с. 34–35.

³³¹ НБКМ, Ориенталски сборки, R 28, л. 556 (док. 1), л. 676 (док. 3), л. 686 (док. 2), л. 79а (док. 2), л. 82а (док. 1).

³³² НБКМ, Ориенталски сборки, R 28, л. 556 (док. 1), л. 63а (док. 1).

е незначителна от гледна точка на държавните финанси. През 60-те и 70-те години на XIX век само месечната заплата на високопоставени провинциални управители на окръзи като каймаками и мютесарифи е била от порядъка на 15 хиляди гроша.³³³

Георги Раковски, 1864 г.

Налични са още няколко османски документа от 1866 г., които се отнасят за революционната дейност на Раковски. В циркулярно писмо от 13/25 януари 1866 г. от османското външно министерство до управителите на Румелийския, Дунавския, Янинския, Босненския и Солунския вилаети и до управителя на Дунавската корабостроителница в

³³³ Вж. Sinan Marufoğlu, Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Hizmetler ve Ücretler. – History Studies, № 3/3, 2011, p. 267–283.

Русе се посочва, че в съдружие със сръбския офицер Любомир Йованович „печално известният“ Раковски „вкарва малко по малко оръжие, за да вдигне на крак България“. Получени са сведения, че от Букурещ са изнесени оръжия, които били прекарани през Дунава при пристанището на Турну Мъгуреле на влашкия бряг срещу Никопол и при Дунавската корабостроителница. С писмото се нарежда да бъде проучена достоверността на тези сведения и да бъде засилена бдителността, за да не се допуснат бунтовнически прояви и контрабанден внос на оръжие на османска територия.³³⁴ Всъщност действително със съдействието на Любомир Йованович, служител в Арсенала в Букурещ, Раковски се опитва да въоръжи четници и да организира бунтове в България.³³⁵ В друго циркулярно писмо от 24 юни/6 юли 1866 г., този път изпратено от Великото везирство до управителите на Одринския, Солунския и Дунавския вилаети, се посочва, че в Котленския балкан, в чертите на Сливенския окръг на Одринския вилает, се е появила чета от 15 българи, хора на Раковски. Подобни бунтовнически прояви имало и по балкана на границата между Мелнишката околия, принадлежаща към Серски окръг, и Горноджумайската околия, в чертите на Софийски окръг. С писмото се нарежда управителите на съответните вилаети да засилят бдителността и да предприемат мерки за потушаване и недопускане на подобни революционни прояви, организирани от българските комитети в Букурещ.³³⁶ На 6 януари 1867 г. пък османският консул в Темешвар (Тимишоара) уведомява османския външен министър Мехмед Емин Али паша³³⁷, че дейността на българския комитет в Букурещ, основан от „някой си Раковски“, е приключила „наскоро“.³³⁸

³³⁴ ВOA, HR.SYS, 2929/34 (док. 1).

³³⁵ Трайков, Биография, с. 309.

³³⁶ ВOA, А.МКТ.МНМ, 360/1 (док. 1).

³³⁷ Мехмед Емин Али паша е министър на външните работи в периода от декември 1861 до февруари 1867 г.

³³⁸ ВOA, HR.SYS, 156/76 (док. 1, на френски език).

IV. ОПАСНИЯТ РАКОВСКИ

„Прочутият революционер“ Раковски така и не е заловен от османските власти. Много негови сподвижници обаче, които са участници в Първата българска легия или пък съдействат за набиране на доброволци за нея, както и за масовото въстание, подготвяно във връзка със съставения от него в края на 1861 г. план за освобождението на българските земи³³⁹, са задържани, изправени са пред съдебните органи и получават сурови присъди. В Османския архив в Истанбул се съхраняват множество документи, които разкриват обвързаността им с неговото дело.

Един от тези сподвижници е Никола Кръстев (или Христов) Киселов от Търговище. Той е участник в Първата българска легия и взима дейно участие в подготовката на т. нар. Хаджиставрева буна (известна още като Търновското или Габровското въстание) през юни 1862 г.³⁴⁰ Османски документ, издирен и преведен от Панчо Дорев и чиято настояща сигнатура в архива успя да уточня, съдържа списък на българите заточеници в Диарбекир към 1869 г. В него се пояснява, че Киселов е от „град Джума-и атик“ (Търговище), през 1858–1859 г. е посещавал „българско училище в Одеса“, а след това се прехвърлил в Сърбия, където се включил в „бунтовническата организация, учредена от прочутия революционер, именуващ се Раковски“. По-късно, през април 1862 г.³⁴¹, Ки-

³³⁹ По-подробно вж. Трайков, Биография, с. 226–238.

³⁴⁰ Вж. НБКМ–БИА, кол. 47 II, а. е. 146 (п. д. 154); Чолов, За състава на Първата българска легия в Белград от 1862 г., с. 63; Стефан Великов, Търговище през Възраждането. – В: Сборник материали от научна сесия, посветена на 100-годишнината от гибелта на знаменосеца на Ботевата чета Никола Симов – Куруто. Търговище: ГК на БКП, ГОНС, 1978, с. 65–66; Панайот Дражев, Революционното движение в Ески Джумая през Възраждането. – В: Сборник материали от научна сесия, посветена на 100-годишнината от гибелта на знаменосеца на Ботевата чета Никола Симов – Куруто, с. 75; Панайот Дражев, Търговище. София: Изд. на НС на ОФ, 1967, с. 72–73; Симеон Донеv, Бунтовник Никола (документален разказ за възрожденца Никола Христов Киселов). Търговище: ОС на ОФ, 1986; Николай Ликовски, Три спомена на българи революционери, заточеници в Диарбекир. – Известия на държавните архиви, № 55, 1988, с. 305–306; Николай Ликовски, Материали за Теодор Т. Хрулев и Димитър Т. Стоянов – заточеници в Диарбекир. – Известия на държавните архиви, № 56, 1988, с. 262.

³⁴¹ В документа е посочен месец *шеввал* 1268 г. по мюсюлманския календар, чийто първи ден съответства на 7/19 юли 1852 г., но предвид хронологията на събитията вероятно е допуснатата грешка и става дума за м. *шеввал* 1278 г., чието начало съответства на 20 март/1 април 1862 г.; според спомените му Киселов е бил в Тулча през 1861 г., а през април 1862 г. отива в Браила за съвещание при Хаджи Ставри във връзка с организацията на Хаджиставревата буна, през юли с. г. е изпратен от него да занесе писмо до Русе, където обаче е арестуван от османските власти, вж. Ликовски, Три спомена на българи революционери, с. 306.

селов бил изпратен до Тулча с нарочно писмо, предназначено за търговеца на манифактурни стоки Димитър Тодоров, с когото се познавали лично. Предал му писмото и обсъдили с него някои „бунтовнически въпроси“. След това, на връщане към Сърбия, минал през Русе, където привлякъл към съзаклатието някои българи – кафеджията Стоян, бакалина Стоян, дърводелеца (*дограмаджия, дьулгер*) Велико, търговеца на галантерийни стоки (*тухафчия*) Спиридон³⁴² и друг Велико, който бил „в попско расо“. Заради тези провинения на 9/21 октомври 1862 г. Киселов получил 15-годишна присъда, която да излежи в Диарбекир.³⁴³

В Османския архив в Истанбул са запазени протоколите с разпитите, проведени в седалището на силистренския валия Мехмед Ариф паша³⁴⁴ – Русе, с Никола Киселов и споменатите петима българи, които той привлякъл към революционното дело на Раковски. След като е арестуван в Русе в края на юни или началото на юли 1862 г.³⁴⁵, в периода между 23 юни/5 юли и 8/20 юли с. г. Киселов е разпитан многократно и при съпроводените с мъчения разпити издава мнозина съзаклятници, между които и споменатият Димитър Тодоров и петимата русенци.³⁴⁶ Той разказва подробно за запознанството си с Хаджи Ставри, който първо го привлякъл към легията на Раковски, а по-късно го изпратил с тайна мисия в Тулча, където да предаде на Димитър Тодоров писмо във връзка с набирането на още доброволци. След като разкрива плана, според който при обявяване на начало на бунт в Тулча и Браила трябвало да бъдат активирани по двеста бунтовници и че за тази цел в дюкяните и складовете на някои търговци било укрито оръжие, Киселов е накаран да коментира следното открито сред книгата му писмо от 22 май/3 юни 1862 г., изпратено от Хаджи Ставри.

Приятелю Никола Христов Киселов, [намиращ се] в Русе,
Днес получих Вашето писмо и останах доволен, че сте осигурили
двама Ваши другари, които сте изпратили в споменатия град³⁴⁷. Ос-

³⁴² Дорев неправилно е разчел и превел името Спиридон като Продром.

³⁴³ BOA, İ.DH, 1295/101734 (док. 1, 2); срвн. Документи из турските държавни архиви, ч. 1 (1564–1872), с. 475 (док. 796).

³⁴⁴ Мехмед Ариф паша е валия на Силистренския еялет в периода март 1861 – декември 1864 г.

³⁴⁵ Според собствените му спомени Киселов бил хванат в Русе от османските власти на 29 юли 1862 г., което не е точно предвид и написаното от самия него, че след „цели 5 месеца“ следствие и мъчения през декември с. г. бил изпратен за Цариград, вж. НБКМ–БИА, кол. 47 II, а. е. 146 (п. д. 154), л. 3, 7, 10, 49; Ликовски, Три спомена на българи революционери, с. 305–306.

³⁴⁶ Веселин Сариев, Диарбекир и българите: по следите на заточениците. София: Изд. „Христо Ботев“, 1996, с. 85–86.

³⁴⁷ От съдържанието на протокола се разбира, че става дума за Шумен, където от Сърбия са изпратени като „шпиони“ двама души, единият от които е споменатият в писмото Лазар, BOA, İ.MVL, 476/21545 (док. 1, л. 13а).

ведомих се и за другите неща, за които сте писали. Същевременно Ви уведомявам за нашите дела тук. Щом се върна от Белгия, където беше отишъл да купи оръжие, Раковски попита дали Вие самият сте идвал и има ли писмо от Вас. Тогава му показах Вашето писмо, което пазя в мен, както и писмото от Лазар, който е в Шумен. На двадесет и пети този месец³⁴⁸ ще организираме голямо събрание, но още онзи ден се събрахме на едно място и проведохме мащабна военна подготовка, като на хиляда и петстотин души, които нямаха оръжие, раздадохме от донесените от Раковски пушки. Заедно със записаните сръбски доброволци, в подготовката участваха общо осемнадесет хиляди и петстотин души, разделени на четири полка. Оттук нататък ще Ви държим в течение на всичко, което се случва, а денят на датата на ...³⁴⁹ ще се съгласува взаимно.

22 май 1862 година.³⁵⁰

Подпис: Хаджигеоргиоглу Хаджи Ставри³⁵¹, в Неготин.³⁵²

Съдържанието на това писмо е любопитно от няколко гледни точки. Макар да е известно, че Раковски е пътувал често през пролетта на 1862 г., за да набави средства, оръжие и доброволци за организираното от него военизирано формиране, добило популярност като Първата българска легия³⁵³, в писмото си Хаджи Ставри споменава неизвестния досега за историческата наука факт, че Раковски е ходил до Белгия, откъдето закупил и донесъл пушки за доброволците. С тях били въоръжени 1500 души, включили се във военна подготовка, проведена през втората половина на май 1862 г. Заедно със сръбските доброволци, в нея участвали „осемнадесет хиляди и петстотин души“. В по-ранно писмо от 8/20 май 1862 г., изпратено от намиращия се тогава в Ягодина Хаджи Ставри и което османските власти също откриват сред книгата на Никола Киселов, се посочва, че „от наличните осемнадесет хиляди наши войници хиляда и осемстотин са млади чеда“.³⁵⁴ Хаджи Ставри несъмнено е имал предвид военна подготовка на доброволци-

³⁴⁸ 25 май/6 юни 1862 г.

³⁴⁹ Аз и колеги, до които се допитах, не можахме да разчетем думата и на този етап не е ясно за каква дата става дума.

³⁵⁰ 22 май/3 юни 1862 г.

³⁵¹ Изписаното в османотурския превод на писмото фамилно име Хаджигеоргиоглу вероятно е погрешно. Известно е, че Хаджи Ставри Койнов е бил от заможния сливенски род Хаджикойноолу, вж. Огняна Маждракова-Чавдарова, Хаджи Ставри. – В: Бележити българи, т. 2 (1396–1878), София, Държавно военно издателство, 1968, с. 166.

³⁵² BOA, I.MVL, 476/21545 (док. 1, л. 126).

³⁵³ Трайков, Биография, с. 242.

³⁵⁴ BOA, I.MVL, 476/21545 (док. 1, л. 9a).

те към Българската легия³⁵⁵, проведена съвместно с местните подразделения на т. нар. Сръбска народна войска, създадена през 1861 г. с цел да компенсират малобройната редовна сръбска армия (с не повече от 3000 войници) и която на територията на цялото Сръбско княжество е наброявала общо около 50 хиляди души.³⁵⁶ От друга страна, в изложение до сръбския княз Михаил Обренович (1839–1842; 1860–1868) от началото на август 1862 г. Раковски пояснява: „моите хора са почти без оръжие, с изключение на малкото пушки, които доставих и им раздадох през последната година“³⁵⁷. Упоменатите в едно от двете цитирани писма на Хаджи Ставри 1500 души, които били въоръжени с донесените от Раковски от Белгия пушки, ще да са българските доброволци в организираната от него легия. Според плана му за освобождение на българските земи от края на 1861 г. замисленото въстание във вътрешността на страната е трябвало да бъде подбудено от добре въоръжен полк от хиляда души, който да премине военна подготовка в Сърбия и бъде в координация със сръбското военно командване. След това полкът (или легията) е трябвало да мине в Българско и по билото на Стара планина да стигне до Търново.³⁵⁸ От въпросното писмо на Хаджи Ставри става ясно, че Раковски е успял да привлече повече от предвидените хиляда души – 1500. Точно същият брой се посочва и в друго писмо от „Българския комитет“ във Виена до Сава Филаретов от 6/18 юни 1862 г. Според него „в Сърбия под командването на Раковски има вече около 1500 въоръжени българи“³⁵⁹. 150–200 от тях били в Белград под прякото подчинение на Раковски, докато други около 1200 души се намирали в района на Крагуевац под ръководството на Ильо войвода (Ильо Марков), както и друга чета от 200 българи, предвождани от Иван Кулин. Като цяло числото на участниците в Първата българска легия варира между 1500 и 2000 души.³⁶⁰

³⁵⁵ Впрочем по това време организираното от Раковски военизирано формирование или полк все още не се нарича „легия“. То се именува официално „Българска легия“ след избухването на сраженията край Белградската крепост на 3/15 юни 1862 г. и участието на българските доброволци в тях, вж. Трайков, Биография, с. 242 (бел. 61).

³⁵⁶ Вж. Veljko Blagojević, *Od ustanka do međunarodnog priznanja – vojska u stvaranju državnog identiteta Kneževine Srbije*. – *Vojno delo*, № 3, 2018, p. 553; Живота Ђорђевић, *Српска народна војска 1861–1864*, Београд: Народна књига, 1984, с. 26–27; Страшимир Димитров, *Кръстьо Манчев, История на балканските народи XV–XIX век*. София: Изд. „Наука и изкуство“, 1971, с. 369.

³⁵⁷ Архив на Г. С. Раковски, т. 1, с. 398; срвн. Трайков, Биография, с. 254.

³⁵⁸ Вж. Трайков, Биография, с. 234–235.

³⁵⁹ Чолов, За състава на Първата българска легия в Белград от 1862 г., с. 54.

³⁶⁰ Вж. Чолов, За състава на Първата българска легия в Белград от 1862 г., с. 53–54; Петър Чолов, *Българските въоръжени чети и отряди през XIX век*. София: АИ „Марин Дринов“, 2003, с. 54; Пламен Павлов, *Левски – другото име на свободата*. София: A&T Publishing, 2017, с. 80; срвн. Трайков, Биография, с. 239.

Разпитът на Киселов във връзка с Раковски, споменат в едно от писмата на Хаджи Ставри, протича по следния начин:

– Кой е този тъй наречен Раковски и кога е ходил в Белгия, за да купи пушки?

– Този Раковски е родом от Котел. Преди време, понеже се изправил срещу османската държава, е бил заловен и държан в затвор в столицата. Но по някакъв начин избягал в Немско и започнал да издава и разпространява вестник на български език, насочен срещу османската държава. По нейно настояване към немската държава обаче вестникът му бил спрян. Тогава отишъл в Русия, където също възнамерявал да издава подобен вестник, но две години не получавал разрешение за това. Затова отишъл в Сърбия, където пак започнал да издава вестник, насочен срещу османската държава, но по нейно искане и този вестник бил спрян от Сръбското княжество. Ето защо, както вече казах, беше създал военно формирование, за да вдигне бунт. Неотдавна беше отишъл в Белгия лично да купи оръжие, за да въоръжи привлечените от него във формиранieto. Закупил го и като се върна, го раздаде на войниците си. Наред с главнокомандващия на този военен отряд Маркович³⁶¹, за когото ви казах вчера, този Раковски също полага усилия за [осъществяване] на този бунт и е гаватар на всички. Той е този, който назначи Маркович да предвожда войниците. От писмото [на Хаджи Ставри] до мен, което сте превели, разбрах, че [Раковски] се е върнал в Белград.

– Добре, а ти познаваш ли този Раковски? Срещал ли си се лично с него? И как разбра после, че е отишъл [в Белгия]?

– Докато учех в школата в Одеса, този Раковски беше надзирател на одеските училища. Виждал съм го, когато идваше в моето училище.³⁶² Разбрах, че е отишъл в Белгия, по-късно – когато бях заминал от Сърбия в Тулча.³⁶³

В периода 3/15–7/19 юли 1862 г. са разпитани и другите заловени в Русе: кафеджията Стоян, съименникът му бакалинът Стоян, дърводелецът Велико и също неговият съименник свещеникът Велико, както и търговецът на кинкалерни стоки Спиридон. Нарочната съдебно-следствена комисия приключва работа на 7/19 август 1862 г.³⁶⁴ Протоколи-

³⁶¹ Ильо Марков (Ильо войвода).

³⁶² От 1855 до 1859 г. Киселов учи в Херсонската семинария в Одеса, като в последната година се сближава с Раковски, който през 1858–1859 г. работи като възпитател в същата семинария. Вж. Донев, Бунтовник Никола, с. 7–16; Трайков, Биография, с. 151.

³⁶³ BOA, I.MVL, 476/21545 (док. 1, л. 13а–13б).

³⁶⁴ BOA, I.MVL, 476/21545 (док. 1, л. 25а).

те с проведените от нея разпити са изпратени от силистренския валия до великия везир на 12/24 август 1862 г.³⁶⁵ След близо два месеца, на 8/20 октомври 1862 г., Съветът за съдебни решения отсъжда за Никола Киселов 15 години, а за останалите по пет години крепостен затвор в Диарбекир.³⁶⁶ Тези присъди са потвърдени със султански указ (ираде) от 9/21 ноември 1862 г.³⁶⁷, а заповедта за изпълнението им е от 5/17 декември 1862 г.³⁶⁸ Според личните му автобиографични бележки, Киселов е изпратен на 23 ноември/5 декември 1862 г. първо в Цариград, където престоява няколко месеца в местен затвор, а в Диарбекир пристига на 3/15 май 1863 г., когато започва да тече срокът на присъдата му.³⁶⁹

В решенията във връзка с тези разпити се посочва, че Димитър Тодоров от Тулча трябва да бъде също разпитан. След разкритията на Никола Киселов, според документ от 28 юли/9 август 1862 г. османските власти установяват, че Димитър е организиран в Тулча бунтовнически комитет и многократно е бил виждан в Търново, Габрово и Шумен, за да събере въоръжен отряд от 200 души, които да вдигнат въстание по тези места. В Тулча било укрито оръжие и барут.³⁷⁰ Както в показанията на Киселов, така и в този документ става дума за участието на Димитър в подготовката на неуспешната Хаджиставрева буна. Въпросният Димитър Тодоров Стоянов – Брадата (1831–1909) е родом от Жеравна, но от края на 50-те години на XIX век е търговец на манифактурни стоки в Тулча. Той поддържа кореспонденция с Раковски, разпространява книгите му и привлича абонати за „Дунавски лебед“.³⁷¹

Както бе посочено в Увода, през 1928–1929 г. Панчо Дорев намира в архива в Истанбул и впоследствие публикува в превод на български език част от материалите, свързани с разпита на Димитър Тодоров, чернова на дописка до „Дунавски лебед“ и писмо от друг участник в съзаклятието. В проведения разпит 28-годишният Димитър Тодоров от сливенското село Башкьой (Жеравна), който от четири години се занимавал с продажба на манифактурни стоки, е разпитван за срещите си с Никола Киселов, изпратен със специална мисия от Раковски по „бунтовнически въпроси“. При обиск в дома на Димитър Тодоров били

³⁶⁵ BOA, İ.MVL, 476/21545 (док. 2).

³⁶⁶ BOA, İ.MVL, 476/21545 (док. 3).

³⁶⁷ BOA, İ.MVL, 476/21545 (док. 4).

³⁶⁸ BOA, İ.MVL, 476/21545 (док. 4, гръб).

³⁶⁹ НБКМ–БИА, кол. 47 II, а. е. 146 (п. д. 154), л. 3, 7–9, 49; Ликовски, Три спомена на български революционери, с. 306.

³⁷⁰ BOA, HR.TO, 507/13 (док. 1, 2).

³⁷¹ Вж. Николай Тодоров, Честни и верни хора: българската общност в Тулча през Възраждането. София: Tendril Publishing House, 2021, с. 114, 181, 223–225; Ликовски, Материали за Теодор Т. Хрулев и Димитър Т. Стоянов, с. 262–263.

намерени черновата на въпросната дописка до „Дунавски лебед“ от 14/26 юни 1861 г. и писмо на Стоян Буйнов (Стоян Бончов) от Цариград с дата 26 юни/8 юли 1861 г. Според запазените османотурски превод на черновата на дописката, в нея се критикува османското правителство за това, че не прилага Хатихумаюна от 1856 г. и че налага на българите „владиците на Фенер“. На 15/27 декември 1862 г. Съветът за съдебни решения при Високата порта осъжда Димитър Тодоров на 10 години крепостен затвор в Диарбекир.³⁷²

При настоящото издирване на документи в Османския архив в Истанбул бяха открити както материалите, които Панчо Дорев частично е превел³⁷³, така и други протоколи с разпитите отново на Димитър Тодоров и на друг участник в съзаклятието – Христо Вълков.³⁷⁴ Дорев не превежда изцяло първата част от материалите – той дава в пълен превод присъдата, определена за Димитър Тодоров от Съвета за съдебни решения (или Висшия законодателен съвет), черновата на дописката до „Дунавски лебед“, писмото от Стоян Буйнов и само много малка част от протоколите с разпитите, проведени с Димитър Тодоров в Русе между 25 юли/6 август и 4/16 август 1862 г. Тъй като в тях става дума за революционната дейност на Раковски и за подготовката на Хаджиставревата буна, тук представям съответните пасажии от тези протоколи:

– Когато този Никола е дошъл от Сърбия в Тулча, отишъл в дюкяна ти и се срещнал с теб, твоят калфа Васил е бил там. Ако сега Васил дойде и каже, че е така, ти какво ще кажеш?

– Възможно е, когато Васил е бил в дюкяна, този Никола да е идвал в дюкяна ми. Аз обаче не съм го виждал.

– Научихме, че този Никола ти е донесъл от Сърбия писмо, в което пише за шестдесет златни пари (*алтъни*). Този Никола ти е обяснил подробно, че не става дума буквално за пари, а под това се има предвид да бъдат привлечени от Тулча мъже, които да отидат в Сърбия, как там е организиран военен отряд, който преминал военна подготовка, а Раковски бил начело на бунтовническата организация. Казал ти е от колко части е тази организирана от тях войскова единица и как възнамерява да действа, както и кого

³⁷² Документи из турските държавни архиви, ч. 1 (1564–1872), с. 444–446 (док. 762); Тодоров, Честни и верни хора, с. 183, 224–225; срвн. Архив на Г. С. Раковски, т. 2, с. 260 (бел. 1); Архив на Г. С. Раковски, т. 3, с. 599 (тук е допуснато, че дописката датира не от 14 юни, а от 14 юли 1861 г., тъй като в писмото се споменава дописка от София, публикувана в бр. 39 на вестника, който е от 27 юни/9 юли 1861 г., вж. бел. 3; според публикуваните в настоящото издание показания на Димитър Тодоров, дописката е написана през юни 1861 г.).

³⁷³ BOA, i.MVL, 480/21762.

³⁷⁴ BOA, MVL, 961/36 (тази архивна единица е издирена от Виктор Комбов).

къде са изпратили. Разбрахме как [Никола] е обсъдил с теб тези неща. И ето, че Никола каза в твое присъствие същото, а ти защо се противиш и не казваш истината?

– Тези приказки на Никола чувам сега тук.

– Няма смисъл повече да отричаш. Не можеш да се измъкнеш. Имаме информация за цялото дело от началото до края. Казваме ти всичко едно по едно, и Никола го каза, а ти защо отричаш?

– Какво да кажа? Не знам.

– Как какво да кажеш? Нима не знаеш какво сте вършили и говорили или какво сте организирали? Нека тогава ние ти кажем какво. Кажи как този Никола дойде при теб с писмо от Хаджи Ставри, [който е] в Сърбия; освен за златните пари, под които се разбира набиране на доброволци, за какво друго пише в това писмо; как със съдействието на Раковски в Сърбия са записани повече от осемдесет хиляди мъже и как тези мъже първо ще бъдат събрани в гарнизоните на територията на Сърбия и след това ще тръгнат към Ниш и Видин; как са [въоръжени] с топове и пушки. Казахме ти всички тези неща, които повече от два часа този Никола повтаря право в лицето ти относно това, което ти е казал и преди в Тулча и което каза по-рано и на нас. Ето за тези неща разкажи, да видим. Дали има и други неща, за които знаете. Второ, щом оглавяваш размирниците в Тулча, разбира се, че си запознат с [бунтовническата] дейност в Тулча по-добре както от Никола, така и от нас. Кажи ни за това, а също и за това как си изпратил преди три месеца двама мъже от Тулча, които да записват войници за Сърбия. В Тулча сте записали към двеста мъже, като понастоящем всеки от тях си гледа работата, но са в готовност да се съберат, когато бъде поискано. Със сигурност има списък на тези мъже. Кажи ни къде е този списък. Кой още от чорбаджиите и търговците в Тулча знае за това съзаклятие? Какви други писма сте си писали било с Хаджи Ставри, било с Раковски, било с други бунтовници в Сърбия? Накратко, кажи ни всичко, свързано с това съзаклятие! Ето това са нещата, за които може да говориш, и това са нещата, за които те питаме.

– Сега чувам за нещата, които ми наговорихте.³⁷⁵

Въпреки настоятелните въпроси на комисията, по време на целия разпит Димитър упорито отрича да се е срещал с Никола Киселов. Сред книгата му е открито споменатото писмо на Стоян Буйнов от 26 юни/8

³⁷⁵ BOA, I.MVL, 480/21762 (док. 1, л. 4а–4б).

юли 1861 г.³⁷⁶ Още в първите редове той моли Димитър да му изпрати два екземпляра от „Горски пътник“, без да споменава, че е на Раковски, и затова разследващите питат Димитър за автора на книгата:

– Кой е написал и издал книгата „Горски пътник“³⁷⁷, два екземпляра от която е поискал от теб този Стоян?

– Тази книга е написана и издадена от Раковски.

– За какво пише в тази книга?

– Какво да пише? Бунтовнически неща.

– А после ти набави и изпрати ли два екземпляра от нея?

– Да, набавих и ги изпратих.

– Откъде и от кого взе?

– Поисквах ги от Добчо от Тулча, той донесе [в дюкяна] ми два екземпляра и ги изпратих у нас.

– От кого научи, че у Добчо се намира от тази книга? Този Добчо откъде и колко бройки е донесъл от нея? Има ли в теб тая книга?

– Чух, че един човек, чието име съм забравил, е оставил бройки от тази книга при Добчо, за да се продават. Не разбрах обаче колко са били. После попитах Добчо и той ми каза, че има от нея, и ми донесе два екземпляра. Аз също я имам.

– Ако не беше зловреден човек и бунтовник, нямаше да искат от теб такава бунтовническа книга, написана от метежнически главатар като Раковски, за да провокира бунт, като размъти ума на българите и ги вдигне на крак срещу османската държава. Предвид това, ясно е, че участваш в такива революционни и бунтовнически дела. И понеже други подобни на теб заблудени люде знаят, че си от водачите, именно от теб са поискали тази книга. Така ли е или не е така? Какво ще кажеш?

– Не е така, господа.³⁷⁸

По време на разпита Димитър е разпитан подробно и за откритата сред книжата му чернова на дописка до вестника на Раковски „Дунавски лебед“:

– Хей, Димитре, когато те питаме за това кога и как си се срещал с Никола, ти шикалкавиш и не казваш истината. Само че бун-

³⁷⁶ Освен в архивната единица с разпита на Димитър Тодоров – ВOA, I. MVL, 480/21762 (док. 1, л. 56), текстът на същото писмо се открива и в следните две архивни единици: ВOA, MVL, 958/23 (док. 1, белова); НР.ТО, 443/54 (док. 1, чернова); срвн. Документи из турските държавни архиви, ч. 1 (1564–1872), с. 445 (док. 762).

³⁷⁷ Георги Раковски, Горский пътникъ: повествователен спев. Нови Сад: Книгопечатнята на д-ра Данила Медаковича, 1857.

³⁷⁸ ВOA, I. MVL, 480/21762 (док. 1, л. 6а).

товническите книжа, които държиш [в сандъка си], разкриват зловредните ти намерения. Сред тези книжа се оказа и чернова на една дописка относно бунтовнически и революционни въпроси, която преди време си изпратил от Тулча до прочутия бунтовник и размирник Раковски, който е списвал и е бил редактор на вестник „Дунавски лебед“ в Сърбия. Днес той е водач и учител на [всички] размирници и бунтовници. Черновата е с твоя почерк. Преведохме я. Нека да ти я прочетем. Слушай и отговори истината за това, което ще те питаме!

– Добре.

*Превод на черновата, номер 4.*³⁷⁹

– Ето, прочетохме ти превода на тази чернова. Чу, нали? Тази чернова с твоя почерк ли или не е? Съдържанието същото ли е?

– Почеркът на тази чернова е мой. Добре е преведена. Така е.

– Кога и къде написа тази дописка? По кого я изпрати?

– Бях я написал през юни миналата година в Тулча. Тогава в дюкяна ми беше дошъл Христо, син на Вълко и търговец на манифактурни стоки в Тулча, и ми беше казал: „Слушай, във вестник „Дунавски лебед“, който идва от Сърбия, пише за [положението на] софиянци“. Аз му отвърнах, че не съм видял тази статия. Тогава той ми каза: „Освен от софиянци в този вестник се поместват различни писма на българи и от други места. Нека и ние напишем нещо от Тулча!“ Аз му отвърнах, че мога да пиша, но не книжовно. Тогава той предложи да диктува, а аз да записвам. Затова [минахме] в [задната] стаичка на дюкяна ми и той диктува, а аз записвах. Това е именно тази чернова. Но понеже не беше написана [достатъчно] добре, както ни се искаше, не беше изпратена и си остана така.

– Ясно е, че щом сте се постарали да я напишете, невъзможно е да не сте я изпратили. Очевидно е, че сте изпратили тази дописка. Но как я изпратихте, по кого? Освен тази, сигурно сте писали още много други дописки. Тази дописка само ти и този Христо ли я подписахте? Кажете ни и си признайте!

– Освен тази, нито преди нея, нито след нея сме писали [други дописки], а и не беше изпратена.

– Ако щяхте да изпратите тази дописка, само вие ли щяхте да я подпишете или и други възнамеряваха да си сложат подписите?

– Господа, тогава освен нас нямаше никого друго. Ако щяхме да изпращаме тази дописка, аз и Христо щяхме да я подпишем. Но както казах, не я преписахме [на чисто] и така си остана. Христо

³⁷⁹ Вж. Документи из турските държавни архиви, ч. 1 (1564–1872), с. 446 (док. 762).

може да е казал на съседа си Тодор, че ще се пише такава дописка.

– Очевидно е, че тази дописка е била изпратена. Димитре, не е нужно да отричаш. Недей да ни баламосваш, защото ни мъчиш до непоносима степен. Тази дописка ще да е изпратена или по пощата, или с параход или пък по човек. Кажни ни истината! Кажни и колко души я подписахте? Не се опитвай да отричаш нещо толкова очевидно! Кажни как изпратихте тази дописка и освен теб и Христо кой друг я подписа.

– Както казах, доколкото ми е известно, след като беше изготвена, черновата не е била изпращана. Остана си така. Но няма как да знам дали след като е бил при мен, този Христо не е накарал някой друг да я препише [на чисто] и не я е изпратил. Когато я изготвихме, два-три часа се занимавахме с тази чернова в [задната] стаичка на дюкяна. Но както казах, не сме я преписвали на чисто нито тогава, нито по-късно. Така черновата е останала в мен. След това не сме говорили с Христо да пишем белова.

– Казваш, че тази чернова е била нахвърлена, не сте я харесали и затова не сте я преписали на чисто. Какво не сте харесали в нея? Искали сте например да добавите още пасажи или думи, за които да получите съвет и напътствие? Трябва ясно и открито да ни кажеш, защото щом е била съставена тази чернова, но не сте я харесали, то преди да бъде подписана, явно се е налагало да включите в нея и други пасажи. Какво друго възнамерявахте да пишете в нея?

– Не я харесахме, защото беше с бунтовническо съдържание.

– Брей, какво да кажем сега? Каза, че не сте преписали тази чернова на чисто, понеже не била написана книжовно, но ако беше пренесена на белова, вие двамата с Христо щяхте да я подпишете. Каза още, че сте я изготвяли три часа и че си я написал собственоръчно. Като знаеш, че пишеш нещо с бунтовническо съдържание, как не те е срам да твърдиш, че не сте харесали текста, понеже бил бунтарски? Ако човек не харесва такива неща, нима ще се затвори и ще се мъчи часове наред да напише собственоръчно такова нещо? Това, което говориш право в лицето ни, са празни приказки! Разбра се що за бунтовник и размирник си! Сега те питаме дали причината да не харесате черновата е, че се е налагало да добавите и други пасажи в нея.

– Господа, пасажите са същите като в този превод. Това е, което искахме да напишем, но понеже не беше написано грамотно, тоест книжовно, не я харесахме. Иначе друга причина няма.

– Сега защо смесваш нещата? Нали каза, че не сте я харесали, понеже била бунтарска? За деца ли ни смяташ, че ни баламосваш?

Защо говориш така?

Мълчание

– Знаел си, че съдържанието на тази чернова е бунтарско и си я крил и пазил в сандъка си като зеницата на окото си. Защо? Освен това, независимо по каква причина не сте я харесали, беше открита в твоя сандък. Щом е опасна, защо я държи досега в сандъка си? Понякога можем да изготвим чернова и да решим, че не става, та на мига да я скъсаме и изхвърлим. Ако вашата чернова не ставаше, нямаше да я държиш в сандъка с книгата си, а щеше да я скъсаш и хвърлиш. Следователно била е написана точно както сте искали и затова си я запазил. И ако едно писмо не е било изпратено до някъде, нямаше да се пази черновата му. Тази дописка е стигнала до предназначениято място и затова пазиш черновата ѝ. Кажи ни истината! Как изпратихте тази дописка?

– Както казах, тъй като черновата не беше написана подобаващо, остана [неизпратена], господа.

– Не те ли е срам, Димитре! Осмелил си се да напишеш дописка с бунтовническо съдържание, която да излезе във вестник, който е насочен срещу османската държава и който един прочут бунтовник и размирник като Раковски издава. Това е доказателство, че ти също си бунтовник. Като знаеш колко много би се провинил с тази си дейност, си зарязал собственото си благоденствие и спокойствие и си се захванал с такива бунтовнически дела. Какво целеше с това?

– Тъй като във вестника на Раковски има такива дописки, написани отвсякъде, един ден този Христо спомена, че във вестника на Раковски пишело нещо за София. Тогава той предложи и ние да напишем [нещо]. Затова подготвихме тази чернова, но си остана така.

– Излиза, че този Христо е по-вътре в революционното дело и понеже е знаел, че ти ще се съгласиш, е дошъл при теб. Щом си почтен човек, защо си се затворил в [задната] стаичка на дюкяна и с часове си се занимавал с тази чернова?

– Така е, господа. Вината ми е голяма, много голяма. Да не бях я писал. Оставете ме, моля ви. Ако искате, за бога, няма да ходя в Тулча, а ще се прибера в родното си място и там ще се занимавам с моята си работа и повече няма да се замесвам в такива неща. Ако пак се случи, не заслужавам прошка!

– Съгласно височайшите заповеди и наредби, които са прочетени, обявени и се прилагат досега във всички кътчета на османската държава, животът, честта и имотите на поданиците от

всички класи, както и на поданиците на други държави, които пребивават в нашата страна, са неприкосновени.³⁸⁰ Затова без основание никой не може да бъде унижаван и обиждан. Всеки живее в мир, спокойствие и благоденствие и не се допуска дори и в един единствен случай погрешно и несправедливо отношение. Правителството се придържа особено стриктно към султанската воля и затова полага изключителни усилия и много внимава по никакъв начин към никого да не се отнася зле и несправедливо. Видяш и знаеш това много добре. И без да го оценяваш, като знаеш колко е лошо да подбуждаш хората към бунт и колко престъпно е деянието на този човек, който те кара да пишеш бунтовнически неща за вестника, който онзи мъж, именуващ се Раковски, издава срещу османската държава, защо се захвана с тези неща?

– Виновен съм, повече няма да върша [такива неща].

– Няма да се спасиш, като ридаеш и казваш, че си виновен. Щом признаваш вината си и искаш да се спасиш, ще кажеш как после пак си се виждал с този Никола. Ако кажеш, ще скъсаме и изхвърлим записаното [досега] от разпита ти. Веднага кажи и не отричай, че си се срещал с Никола. Щеш, не щеш, ще признаеш вината си, защото в твоя сандък открихме документи, които преведохме, записахме в [протокола с] твоя разпит и ти прочетохме. Ако беше намерено и писмото, което Никола ти е донесъл от Сърбия и в което се говори за шестдесет златни пари, нямаше да можеш да отречеш, че си се срещал с него. Само че това писмо не беше намерено и затова упорито отричаш, че си се виждал с Никола. Но щом си писал такава дописка до онзи Раковски, който оглавява революционната организация в Сърбия, значи наистина Никола ти е донесъл писмо от нея и се е срещал с теб. Не отричай това, а си признай, та да считаме, че приемаш вината си. Въз основа на това да видим как може да ти простим, защото ако все така отричаш, ще се наложи да те изпратим в Истанбул.

– Не съм виждал този Никола.

– Казахме ти и те питахме, а ти не искаш да приемеш нашите гаранции и не се отказваш да отричаш. Приключихме с разпита ти. Повече нищо няма да те питаме и ще представим протокола от него на господин валията [на Силистра]. Няма какво повече да направим. Спрямо теб ще се процедира съгласно закона.

– Няма какво [повече] да кажа. Не съм се виждал с Никола.

³⁸⁰ Това е посочено в Гюлханския хатишериф от 1839 и Хатихумаюна от 1856 г., вж. Мария Тодорова, Подбрани извори за историята на балканските народи XV–XIX век. София: Изд. „Наука и изкуство“, 1977, с. 160, 166.

Аз, Димитър Тодор, [подпис на кирилица:] Димитаръ Тодо[ру]въ.³⁸¹

Комисията приключва протокола на 21 октомври/2 ноември 1862 г.³⁸² и същия ден силистренският валия го изпраща до Портата.³⁸³ На 15/27 декември 1862 г. Съветът за съдебни решения излиза с решение Димитър Тодоров да бъде наказан с десетгодишен крепостен затвор в Диарбекир.³⁸⁴ Присъдата му е потвърдена с ираде от 27 декември 1862/8 януари 1863 г.³⁸⁵, а заповедта за изпълнението ѝ е от 12/24 януари 1863 г.³⁸⁶

Втората част от протоколите съдържа разпитите на Димитър Тодоров и издадения от него Христо Вълков като съавтор на дописката до „Дунавски лебед“. На 6/18 януари 1863 г. от Великото везирство е получена заповед да бъде привлечен за разпит и съучастникът му Христо Вълков, също търговец на манифактурни стоки в Тулча. Известен още и като Мутафчията, и той като Димитър е родом от Жеравна. С него и още няколко други българи участва в революционния комитет, създаден в Тулча по инициатива на Георги Димитров Карловски (Казака), сподвижник на Раковски.³⁸⁷ Разпитите започват на 20 януари/1 февруари 1863 г. с Димитър Тодоров, който потвърждава предишните си показания, свързани с дописката и съавторството на Христо.³⁸⁸ След това е разпитан и той, включително и дали познава лично Раковски като земяк. Макар и първоначално да отрича, че знае за черновата, накрая Христо Вълков признава, че и той е участвал в нейното съставяне.

Разпит на Христо, син на Вълко, от Тулча:

– Ти откъде си, как се казваш, какво е името на баща ти? На колко години си и какъв ти е поминъкът?

– Родом съм от село Котел в околията Омуртаг. Преди девет или десет години дойдох в Тулча и се ожених. Името ми е Христо, а името на баща ми е Вълко. Препитавам се като търговец на манифактурни стоки. Ще да съм на тридесет и две години.

³⁸¹ ВOA, I.MVL, 480/21762 (док. 1, л. 8а–10а).

³⁸² ВOA, I.MVL, 480/21762 (док. 1, л. 10а–10б).

³⁸³ ВOA, I.MVL, 480/21762 (док. 2).

³⁸⁴ ВOA, I.MVL, 480/21762 (док. 3); срвн. Документи из турските държавни архиви, ч. 1 (1564–1872), с. 444 (док. 762).

³⁸⁵ ВOA, I.MVL, 480/21762 (док. 4); срвн. Документи из турските държавни архиви, ч. 1 (1564–1872), с. 444 (док. 762).

³⁸⁶ ВOA, I.MVL, 480/21762 (док. 4, гръб).

³⁸⁷ Тодоров, Честни и верни хора, с. 227; Ликовски, Материали за Теодор Т. Хрулев и Димитър Т. Стоянов, с. 262.

³⁸⁸ ВOA, MVL, 961/36 (док. 1).

- Къде беше по време на миналата война³⁸⁹?
- В началото на войната към Дунава прииждаха войски от Истанбул. Тръгнах от родното си място и отидох в Галац. По време на войната се намирах в Галац. Когато Русия окупира Тулча, аз се преместих в Тулча. Когато пък Русия се оттегли от Тулча, аз си останах там. После се ожених. Оттогава насам живея в Тулча.
- Ходил ли си след войната в родния си край?
- След войната, преди една година отидох до Сулина, където останах два месеца и после се върнах [в Тулча].
- Къде се намира дюкянът ти в Тулча?
- В чаршията на манифактуристите.
- Познаваш ли в Тулча търговеца на манифактурни стоки Димитър?
- Познавам го.
- Тъй като си от Котел, си земляк с Раковски, който е в Сърбия. Затова сигурно познаваш и него, нали?
- Да, чувам, че нашият Раковски от Котел издавал вестник в Сърбия. Но лично не съм го виждал. Вестниците му идваха в Тулча и като всички други и аз си купувах от тях.
- Заедно с търговеца на манифактурни стоки Димитър от Тулча сте написали една дописка до Раковски. Тази дописка само вие двамата ли я подписахте и изпратихте, или я подписаха и други?
- Аз и Димитър не сме писали никаква дописка до Раковски.
- Казваш, че не си я писал с Димитър, сам ли я написа?
- Не, и сам не съм я писал.
- Казваш, че не си писал такава дописка с Димитър. Той ни показа чернова на дописката, която двамата сте написали в неговия дюкян в Тулча. Ти си диктувал, а той е записвал. Ето, показваме ти именно тази чернова. Безполезно е да отричаш, че сте писали такава дописка. Това е безспорно. С въпроса си искаме да разберем когато сте изпратили дописката, дали само вие двамата сте я подписали, или и други са се подписали. Това искаме да разберем. Кажи ни за това, че да чуем!
- Черновата, която ми показвате, е писана до Раковски и почеркът е на Димитър, а аз не знам нищо за това. Но един ден бях отишъл в дюкяна на Димитър и му предложих да пишем до българския вестник, който излиза в Истанбул³⁹⁰, по въпроса за плов-

³⁸⁹ Кримската война (1853–1856).

³⁹⁰ По това време, в периода 1848–1862 г., в Истанбул излиза „Цариградски вестник“.

дивския митрополит, който въпреки че е грък³⁹¹, е срещу Патриаршията и държи страната на българите, но само привидно, за да вземе пари от българите, а те [сляпо] му вярват. По този въпрос бяхме изготвили чернова, но си остана така, не я изпратихме.

– Защо не я изпратихте?

– Нито беше написана грамотно, нито пък съдържанието ѝ подходеше на вестника, та затова.

– Ако Димитър дойде и каже право в лицето ти, че заедно с теб е написал тази чернова, като ти си диктувал, а той е писал, ти какво ще отговориш?

– Ако Димитър дойде и каже, че тази чернова [на дописка] до Раковски я е изготвил заедно с мен, то това ще е лъжа и аз ще му кажа, че лъже.

– Ти казваш, че е лъжа, но по-рано Димитър ни призна, че заедно с теб е изготвил тази чернова. Сега ще дойде и ще каже и потвърди [същото]. После ти ще си принуден да признаеш. Но вместо да признаеш въз основа на неговото показание, е по-добре преди той да потвърди думите си, ти да кажеш, че не лъже, а че греши и че си знаел малко или много за тази чернова. Тогава ще повярваме на думите ти, иначе да твърдиш, че нищо не знаеш, не е [подходящ] отговор. Така че помисли, защото [после] ще се окажеш виновен.

– Не, господа. Не знам нищичко за тази чернова. Димитър е излъгал.

– Има ли между теб и Димитър някаква вражда?

– Няма.

– Щом между вас няма вражда, защо твърди това [за теб]?

– Не знам.

– Христо, признай си, преди Димитър да е казал в лицето ти, че сте изготвили черновата заедно с него. Това е нещо сторено, минало и заминало. Защо ти е да отричаш? Нека чуем истината!

– Не знам нищо за тази чернова.

– Тогава ще привикаме Димитър и ще го разпитаем. Той ще каже истината, а ти няма да можеш да отговориш [подобаващо].

– Нека дойде и да каже.

Аз, раболепният Христо, [подпис на кирилица:] Христу Вълковъ.³⁹²

³⁹¹ Паисий Пловдивски, митрополит на Пловдивска епархия в периода 1857–1861 г. По произход е албанец, през 1860 г. подкрепя Великденската акция за независима българска църква. Заради това през февруари 1861 г. е отстранен от Патриаршията, а през април с. г. е заточен.

³⁹² ВOA, MVL, 961/36 (док. 1, л. 2а–3а).

Между Христо и Димитър е проведена и следната очна ставка:

– Хей, Димитре, по-рано каза, че адресираната до [намиращия се] в Сърбия Раковски чернова [на дописка], която бе намерена сред личните ти книжа, си я изготвил в дюкяна си заедно с тулчанския търговец на манифактурни стоки Христо, син на Вълко, като той ти е диктувал, а ти си записвал. Това ли е споменатият от теб Христо?

– Той е.

– Ние разпитахме Христо и му показахме тази чернова. Той твърди, че не знае за нея, тоест отрича [това, което твърдиш]. Затова те доведохме, за да кажеш същото, което каза на нас, че и той да чуе.

– Че защо ще отрича? Заедно я изготвихме.

– Димитре, Христо твърди, че не знае нищо за тази чернова, а че е писал дописка до истанбулски вестник, отнасяща се за пловдивския митрополит. Именно тази дописка той бил донесъл при теб и ти я бил показал, а ти си казал още някои неща, които той бил добавил. После обаче не сте я изпратили и така си е останала. Но може да сте написали тази дописка след черновата, която сте изготвили до Раковски. Така ли е?

– Какво да кажа, господа? Нещата, които Христо беше записал на един лист и ме накара да запиша, са същите, които са изписани в черновата, която изготвихме за Раковски. Казвам в негово присъствие това, което казах по-рано и на вас. Аз не знам нищо за отнасяща се за пловдивския митрополит дописка, която той бил написал и показал на мен, че и по мое предложение добавил към нея някои думи и изрази. Ако знаех, щях да кажа, защото такава дописка, която, както твърди, се отнася за пловдивския митрополит, не би съдържала явна критика [срещу властта], тъй като е предназначена за истанбулски вестник. Но [сами] виждате какви критики се съдържат в дописката до Раковски. Не отрекох това и признах, че заедно [с Христо] сме я изготвили. Дописката, за която той говори, е по-безобидна от тази и затова на драго сърце щях да призная за нея. Но той никога не ми е показвал и не ме е карал да пиша дописка, свързана с Пловдив. Освен това цялото население на Тулча знае, че аз не съм толкова грамотен и способен да пиша такива дописки.³⁹³ Самият [Христо] може да потвърди това с подписа си. Той знае, че е по-грамотен от мен, тъй като е учил в учили-

³⁹³ Недостатъчната грамотност на Димитър Тодоров се потвърждава от негово писмо до Раковски от 8/20 ноември 1857 г., поради което някои автори изказват съмнение, че през 1861 г. той действително е написал въпросната дописка до „Дунавски лебед“, вж. Архив на Г. С. Раковски, т. 3, с. 599 (бел. 3).

ще. Донесеният от него текст, който ми показва и за който твърди, че се отнася за Пловдив, е всъщност основа на черновата [на дописката] до Раковски, която изготвихме. Сега извърта и казва, че се отнасяло за Пловдив, но лъже. Той сам дойде при мен, предложи да изготвим дописка и ме накара да я напиша, без да съм имал такова намерение. При това нямам никаква вражда с Христо. Не сме си сторили нищо лошо един на друг, като братя сме, от един край сме, споделяме еднаква съдба. Самият той ще потвърди, че не бих го наклеветил. Като се има предвид, че няма човек без врагове, ако исках да наклеветя, щях да посоча някого другого, когото не обичам, че е донесъл [текста]. Ако пък се търси свидетелство, че Христо е диктувал, а аз съм писал черновата, аз вече ви разказах, когато ме разпитахте по този случай преди седем месеца, как Христо дойде и как я изготвихме. И сега потвърждавам казаното. Ако лъжа, нямаше сега да кажа напълно същото, което съм казал преди седем месеца. Помня как и при какви обстоятелства написахме с Христо тази чернова тогава и затова когато и където да ме попитат, в негово отсъствие или присъствие, ще кажа пак същото. Твърденията на Христо, че ми е показал написан от него текст за пловдивския митрополит и че е добавил по мое предложение някои думи и изрази, са безпочвени, защото ако тази чернова се отнасяше за митрополита и да речем, че аз я бях написал, съвсем ясно е, че както той може да ми я е показал, така може и аз да съм му я показал. Така че трябва да му е ясно. Защо увърта и лъже? Нека каже истината!

Аз, раболепният Димитър, [подпис на кирилица:] Димитаръ Тодорувъ.³⁹⁴

При продължилия само с него разпит Христо признава, че може да е съставил заедно с Димитър въпросната чернова, но заявява, че не си спомня.³⁹⁵ На 6/18 март 1863 г. съдебната комисия представя заключението си от проведения с двамата разпит.³⁹⁶ На 19/31 март 1863 г. силистренският валия Мехмед Ариф паша докладва до Великото везирство за резултата от проведените разпити и прилага въпросните протоколи.³⁹⁷ След разглеждането им, на 28 април/10 май 1863 г. Съветът за съдебни решения отсъжда седем години затвор за Христо като съучастник на Димитър, но с по-леко провинение.³⁹⁸

³⁹⁴ ВOA, MVL, 961/36 (док. 1, л. 3б–4а).

³⁹⁵ ВOA, MVL, 961/36 (док. 1, л. 4а–5б).

³⁹⁶ ВOA, MVL, 961/36 (док. 1, л. 5б).

³⁹⁷ ВOA, MVL, 961/36 (док. 2).

³⁹⁸ ВOA, MVL, 961/36 (док. 4, 5).

Малко по-рано, на 16/28 март, братът на Димитър – Васил, отправя молба до османските власти да освободят задържания в Русе Димитър, който е бил хвърлен в затвора, бидейки наклеветен от някои „злобни“ люде. Преди това много хора от Тулча изразили готовност да станат поръчители и да гарантират, че Димитър е порядъчен и доблестен мъж, но колективното им прошение останало без отговор.³⁹⁹ Очевидно молбата на Васил също не е била удовлетворена, защото на 2/14 юни 1863 г. силистренският валия отново пише до Великото везирство, като припомня, че на 19/31 март е изпратил съдебните протоколи, и посочва, че още не е получил отговор за присъдата на Христо Вълков. В изпълнение на султанския указ Димитър Тодоров вече бил изпратен в османската столицата, но Христо все още се намирал в Силистра.⁴⁰⁰ На 15/27 юли 1863 г. от Великото везирство е изпратено писмо, с което валията на Силистра е уведомен за присъдата на Христо и е инструктиран да изпрати и него в столицата.⁴⁰¹

Междувременно в преписка от края на 1862 и началото на 1863 г. между силистренския валия Мехмед Ариф паша и Великото везирство се установява, че Стоян Бончов (Буйнов), авторът на писмото от 26 юни/8 юли 1861 г., намерено сред личните книжа на Димитър Тодоров, работи като писар при Хаджиоглу, абаджия в цариградския хан Балкапан.⁴⁰² Според доклад на силистренския валия до Великото везирство от 4/16 февруари 1863 г. Димитър Тодоров е разпитан и за Стоян Бончов заради писмото му, което е с „бунтовническо съдържание“. При разпита Димитър пояснил, че въпросният Стоян, син на Христо, е родом от Калофер. Димитър описва и външния вид на Стоян, чиято възраст била малко над 25 години.⁴⁰³ Във връзка с това на 1/13 април 1863 г. от Великото везирство е наредено на полицията да привика и разпита няколко българи абаджии от Цариград, от които да се узнае точното местонахождение на издирвания Стоян.⁴⁰⁴ В отговора на полицията от 23 април/5 май се посочва, че въпросният Боньооглу Стоян, син на Христо, е работил като писар при абаджията „Хаджиоглу Димитър Нестор“⁴⁰⁵, но че преди 16 месеца е заминал в Калофер. Там той бил заловен и предстояло да бъде изпратен от Пловдив в Русе, за да бъде също разпитан от нарочната коми-

³⁹⁹ ВOA, MVL, 412/89 (док. 1); също вж. Ликовски, Материали за Теодор Т. Хрулев и Димитър Т. Стоянов, с. 264–265 (призив от тулчанските българи от 26 октомври/7 ноември 1862 г. за освобождаване на Димитър Тодоров от затвора).

⁴⁰⁰ ВOA, MVL, 966/11 (док. 1).

⁴⁰¹ ВOA, А.МКТ.УМ, 689/12 (док. 1).

⁴⁰² ВOA, MVL, 958/23 (док. 2); MVL, 959/26 (док. 1).

⁴⁰³ ВOA, MVL, 411/32 (док. 1).

⁴⁰⁴ ВOA, MVL, 411/32 (док. 2).

⁴⁰⁵ Хаджи Нестор Димитров от Калофер, който имал кантора в Цариград.

сия.⁴⁰⁶ Стоян Буйнов действително е от Калофер, бил е писар в кантори на български търговци в Цариград, член е на формираната в Цариград през 1861–1862 г. Дружина на верните приятели. Той поддържа тясна кореспонденция с Раковски и съдейства за набиране на доброволци за Първата българска легия в Белград.⁴⁰⁷

След като са наложени тежки наказания за сподвижниците на Раковски, техни роднини и съграждани пишат индивидуални и колективни прошения до Портата за тяхното помилване. На 30 юни/12 юли 1863 г. съпругата на Христо Вълков отправя молба до османските власти съпругът ѝ, осъден на седемгодишен затвор в Диарбекир като „сръбски революционер“, да бъде помилван и освободен, тъй като само той можел да ѝ осигури препитание.⁴⁰⁸ По-късно през същата 1863 г. обаче Христо почива в Диарбекир.⁴⁰⁹ Името му („Христо из Жеравна“) присъства в списъка с починали заточеници в Диарбекир, който Христо Ботев публикува през юли 1875 г. във вестник „Знаме“.⁴¹⁰

На 12/24 август 1864 г. братът на Димитър Тодоров – Васил, отново отправя молба за освобождаването му.⁴¹¹ През септември 1865 г. Димитър получава право да се движи свободно из Диарбекир, а местната управа трябва да внимава да не избяга от града.⁴¹² Към края на същата година е подадена нова колективна молба за освобождаването му.⁴¹³ На 29 септември/11 октомври 1866 г. самият Димитър също подава молба. В нея той обяснява, че е бил разпитван в Тулча и Русе и осъден на затвор в Диарбекир заради „шпионаж“. След това мюсюлмани и християни от Тулча изпратили до османските власти няколко прошения, в които гарантирали за невинността му и молили да бъде освободен. Димитър също неколkokратно отправял подобни молби. Те обаче останали без отговор. Сега той моли да бъде преместен от Диарбекир, където здравето му се влошило заради местния климат, и да доизлежи присъдата си в османската столица. От справка върху молбата се разбира, че заповедта за настаняването му в Диарбекир е от 6/18 юли 1863 г. В резолюция от Великото везирство върху молбата, адресирана до валиите на Силистра и на областта Кюрдистан (където се намира

⁴⁰⁶ ВOA, MVL, 411/32 (док. 3)

⁴⁰⁷ Трайков, Биография, с. 228; Маждракова-Чавдарова, „Дружината на верните приятели“, с. 194–195, 208.

⁴⁰⁸ ВOA, MVL, 423/115 (док. 1).

⁴⁰⁹ Вж. Ликовски, Материали за Теодор Т. Хрулев и Димитър Т. Стоянов, с. 269, 277 (бел. 19); Сариев, Диарбекир и българите, с. 25, 202 (№ 28).

⁴¹⁰ Знаме, год. 1, бр. 23, 27 юли 1875 г., с. 92.

⁴¹¹ ВOA, MVL, 451/56 (док. 1).

⁴¹² ВOA, MVL, 480/29 (док. 2); срвн. Сариев, Диарбекир и българите, с. 90.

⁴¹³ ВOA, MVL, 486/128 (док. 2).

Диарбекир) и датирана от 27 ноември/9 декември 1866 г., се нарежда да бъде строго следено за излежаването на цялостната десетгодишна присъда на Димитър.⁴¹⁴ На 22 юни/4 юли 1868 г. Димитър подава нова молба за намаление на наказанието му и за преместването му в Цариград, но тя отново не е удовлетворена.⁴¹⁵

В крайна сметка Димитър Тодоров излежава пълния срок на присъдата си. С писмо от 23 март/4 април 1872 г. валията на Диарбекир получава нареждане да го освободи поради изтичане на срока, тъй като за начало на присъдата му се считала датата 17/ 29 юни 1862 г., когато е бил задържан.⁴¹⁶ На 23 април/5 май 1872 г. валията Исмаил паша⁴¹⁷ изпълнява заповедта, пристигнала на 30 март/11 април с. г., и издава на Димитър „освободително писмо“, с което да се придвижи до родното си място.⁴¹⁸ В своя „Диарбекирски дневник и спомени“ Тоне Крайчов, който е заточеник в периода 1872–1875 г., не споменава Димитър Тодоров сред намиращите се по негово време в Диарбекир заточеници, но отбелязва името на Никола Киселов.⁴¹⁹ Последният също изтърпява пълния срок на 15-годишната си присъда – според заповедта за освобождаването му от 8/20 юли 1878 г. наказанието му е започнало на 3/15 май 1863 и е изтекло на 20 ноември/2 декември 1877 г.⁴²⁰ Киселов се прибира в родината си през октомври 1879 г. и се установява във Варна. Заради това, че е в „бедно състояние“, му е отпусната поборническа пенсия. Умира през 1910 г.⁴²¹

За разлика от двамата тулчански манифактуристи, споменатият Стоян Буйнов получава по-леко наказание. Според Христо Стамболски, също член на Дружината на верните приятели, Буйнов бил заловен в Калофер на 13/25 април 1863 г. и откаран „през Балкана“ в Русе за разпит заради писаните от него писма. По-късно той бил отведен в главния затвор в Цариград, където първоначално е осъден на деветгодишен затвор в крепостта Акия (Сен Жан д'Акр), но след застъпничество от страна на цариградските българи присъдата му е намалена на три години, които той излежава в османската столица. Освободен е през 1866 г.⁴²²

⁴¹⁴ BOA, MVL, 518/34 (док. 1).

⁴¹⁵ BOA, ŞD, 2851/113 (док. 1).

⁴¹⁶ BOA, HR.MKT, 739/29 (док. 1, 2).

⁴¹⁷ Исмаил Хаккъ паша е валия на Диарбекир от април 1868 до октомври 1875 г.

⁴¹⁸ Прибира се в Тулча и умира през 1909 г., вж. Ликовски, Материали за Теодор Т. Хрулев и Димитър Т. Стоянов, с. 267–268; Сариев, Диарбекир и българите, с. 25, 123, 198 (№ 3).

⁴¹⁹ Вж. Тоне Крайчов, Диарбекирски дневник и спомени, съст. Виктория Тилева, Здравка Нонева. София: Изд. на ОФ, 1989, с. 88–89.

⁴²⁰ НБКМ–БИА, кол. 47 II, а. е. 146 (п. д. 154), л. 8–9.

⁴²¹ НБКМ–БИА, кол. 47 II, а. е. 146 (п. д. 154), л. 3, 5, 7, 27; Ликовски, Три спомена на българи революционери, с. 305; Сариев, Диарбекир и българите, с. 25, 84–86, 200 (№ 15).

⁴²² Вж. Стамболски, Автобиография, с. 189–195, 199–200, 247–250.

В края на същата година обаче в Диарбекир е заточен друг сподвижник на Раковски – съгражданинът му Христо Райнов Аршинков. Той е задържан в Тулча и отведен в османската столица. В молбата си от ноември 1865 г. до българската общност в Цариград котленските първенци молят за съдействие за неговото освобождаване и отбелязват, че е дошъл в Тулча от Влашко с руски паспорт с името Александър Василевич.⁴²³

По повод наложеното наказание на Христо Райнов в чернова на протокол от заседание на Министерския съвет, датиран 17/29 ноември 1866 г., се отбелязват следните мотиви:

Протокол [№] 155, на 21 *реджеб* [12]83 година.⁴²⁴

Според съдържанието на получените от уважаемия паша, валията на Дунавския вилает⁴²⁵, писма и телеграми, които бяха препратени от Министерството на полицията до Министерския съвет, лицето, именуващо се Христо, от село Котел в Търновски окръг, занесло в Тулча някои книги и картини, които могат да размътят ума на [населението в] България. Въпреки че не е установено зловредно съдържание в споменатите книги, те са отпечатани в Русия и са внесени в [Молдова] и Влашко, за да бъдат прекарани отсам [Дунава] и разпространявани [на територията] на споменатата по-горе България. Макар че е от Котел, от четири-пет години насам въпросният [Христо] се подвизава в двете страни [Влашко и Молдова] и върши такива злодеяния. Установено е, че той е от хората на печално известния Раковски, който също е от Котел и понастоящем се опитва да организира [чети] в двете страни [Влашко и Молдова] и в Сърбия, за да вдигне бунт в България. Ето защо, както се разбира, [Христо] е доведен под стража в [османската] столица, за да бъде изпратен и заточен на подходящо място в Анадола, тъй като е недопустимо лица да разпространяват такива зловредни съчинения, а освен това си деяние въпросният Христо е заподозрян, че е от сподвижниците на споменатия Раковски. Затова се предлага от страна на великия везир да бъде издадена височайша заповед, с която [Христо] да бъде наказан и заточен в Диарбекир за неопределено време, докато не бъде със сигурност превъзпитан.⁴²⁶

⁴²³ Велко Тонев, Котел през Възраждането. София, 1993, с. 249; Сариев, Диарбекир и българите, с. 26, 89–90; 123, 202 (№ 29).

⁴²⁴ 17/29 ноември 1866 г.

⁴²⁵ По това време, в периода октомври 1864 – март 1868 г., валия на Дунавския вилает е Ахмед Мидхат Шефик паша, по-известен само като Мидхат паша.

⁴²⁶ BOA, MVL, 1073/75 (док. 1).

На 15/27 декември 1866 г. е изпратена заповед до началника на полицията, както и до валията и до кадията на вилаета Кюрдистан за полагане на необходимите усилия за изпълнение на наказанието.⁴²⁷ Режимът на излежаване на присъдата му е бил по-лек – според спомени на други заточеници той имал право да излиза от затвора и дори бил наел дюкян за пердета в Диарбекир.⁴²⁸

Той се е радвал обаче на облекчения режим не веднага, а от пролетта на 1869 г. На 5/17 април 1869 г. новоназначеният валия на Багдад Мидхат паша, по-рано валия на Дунавския вилает⁴²⁹, пише от Диарбекир писмо до османското ведомство на вътрешните работи⁴³⁰. В него той отбелязва, че когато посетил града, българите заточеници го помолили да им съдейства за облекчаване на затворническия им режим. Заради лошите условия половината от заточениците вече били умрели, а останалите ги грозяла същата съдба в тъмницата. Те помолили, подобно на затворниците във Видин и Ниш, също да могат да излизат от затвора, да се разхождат свободно из града и да се занимават с някакъв поминък при условие да не излизат извън крепостните му стени. Мидхат паша не само подкрепя тяхното желание, но и отправя молба да бъдат освободени онези заточеници, на които им остава малък срок за доизлежаване на присъдите им. Пашата прилага и списък на заточениците – същия, в който е включен и споменатият по-горе Никола Христов Киселов. Освен това валията предлага Христо от Котел, осъден на заточение без определен срок и доведен през 1866 г. в Диарбекир заради това, че е продавал зловредни картини и книжа, отнасящи се за България, да бъде амнистиран и пуснат на свобода, тъй като изтърпяното от него наказание било достатъчно.⁴³¹ На 16/28 декември 1869 г. Съветът за съдебни решения разглежда предложението на Мидхат паша, но поради липса на данни в архива на съвета за наложеното наказание на Христо е изискана допълнителна информация от управленията в Дунавския вилает и Диарбекир.⁴³² На 2/14 февруари 1870 г. великият везир докладва на султанската канцелария по случая и на следващия ден получава ираде с одобрение за това, което трябва да се свърши.⁴³³

⁴²⁷ ВOA, С.ЗВ, 4/156 (док. 1).

⁴²⁸ Велко Тонев, Котел през Възраждането. София, 1993, с. 249; Сариев, Диарбекир и българите, с. 26, 89–90; 123, 202 (№ 29).

⁴²⁹ Мидхат паша, по-рано валия на Дунавския вилает (1864–1868), е валия на Багдад в периода март 1869 – ноември 1871 г.; той пристигнал в Диарбекир на 3/15 април 1869 г., вж. Сариев, Диарбекир и българите, с. 104.

⁴³⁰ Dahiliye Nezareti.

⁴³¹ ВOA, І.ДН, 1295/101734 (док. 3); срвн. Документи из турските държавни архиви, ч. 1 (1564–1872), с. 473–474 (док. 796).

⁴³² ВOA, І.ДН, 1295/101734 (док. 4).

⁴³³ ВOA, І.ДН, 1295/101734 (док. 5).

Но чак в края на 1871 и началото на 1872 г. османските власти вземат решение за освобождаването на котленеца Христо Райнов. Според доклад от 12/24 декември 1871 г. на Отдела за наказания⁴³⁴ към Съвета за съдебни решения, на 16/28 декември 1869 г. било разгледано искането от валията на Багдад Христо да бъде амнистиран и пуснат на свобода, тъй като изтърпяното от него наказание било достатъчно. Решението по въпроса се забавя, понеже е изискана допълнителна информация от управленията на Дунавския вилает и в Диарбекир. Получените от тях сведения повтарят съдържането на цитирания протокол от 17/29 ноември 1866 г. Тъй като Христо излежал повече от три години, отделът счел, че наказанието му е достатъчно, и предлага на великия везир да предприеме стъпки за неговото освобождаване.⁴³⁵ В изпълнение на тази препоръка на 5/17 февруари 1872 г. великият везир⁴³⁶ отнася въпроса до султанската канцелария, откъдето на следващия ден, 6/18 февруари 1872 г., отговарят положително с ираде за освобождаването на Христо.⁴³⁷ Името му не се споменава в цитирания по-горе „Диарбекирски дневник“ на Тоне Крайчов, в който са посочени българските заточеници в периода 1872–1875 г.⁴³⁸ На 1/13 април 1872 г. Христо Райнов тръгнал за отечеството си, но изглежда последните години преди Освобождението се подвизава в Букурещ. През 1876 г. успял да стигне пак до Диарбекир, където отнесъл писмо от Любен Каравелов до българските заточеници.⁴³⁹

⁴³⁴ Muhakemat-ı Cezaiye Dairesi.

⁴³⁵ BOA, İ.DA, 10/303 (док. 1).

⁴³⁶ По това време, в периода септември 1871 – юли 1872 г., велик везир е Махмуд Недим паша.

⁴³⁷ BOA, İ.DA, 10/303 (док. 2).

⁴³⁸ Вж. Крайчов, Диарбекирски дневник и спомени, с. 88–89.

⁴³⁹ Сариев, Диарбекир и българите, с. 26, 123, 202 (№ 29).

V. ПУБЛИЦИСТЪТ РАКОВСКИ

Както става ясно от някои от представените по-горе документи, наред с неизрядните си финансови взаимоотношения със заемодатели и съдружници, както и прикритата си революционна дейност, свързана с организиране и въоръжаване на чети и войскови единици (Първата българска легия в Белград) в странство, Раковски привлича вниманието на централните и провинциалните османски власти с явната си публицистична и издателска дейност. Тъй като тя е ориентирана към укрепване на националното самосъзнание на сънародниците му, критична е към османската държава и подбужда към неподчинение и бунт, Високата порта съвсем не възнамерява да търпи това. Вече бе споменато, че по настояване от османска страна през ноември 1857 г. австрийските власти екстрадират Раковски от Нови Сад, където издава вестник „Българска дневница“, както и поемата „Горски пътник“.⁴⁴⁰

В следващите години османските власти следят внимателно публицистичната и издателската дейност на Раковски и проявяват подчертана бдителност, за да възпрат проникването на вестниците и книгите му на българска земя, а ако вече са вкарани, се опитват да ограничат разпространението им чрез изземване и наказания за провинилите се.

Много скоро след отпечатването на „Глас едного българина“ в Земун през юни 1860 г.⁴⁴¹, на 3/15 юли с. г. силистренският валия Халил Кямили паша⁴⁴² докладва до секретаря на великия везир Мехмед Емин паша⁴⁴³ за заловен екземпляр от брошурата. Това се разбира от последващо негово донесение от 29 август/10 септември 1860 г., в което се настоява за указание дали това, както и други издания на Раковски, отпечатани в Белград, са с опасно съдържание и трябва ли откритите екземпляри да бъдат иззети:

До уважаемия секретар (каймакамин) на великия везир:

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

Приложено към раболепното ми донесение от 26 *зилхидже* [12]76 година⁴⁴⁴, бях представил на вниманието Ви един заловен [екземпляр] от книгата, озаглавена „Глас едного българина“. Тя е

⁴⁴⁰ Трайков, Биография, с. 136.

⁴⁴¹ Георги Раковски, Глас едного българина. Земун: Типография И. К. Сопронова, 1860; През юни 1860 г. Раковски преглежда коректурите на книгата, вж. Трайков, Биография, с. 173 (бел. 12).

⁴⁴² Халил Кямили паша е управител на Силистренския вилает от юни 1859 до март 1861 г.

⁴⁴³ Мехмед Емин паша, велик везир в периода май 1860 – август 1861 г.

⁴⁴⁴ 3/15 юли 1860 г.

от книгите, отпечатани в намиращия се в австрийските предели [град] Земун от именуващия се като Раковски, който по произход е от село Котел, прилежащо към Омуртаг⁴⁴⁵, и който [сега] се намира в Белград и получава издръжка и средства от Одеса. Този път в Браила бил намерен друг екземпляр от книгите, които споменатият е отпечатал в Белград.⁴⁴⁶ Сега от наша страна приложено се представя на вниманието Ви за оглед и преценка изпратеният до мен, бедния раб, въпросен екземпляр. Необходимо е да знам дали трябва или не трябва да се забрани и спре [разпространението им], в случай че такива книги са изпратени на наша територия. Заповедта по този въпрос принадлежи на този, който е овластен да заповядва.
23 септември [12]77 година.⁴⁴⁷
Аз, раболепният валия на Силистренския вилает, [печат:] Халил Кямили.⁴⁴⁸

По принцип разпространението на книги в османските предели се следи и контролира от османското просветно министерство и затова на 13/25 септември 1860 г. запитването на силистренския валия е препратено дотам:

До височайшето Министерство на народното образование:

Уважаеми и честити господине,

От уважаемия паша, силистренския валия, пристигна писмо с молба да бъде разгледано от Министерския съвет. То се отнася за един екземпляр от отпечатана на български език книга, който му бил донесен. Към писмото е приложен и споменатият екземпляр. Очаквам Вашето указание по въпроса дали разпространението на такива книги в имперските предели е опасно или не.

9 септември [12]77 година.⁴⁴⁹

След близо един месец, на 7/19 октомври 1860 г., министърът на образованието Абдурахман Сами ефенди⁴⁵⁰ отговаря на запитването:

⁴⁴⁵ В този и следващите документи наименованието на селището е изписано с османския вариант Осман пазар.

⁴⁴⁶ Заглавието на книгата не е посочено. През 1860 г. Раковски издава в Белград „Няколко речи о Асеню първому“, „Кратко разсъждение върху тъмния и лъжовния начяла“, „Българский за независимо им священство днес възбуден въпрос и нихна народна чърква в Цариград“ и „Отговорна богословская гръцка брошура“, вж. Трайков, Биография, с. 173.

⁴⁴⁷ 29 август/10 септември 1860 г.

⁴⁴⁸ ВОА, НР.МКТ, 353/85 (док. 3).

⁴⁴⁹ 13/25 септември 1860 г., ВОА, НР.МКТ, 353/85 (док. 2).

⁴⁵⁰ Абдурахман Сами паша е османски министър на образованието в периода юли 1857 – декември 1861 г.

Раболепното ми донесение е следното:

Във връзка със споменатото писмо [от силистренския валия] и с указанието от великия везир, тъй като нямам достатъчно познания по този въпрос, на един чиновник бе възложена задачата да изчете споменатата книга. Приложено връщам книгата обратно, като Ви уведомявам, че тя е от онези издания, чието [разпространение] е недопустимо. Заповедта [за по-нататъшни действия] принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

3 *ребиюлахир* [12]77 година.⁴⁵¹

Аз, раболепният слуга Сами.⁴⁵²

Съобразно докладваното от просветния министър, на 18/30 октомври 1860 г. великият везир изпраща следния отговор до силистренския валия:

Писмен отговор до валията на Силистра:

Настоящото писмо е написано в отговор на писмото Ви, пристигнало на 23 *сафер* [12]77 година⁴⁵³ и отнасящо се за донесен Ви екземпляр от книгите, които именуващият се като Раковски отпечата в Белград. Писмото Ви беше разгледано от наша страна. Министерството на образованието изрази становище, че споменатата книга, от която е заловен [един екземпляр], е от ония зловредни издания, чието разпространение в султанските територии е непозволено, и затова, съобразно нормативната уредба, тази книга не може да бъде внасяна в земите под султанско управление. Ако има още екземпляри [от нея], които вече са били внесени и разпространени, трябва да положите старание и усърдие те също да бъдат своевременно намерени и иззети.

[Гръб:]

14 *ребиюлахир* [12]77 година.⁴⁵⁴

*Заповед на великия везир до валията на Силистра в отговор [на негово писмо] с указание да бъде спряно разпространението на книгите, които именуващият се като Раковски е отпечата.*⁴⁵⁵

⁴⁵¹ 7/19 октомври 1860 г.

⁴⁵² ВОА, НР.МКТ, 353/85 (док. 2).

⁴⁵³ 29 август/10 септември 1860 г.

⁴⁵⁴ 18/30 октомври 1860 г.

⁴⁵⁵ ВОА, НР.МКТ, 353/85 (док. 1).

Георги Раковски, „Глас единого българина“, Земун, 1860 г.

Преценката на османските власти за зловредното съдържание на „Глас единого българина“ се дължи на факта, че в книгата котленецът публикува български превод от френски език на целия текст на Хатихумаюна от 1856 г.⁴⁵⁶, но с коментари, в които настоява българите, възползвайки се от дадените им от този реформен акт права, да изпратят при султана в Цариград свои представители, които да настояват за възстановяването на Търновската патриаршия и Охридката архиепис-

⁴⁵⁶ Георги Раковски, Глас единого българина. Земун: Типография И. К. Сопронова, 1860, с. 15–30.

копия и за освобождаване от гнета на гръкоманската Константинополска патриаршия⁴⁵⁷.

Изглежда именно във връзка с това указание на великия везир от 18/30 октомври 1860 г. е публикуваният от Никола Г. Попов превод на османски документ. Той е датиран от 4/16 ноември 1860 г. и представлява заповед от силистренския валия до каймакамина на Шумен за предприемане на „ефикасни тайни мерки“, за да се възпрепятства вносът на „казаната книга и на други такива книги с вредно съдържание“, а ако има вече внесени екземпляри, те да бъдат открити и иззети.⁴⁵⁸ Подобни заповеди ще да са били разпратени до всички каймакамини в Силистренска област.

На 5/17 ноември 1861 г. следващият силистренски валия Мехмед Ариф паша⁴⁵⁹ изпраща до великия везир заловен екземпляр от вестник „Дунавски лебед“, който Раковски списва между септември 1860 и декември 1861 г. по време на престоя си в Белград (1860–1863).⁴⁶⁰ В случая става дума за бр. 56 на вестника от 25 октомври/6 ноември 1861 г.⁴⁶¹ В придружителното писмо валията пояснява:

Раболепната ми молба се отнася за следното:

Враговете ни постоянно се мъчат да мътят ума на българите и за тази цел вестниците, които се печатат в Сърбия, публикуват много революционни материали. Например статия, отпечатана в един от вестниците, които излизат сега, заслужава [особено] внимание и затова приложено се представя [екземпляр] за сведение на Негово Височество великия везир. По този въпрос заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

14 джемазиюлеввел [1]278 година.⁴⁶²

Аз, раболепният валия на Силистренски еялет, [печат:] Ариф.⁴⁶³

Споменатата в донесението статия вероятно е тази, посветена на положението на българския народ. В нея се отправя предупреждение, че ако „турското царство“ не предостави в пълна степен обещаните в Хатихумаюна от 1856 г. права и свободи на християните, то „падение му е неизбежно“⁴⁶⁴.

⁴⁵⁷ Вж. Трайков, Биография, с. 167.

⁴⁵⁸ Попов, Две заповеди на валията на Русе, с. 361–362.

⁴⁵⁹ Мехмед Ариф паша е валия на Силистренския еялет в периода март 1861 – декември 1864 г.

⁴⁶⁰ По-подробно за вестника вж. Трайков, Биография, с. 174–225.

⁴⁶¹ ВОА, А.МКТ.УМ, 522/62, док. 3.

⁴⁶² 7/17 ноември 1861 г.

⁴⁶³ ВОА, А.МКТ.УМ, 522/62, док. 1.

⁴⁶⁴ Дунавски лебед, год. 2, бр. 56, 25 октомври/6 ноември 1861 г., с. 224.

патриаршеските претенции върху българите. Вероятно е, че турското правителство не е искало за хатъра на Патриаршията втори път да се унижава пред сръбското за същото лице, за Раковски, за което княз Михаил по-рано отказа да изпълни искането на Портата, по желанието на Австрия, да се арестува Раковски и по предложението на турския консул в Белград да се изпрати в Цариград⁴⁶⁵.

И все пак цитираното донесение на силистренския валия от края на 1861 г. показва, че на по-късен етап османските власти вече привиждат в „Дунавски лебед“ опасност за империята. По настояване на османската държава вестникът е закрит от сръбското правителство в края на 1861/началото на 1862 г. Както бе показано в предната глава, дори неизпратена чернова на дописка до вестника от юни 1861 г. е достатъчно основание година по-късно авторите ѝ да бъдат обвинени в противодържавна дейност и да бъдат сурово наказани с дългогодишен крепостен затвор в Диарбекир. По-късно османските власти проявяват по-голяма бдителност спрямо последващите намерения на Раковски да издава вестници с революционно съдържание. Според преведен от Никола Г. Попов османски документ от 20 ноември/2 декември 1863 г. силистренският валия Мехмед Ариф паша предупреждава шуменския каймакамин да възпрепятства местните българи да се „пишат спомоществуватели“ на вестник „Бъдущност“, който Раковски възнамерявал да издава в Букурещ, както и да „не се допуска внасянето на въпросния вестник“. За целта шуменският каймакамин трябвало да се погрижи за български превод на официално предупреждение от страна на властите, което да бъде прочетено на всеослушание в черквите по време на „някой многолюден празник“⁴⁶⁶. Скоро след като „Бъдущност“ започва да излиза през месец март 1864 г.⁴⁶⁷, през април с. г. османският външен министър Мехмед Емин Али паша изисква от влашките власти да спрат вестника и да екстрадират Раковски от територията им. През май вестникът действително е закрит, макар и не само заради искането на османските власти, а и по причини от вътрешнополитически характер.⁴⁶⁸

В други случаи османските власти успяват да заловят изданията на Раковски доста по-късно от времето на отпечатването им. Става дума за „Показалеца“, замислен в три части, от които само първата

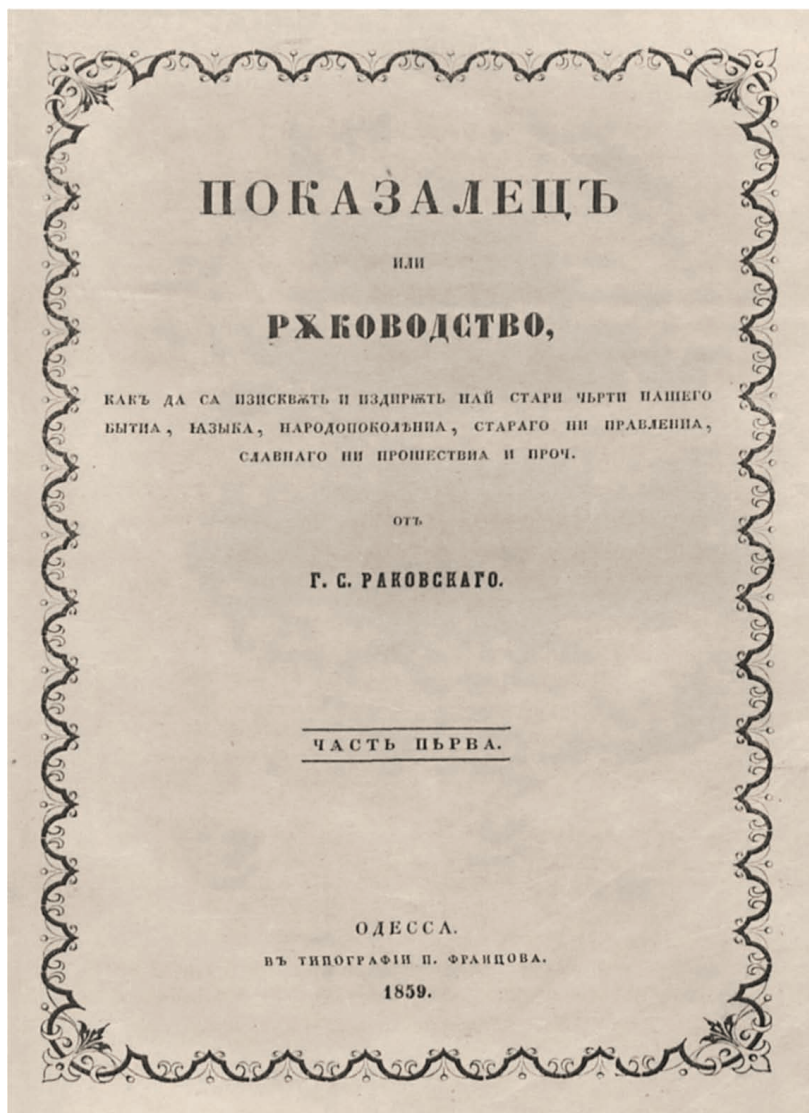
⁴⁶⁵ Христо Стамболски, Автобиография, дневници, спомени, 1852–1879. Откъси, съст. Страшимир Димитров. София: Изд. „Български писател“, 1972, с. 131.

⁴⁶⁶ Попов, Две заповеди на валията на Русе, с. 98–99, 362–363.

⁴⁶⁷ Раковски издава вестник „Бъдущност“ в периода март – май 1864 г., но подготвя неговото издаване още от 1863 г., вж. Трайков, Биография, с. 287–298.

⁴⁶⁸ Трайков, Биография, с. 297.

част е отпечатана в Одеса през 1859 г.⁴⁶⁹ През юни или юли 1864 г. в Преводаческия отдел на османското външно министерство е направен резюмиран превод на съдържанието на публикуваната първа част. В запазената чернова на този превод се отбелязва следното:

Георги Раковски, „Показалец“, Одеса, 1859 г.

⁴⁶⁹ Показалец или ръководство как да се изискват и издирят най-стари чърти нашего бития, языка, народопокления, стараго ни правления, славнаго ни прошествия и пр. от Г. С. Раковскаго, чяст първа. Одесса: в типографіята П. Францева, 1859.

Господин Раковски е издал книга, състояща се от три части и озаглавена „Показалец“, в която се разказва за старите обичаи и националното самосъзнание на българския народ. В заловен [екземпляр] от първата част се съдържа едно стихотворение, в което се казва, че ако българите възприемат европейската цивилизация, тогава Турция ще прегърне новите идеи и ще заслужи уважение.⁴⁷⁰ На друго място⁴⁷¹ в същата част се пояснява, че въпреки особено силните политически връзки на българите с гърците, за съжаление между тях се е породила вражда и така са попаднали под властта на мюсюлманите. Но сега, макар в продължение на много векове да са били експлоатирани и лишени от [национална] свобода, започват да проглеждат и да осъзнават действителното си положение.

[Гръб:]

Номер в дневника: 18

Написано на белова в последния ден на [месец] *мухаррем* [1]281 година.⁴⁷²

Оригиналът и беловата са предадени на Министерския съвет на 2 *сафер* [1]281 година.⁴⁷³

Случайно или не, 1864 се оказва годината, от която датират доста османски документи, свързани с преследване на книги, издадени от Раковски, или на хора, които разпространяват тези книги. За целта провинциалните османски власти очевидно получават инструкции от Високата порта. Например в дневник за кореспонденцията на управителя (мютесариф) на Видински окръг е отбелязана разпоредба от 13/25 юни 1864 г. „относно това да се съобщава [за наличието] и възпрепятства [вносянето] на книгите, които лицето, именуващо се Раковски, е започнало да печата и разпространява на български език с цел да послужат като средство за подбуждане на бунт в България“⁴⁷⁴. Във връзка с това през август и септември с. г. каймакаминът на Търновски окръг Хасан Тахсин изпраща няколко донесения до Великото везирство относно разпространявани в Търново издания на Раковски. В най-ранното от тях, от 26 август/7 септември 1864 г., той информира за следното:

⁴⁷⁰ Вероятно се има предвид стихотворното посвещение с акростих „Николаю Миронову Раковски“, поместено в началото на книгата в знак на благодарност към българския търговец в Одеса Николай Миронович Тошков, с чиято финансова помощ тя била издадена.

⁴⁷¹ Става въпрос за предговора на книгата.

⁴⁷² 23 юни/5 юли 1864 г.

⁴⁷³ 25 юни/7 юли 1864 г., ВOA, НР.ТО, 507/38 (док. 1).

⁴⁷⁴ НБКМ, Ориенталски сбирки, OAK, 35/45, с. 4 (№ 40).

*До възвишената канцелария на честития велик везир*⁴⁷⁵:

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

От тайно разследване се разбра, че у Петър Джамджията има зловредни и размътващи ума на хората книги за някогашните [средновековни] владетели на Търново, написани от бунтовника Раковски, който е от [окръг] Търново и е избягал във Влашко. Разпространението на тези книги е опасно не само в този, но и в съседните окръзи. Веднага беше изпратен служител, който претършува дюкяна на споменатия и конфискува шестнадесет тома книги. След като бяха преведени, се разбра, че те наистина са зловредни и разпространението им е недопустимо. Затова споменатият беше доведен и разпитан от кого и с каква цел ги е взел и донесъл тук. Той заяви, че не е купил лично въпросните книги, а че ги е взел като обезщетение за взимането, което имал да получава от починалия миналата година търновски търговец Янаки, както и че няма никаква представа, че съдържанието им е зловредно. Макар и да беше получено сведение, че въпросните книги действително са били на починалия, твърдението на споменатия, че ги е взел като обезщетение за дължимото му, без да знае съдържанието им, не беше убедително. Затова бяха преведени отделни части от книгата, а освен това [Петър Джамджията] е произнасял речи, покачен на един камък в Търново. Тъй като още [екземпляри] от тази книга имало и в Елена, там също беше изпратен тайно един служител, но докато бъде издадена височайша заповед от Великото везирство за тяхната конфискация, Ви се представя един екземпляр [от иззетите шестнадесет книги] задно с частичен превод. По този въпрос заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

5 *ребюлахир* [12]81 и 25 август [12]80 година.⁴⁷⁶

Аз, раболепният каймакамин на окръг Търново, [печат:] Хасан Тахсин.⁴⁷⁷

В отговор на 14/26 септември 1864 г. е изпратено писмо с указание да се установи дали показанията на Петър Джамджията отговарят на истината, както и да не се позволява разпространението на такива „зловредни книги“.⁴⁷⁸ От приложено към писмото описание⁴⁷⁹ на съдържанието на въпросната книга се разбира, че става дума за отпечатата-

⁴⁷⁵ По това време, в периода юни 1863 – юни 1866 г., велик везир е Мехмед Фуад паша.

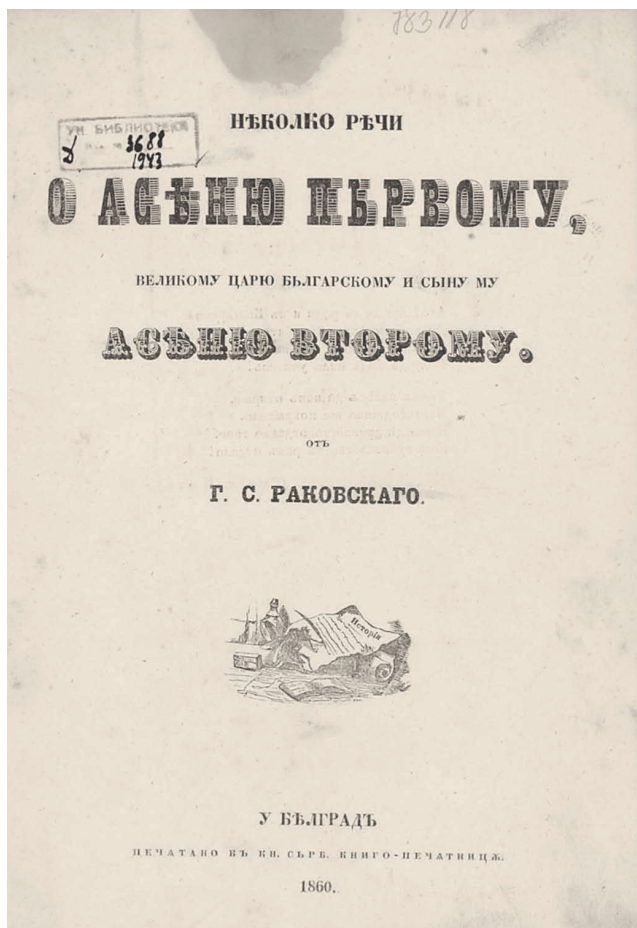
⁴⁷⁶ 26 август/7 септември 1864 г.

⁴⁷⁷ BOA, MVL, 999/25 (док. 1).

⁴⁷⁸ BOA, MVL, 999/25 (док. 2).

⁴⁷⁹ BOA, MVL, 999/25 (док. 3).

ното през 1860 г. в Белград съчинение на Раковски за цар Иван Асен I (1190–1195) и сина му Иван Асен II (1218–1241)⁴⁸⁰, написано в Одеса през 1858 г., но чието издаване там се оказва невъзможно заради руската цензура.⁴⁸¹ Споменатият в цитираните документи Петър Стоянов Джамджията (1816–1887) е бил зет на известния търновски революционер Велчо Атанасов Джамджията (1778–1835). През 1864–1865 г. той започнал да развива издателска и книжарска дейност в Търново.⁴⁸²

Георги Раковски, „Няколко речи о Асеню Първому, великому царю българскому и сыну му Асеню Второму“, Белград, 1860 г.

⁴⁸⁰ Няколко речи о Асеню Първому, великому царю българскому и сыну му Асеню Второму от Г. С. Раковскаго. Белград: печатано в Кн. сѣрб. книгопечатница, 1860.

⁴⁸¹ Вж. Трайков, Биография, с. 165–166.

⁴⁸² Вж. Марин Ковачев, „Книгопродавница на Петра С. Джамджијева“. – Във: Възрожденски книжари, съст. Петър Парижков. София: Изд. „Наука и изкуство“, 1980, с. 131–132.

На 29 септември/11 октомври 1864 г. търновският каймакамин изпраща до Високата порта ново донесение със следното съдържание:

До възвишената канцелария на честития велик везир:

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

Във връзка с докладваното по-рано до Великото везирство относно проучването на случая със зловредните книги, написани от избягалия във Влашко Раковски и преминали в ръцете на лицето Петър [Джамджията], в писмената заповед от Великото везирство, с дата 24 *ребиюлахир* [12]81 и 13 септември [12]80 г.⁴⁸³ и номер двадесет и седми, се заповядва оттук насетне такива зловредни книги да не се разпространяват. Тези книги били дадени на споменатия Петър от съда като обезщетение за дължимото му от наследството на покойния Янаки. Самият Петър не можел да чете и пише, а пък в съда нямало служител, който да знае български, и затова [книгите] били описани [заедно с другите имоти и вещи] от оставеното наследство и дадени [на Петър]. Той доказал, че не е донесъл нарочно тези книги от другаде, а ги е получил като обезщетение от наследството [на покойния Янаки] като [компенсация] за дължимото му. Освен това се разбра, че действително е нямал представа какво пише в тях. Докладва Ви се, че са уведомени [всички], които трябва, за забраната за разпространение на такива зловредни книги, издадена от съвършения и честит велик везир, който е назначен от победоносния и честит султан, както и за нареждането да се съобщава на местната власт, ако се появят такива зловредни книги в наследствата. По този въпрос заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

10 *джемазиюлеввел* [12]81 и 29 септември [12]80 година.⁴⁸⁴

Аз, раболепният каймакамин на окръг Търново, [печат:] Хасан Тахсин.⁴⁸⁵

Междувременно, седмица след първото си донесение от 26 август/7 септември 1864 г. и още преди да получи указание от Високата порта по този случай и да изпрати последващ отговор, на 1/13 септември с. г. търновският каймакамин докладва и по друг случай на непозволено разпространение на изданията на Раковски отново в търновските книжарници:

⁴⁸³ 14/26 септември 1864 г.

⁴⁸⁴ 29 септември/11 октомври 1864 г.

⁴⁸⁵ BOA, MVL, 809/57 (док. 1).

Раболепното ми донесение се отнася за следното:

У книжар на име Марин⁴⁸⁶ се намирали още тридесет и осем екземпляра от докладваното миналата седмица антиправителствено съчинение, чийто автор е лице на име Раковски. Тъй като на пазарската чаршия беше обявено пред всички, че който държи у себе си такива забранени със заповед книги и не ги предаде доброволно, ще бъде наказан и превъзпитан по всякакъв начин, и понеже знаеше, че властта е конфискувала вече шестнадесет екземпляра от това съчинение, споменатият Марин, за да не получи някакво наказание, сам донесе и ми предаде намиращите се у него тридесет и осем екземпляра от съчинението на споменатия [Раковски]. Осмелих се да докладвам, че самият [Марин] предаде [тези книги] от страхопочитание към [категоричната позиция на] съвършения и честит велик везир, който е назначен от победоносния и блажен султан. По този въпрос заповедта принадлежи на този, който е овластен да заповядва.

12 *ребюлахир* [12]81 и 1 септември [12]80 година.⁴⁸⁷

Аз, раболепният каймакамин на окръг Търново, [печат:] Хасан Тахсин.⁴⁸⁸

Съгласно резолюцията относно донесението на търновския каймакамин този случай следвало да бъде разгледан във връзка с първия случай и дадените указания по него.⁴⁸⁹

Османските власти не са могли да проследят всеобхватно кой и къде е разпространявал изданията на Раковски. Христо Стамболски разказва как през юли 1876 г., на път към Ниш, е видял окачен на стената в една кръчма в Цариград „вехт, окаден, голям портрет почти в естествена големина, до коленете, прав“ на Георги Раковски. Портретът бил от 1864 г. и според кръчмаря бил донесен от „български газетар, който го оставил преди 12 години с един сноп газети и други книги“. Това, което удивява Стамболски, е „как е било възможно този портрет на Раковски, изрисуван в 1864 г., да стои там, окачен досега близо 12 години, без да е узнала това полицията, която го търсеше, дето се казва, под листо в Цариград и навсякъде из България“⁴⁹⁰.

⁴⁸⁶ Вероятно книжарят и книговецът Марин Пиперов, който бил управител на книжарница, отворена от Пандели Кисимов в Търново в края на 50-те години на XIX век, вж. Иван Радев, История на Велико Търново, XVIII–XIX век. Велико Търново: Изд. „Слово“, 2000, с. 666.

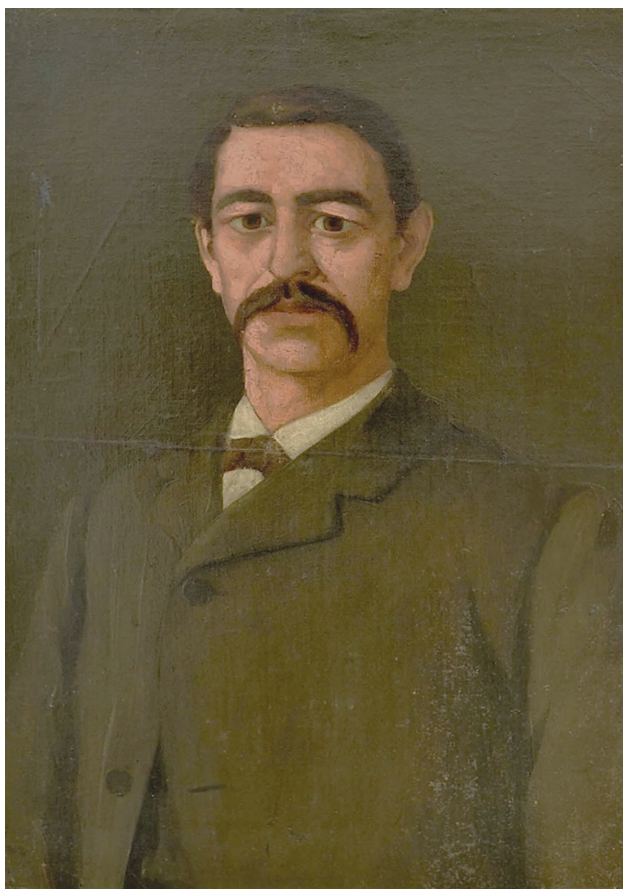
⁴⁸⁷ 1/13 септември 1864 г.

⁴⁸⁸ BOA, MVL, 1000/6 (док. 1).

⁴⁸⁹ BOA, MVL, 1000/6 (док. 2).

⁴⁹⁰ Стамболски, Автобиография, с. 652.

На връщане от Ниш Стамболски прибрал портрета и го съхранил до 1929 г., когато го подарил на музея на Читалище „Искра“ в родния му град Казанлък. Днес портретът в „естествена големина“ (52 x 70 см) е изложен в постоянната експозиция на Художествената галерия в града.⁴⁹¹ Този любопитен епизод е показателен за това, че в крайна сметка непокорният и „печално известен“ котленец и неговите опасни издания остават понякога, а защо не и в повечето случаи, неуловими и няма по-впечатляващ символ за енигмата Раковски от портрета му в една селска кръчма, останал неизвестен за османските власти в продължение на 12 години.

Портрет на Георги Раковски от неизвестен автор, 1864 г.
(Художествена галерия – Казанлък)

⁴⁹¹ Вж. Казанлъшка искра, год. 8, бр. 158, 15 февруари 1931 г., с. 1; Иван Стойчев, За авторството на някои малко известни изображения на Г. С. Раковски. – Известия на Института за изобразителни изкуства, № 1, 1956, с. 370–371.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представените тук документи от Османския архив в Истанбул прецизират, коригират и обогатяват с нови и неизвестни досега факти и сведения натрупаната значителна научна литература, посветена на личността и делото на Георги Раковски, превърнал се още приживе и непосредствено след смъртта си, по думите на Вера Бонева, „не само в символ на радикалната борба за политическо освобождение от османска власт, но и в метафорично средище на (общо)българската представа за национална идентичност“⁴⁹².

От тези документи разбираме, че Раковски е освободен от продължилия повече от три години затвор в Цариград през април 1848 г., благодарение на ходатайството на земляка му, влиятелния сред висшите османски управляващи среди Стефан Богориди.

Повечето от съхраняваните в Истанбул османски документи са свързани с неизрядните стопански дела на Раковски и непрестанното му издирване от страна на съдружници и кредитори в продължение на повече от десет години. Ловък и находчив, той успява да се измъкне и да избегне по-дългогодишен затвор, каквато присъда би получил за деянията, в които е обвиняван.

В усилията им да бъде заловен, потърпевшите съдружници и кредитори ангажират Високата порта, като постепенно привличат вниманието ѝ не само към нелоялността му като търговски партньор, но и към антиосманската му политическа, публицистична и революционна дейност. Така, ако през 50-те години на XIX век в османската документация Раковски е обикновен „престъпник“, то през 60-те властите говорят за него като за опасен революционер, който всява смут сред българите и готви бунт в България. В преследването му са ангажирани всички погранични османски провинции, през които той би могъл да влезе в родината си от съседните територии на Сърбия, австрийските владения и Влашко, където се подвизава след бягството си от османските предели в края на 1854 г. От новоиздирените документи научаваме, че Портата не пести нито усилия, нито средства за залавянето му, готова е да възнагради щедро всеки, който го издаде и допринесе за задържането му.

⁴⁹² Вера Бонева, „Най-народният мъж българин“: Георги Ст. Раковски във възрожденското публично пространство (1868–1878). – Библиотека, № 3, 2021, с. 17.

Почти неизменно всички документи от 60-те години на XIX век, свързани с османската централна и провинциална администрация, наричат Раковски „печално известния“ или „прочутия“. Тези определения сами по себе си говорят за значението, което османската държава е отдавала на опасната за нея революционна дейност на котленеца. Въпреки интензивната кореспонденция със сръбските, гръцките, австрийските, влашките и молдовските власти, Високата порта така и не успява да го залови и да го изправи пред съда. За нея Раковски остава не само неуловим престъпник и труден за обезвреждане революционер, но и неразгадана енигма, неразкрита мистерия и неотключена тайна, придаваща на образа му онази толкова характерна за него историческа романтика.

БИБЛИОГРАФИЈА

Архивни извори:

Османски архив в Истанбул (BOA):

A.AMD, 5/76; A.MKT, 107/64; A.MKT, 201/78; A.MKT.DV, 67/75; A.MKT.DV, 95/46; A.MKT.DV, 179/19; A.MKT.MHM, 41/58; A.MKT.MHM, 88/67; A.MKT.MHM, 360/1; A.MKT.MHM, 757/99; A.MKT.MVL, 70/66; A.MKT.NZD, 78/76; A.MKT.NZD, 81/26; A.MKT.NZD, 85/63; A.MKT.NZD, 125/9; A.MKT.NZD, 128/69; A.MKT.NZD, 131/16; A.MKT.NZD, 136/81; A.MKT.NZD, 141/71; A.MKT.NZD, 144/38; A.MKT.NZD, 148/12; A.MKT.NZD, 165/46; A.MKT.NZD, 244/97; A.MKT.NZD, 286/64; A.MKT.NZD, 421/73; A.MKT.NZD, 77/68; A.MKT.NZD, 79/61; A.MKT.UM, 6/54; A.MKT.UM, 37/76; A.MKT.UM, 41/13; A.MKT.UM, 49/19; A.MKT.UM, 84/3; A.MKT.UM, 107/81; A.MKT.UM, 164/21; A.MKT.UM, 185/16-2; A.MKT.UM, 109/31; A.MKT.UM, 114/68; A.MKT.UM, 115/54; A.MKT.UM, 193/85; A.MKT.UM, 230/75; A.MKT.UM, 234/6; A.MKT.UM, 238/2; A.MKT.UM, 247/62; A.MKT.UM, 264/24; A.MKT.UM, 265/94; A.MKT.UM, 277/59; A.MKT.UM, 281/52; A.MKT.UM, 289/17; A.MKT.UM, 299/77; A.MKT.UM, 305/91; A.MKT.UM, 371/88; A.MKT.UM, 372/39; A.MKT.UM, 565/20; A.MKT.UM, 645/91; A.MKT.UM, 647/90; A.MKT.UM, 650/46; A.MKT.UM, 650/73; A.MKT.UM, 689/12; A.MKT.UM, 708/1; A.MKT.UM, 755/4; A.MKT.UM, 755/29; A.MKT.UM, 794/23; AE.SMHD.II, 107/9038; C.ADL, 96/5755; C.ZB, 4/156; HR.H, 90/1; HR.MKT, 12/46; HR.MKT, 46/85; HR.MKT, 49/91; HR.MKT, 82/1; HR.MKT, 91/78; HR.MKT, 104/34; HR.MKT, 116/71; HR.MKT, 127/99; HR.MKT, 144/57; HR.MKT, 144/82; HR.MKT, 147/4; HR.MKT, 149/12; HR.MKT, 157/46; HR.MKT, 167/76; HR.MKT, 173/53; HR.MKT, 174/10; HR.MKT, 185/93; HR.MKT, 188/86; HR.MKT, 218/63; HR.MKT, 219/55; HR.MKT, 224/37; HR.MKT, 291/26; HR.MKT, 297/6; HR.MKT, 308/44; HR.MKT, 335/32; HR.MKT, 347/103; HR.MKT, 353/85; HR.MKT, 360/45; HR.MKT, 363/73; HR.MKT, 397/77; HR.MKT, 429/74; HR.MKT, 431/7; HR.MKT, 432/41; HR.MKT, 439/28; HR.MKT, 441/85; HR.MKT, 445/98; HR.MKT, 471/88; HR.MKT, 484/10; HR.MKT, 503/70; HR.MKT, 504/24; HR.MKT, 739/29; HR.SFR.04, 242/105; HR.SYS, 156/76; HR.SYS, 1338/56; HR.SYS, 1362/5; HR.SYS, 1362/26; HR.SYS, 1362/56; HR.SYS, 2929/34; HR.SYS, 2930/121; HR.SYS, 2937/35; HR.TH, 2/5; HR.TO, 286/1; HR.TO, 443/54; HR.TO, 507/13; HR.TO, 507/38; İ.DA, 10/303; İ.DH, 1295/101734; İ.MVL, 117/2880; İ.MVL, 476/21545; İ.MVL, 480/21762; ML.VRD. TMT.

d, 12149; MVL, 84/47; MVL, 111/46; MVL, 131/110; MVL, 137/85; MVL, 161/121; MVL, 162/38; MVL, 162/79; MVL, 166/38; MVL, 167/80; MVL, 202/47; MVL, 313/49; MVL, 411/32; MVL, 412/89; MVL, 423/115; MVL, 451/56; MVL, 480/29; MVL, 486/128; MVL, 518/34; MVL, 809/57; MVL, 958/23; MVL, 959/26; MVL, 960/21; MVL, 961/36; MVL, 966/11; MVL, 999/25; MVL, 1000/6; MVL, 1073/75; NFS.d, 6356; NFS.d, 6360; NFS.d, 6361; ЮД, 2851/113.

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ)

Български исторически архив (БИА):

Кол. 47 II, а. е. 146 (п. д. 154)

Ориенталски сбирки:

ОАК, 35/45; R 28.

Вестници:

Дунавски лебед, За буквите – О писменехъ: Кирило-Методиевски вестник, Знаме, Казанлъшка искра

Изследвания и публикувани извори:

Алиев, Октай. Колко струва да бъде заловен Раковски? Османски документ от Истанбулския архив за дейността на Г. С. Раковски. – Времена, № 21, 2021, с. 37–39.

Архив на Г. С. Раковски Т. 1–4, съст. Георги Димов, Веселин Трайков. София: Изд. на БАН, 1952–1969.

Бойков, Григор, Пламен Митев. Документални свидетелства за годината на раждане на Васил Левски. – История, № 29/1, 2021, с. 8–27.

Бонева, Вера. „Най-народният мъж българин“: Георги Ст. Раковски във възрожденското публично пространство (1868–1878). – Библиотека, № 3, 2021, с. 16–22.

Българската възрожденска интелигенция, съст. Николай Генчев, Красимира Даскалова. София: Изд. „Д-р Петър Берон“, 1988.

Великов, Стефан. Търговище през Възраждането. – В: Сборник материали от научна сесия, посветена на 100-годишнината от гибелта на знаменосеца на Ботевата чета Никола Симов – Куруто. Търговище: ГК на БКП, ГОНС, 1978, с. 39–70.

Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2: Документални материали. София: Изд. на БАН, 1968.

Димитров, Страшимир, Кръстьо Манчев. История на балканските народи XV–XIX век. София: Изд. „Наука и изкуство“, 1971.

Димков, Н. Георги С. Раковски и вестник „Българска дневница“. – Slavica: Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae, № 26, 1993, p. 107–124.

- Документи за българската история, т. 3: Документи из турските държавни архиви, ч. 1 (1564–1872), съст. Панчо Дорев. София: Изд. на БАН, 1940.
- Донев, Симеон. Бунтовник Никола (документален разказ за възрожденеца Никола Христов Киселов). Търговище: ОС на ОФ, 1986.
- Драганова, Славка. Селското население на Дунавски вилает. София: Изд. „Авангард прима“, 2005.
- Дражев, Панайот. Търговище. София: Изд. на НС на ОФ, 1967.
- Дражев, Панайот. Революционното движение в Ески Джумая през Възраждането. – В: Сборник материали от научна сесия, посветена на 100-годишнината от гибелта на знаменосеца на Ботевата чета Никола Симов – Куруто. Търговище: ГК на БКП, ГОНС, 1978, с. 71–86.
- Желев, Йордан. Княз Стефан Богориди. Кариера, национална идентичност, патриотизъм. – Известия на държавните архиви, № 83, 2002, с. 3–40.
- Из документалното наследство на Георги С. Раковски, съст. Руслан Иванов, Милена Тафрова, Марина Яниславова, Нора Кавалджиева-Пенева. София: НБКМ, 2021.
- Йорданов, Йордан. Георги Стойков Раковски: здраве, болест и смърт. София: АИ „Марин Дринов“, 2004.
- Ковачев, Марин. „Книгопродавница на Петра С. Джамджиева“. – Във: Възрожденски книжари, съст. Петър Парижков. София: Изд. „Наука и изкуство“, 1980, с. 131–132.
- Колев, Никола Т. Разпространение на френския език сред българите и на френската преводна литература в България през Възраждането. – Годишник на Софийския университет, Факултет по класически и нови филологии, № 73/1, 1978, с. 83–87.
- Комбов, Виктор. Нови документи за издирването и залавянето на Васил Левски и за следствието срещу революционната организация. – Във: Васил Левски, комитетската организация и османската власт, 1872–1873 г. София: Национален музей „Васил Левски“ – Карлово, 2021, с. 185–207.
- Крайчов, Тоне. Диарбекирски дневник и спомени, съст. Виктория Тилева, Здравка Нонева. София: Изд. на ОФ, 1989.
- Ликовски, Николай. Три спомена на българи революционери, заточеници в Диарбекир. – Известия на държавните архиви, № 55, 1988, с. 303–333.
- Ликовски, Николай. Материали за Теодор Т. Хрулев и Димитър Т. Стоянов – заточеници в Диарбекир. – Известия на държавните архиви, № 56, 1988, с. 241–279.
- Маждракова-Чавдарова, Огняна. Хаджи Ставри. – В: Бележити българи, т. 2 (1396–1878). София, Държавно военно издателство, 1968, с. 165–171.

- Маждракова-Чавдарова, Огняна. „Дружината на верните приятели“ в Цариград и Г. С. Раковски. – Исторически преглед, № 5–6, 2004, с. 187–212.
- Милев, Никола. Раковски в спомените на един италианец. – В: Георги С. Раковски: биографии, съст. Цочо В. Билярски, София: Изд. „Анико“, 2021, с. 481–497.
- Мирчев, Мирослав. „Тайното общество“ на Раковски като първообраз на съвременното българско военно разузнаване. – В: Научна конференция с международно участие „Георги Стойков Раковски: 200 години безсмъртие“, 12–13 април 2021 г. София: Военна академия „Георги Стойков Раковски“, 2021, с. 58–62.
- Митев, Пламен. Георги Раковски като идеолог на българското националноосвободително движение: историографски приноси и дебати. – В: Научна конференция с международно участие „Георги Стойков Раковски: 200 години безсмъртие“, 12–13 април 2021 г. София: Военна академия „Георги Стойков Раковски“, 2021, с. 21–25.
- Мучинов, Венцислав. Политиката на османската власт спрямо преселването на българи в Руската империя в началото на 60-те години на XIX век. – Дриновски сборник, т. 8. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2015, с. 158–165.
- Научна конференция с международно участие „Георги Стойков Раковски: 200 години безсмъртие“, 12–13 април 2021 г. София: Военна академия „Георги Стойков Раковски“, 2021.
- Начов, Никола. Цариград като културен център на българите до 1877. – Сборник на БАН, Клон историко-филологичен и философско-обществен, № 19/12, 1925, с. 1–206.
- Нови документи за издирването и следствието срещу Васил Левски и участниците в Арабаконашкия обир, съст. Д. Чаушева, В. Комбов, превод С. Андреев, И. Добрев, О. Събев. София: Национален музей „Васил Левски“, Изд. „Златен змей“, 2020.
- Опис на турски документи за съпротивата и националноосвободителните борби на българския народ през XIX век, съст. Мария Михайлова-Мръвкарлова. София: НБКМ, 1984.
- Пламен Павлов, Левски – другото име на свободата. София: A&T Publishing, 2017.
- Петринска, Маргарита. Ильо войвода: житие – битие. София: Изд. „Народна младеж“, 1988.
- По следите на Левски и БРЦК: нови османски документи, съст. Орлин Събев, Дора Чаушева, Виктор Комбов, Ашкън Коюнджу, превод Орлин Събев. София: Изд. „За буквите – О писменех“, 2020.
- Попов, Никола Г. Две заповеди на валията на Русе, с които се забранява да бъдат разпространявани в пределите на Османската държава

- книгите на Раковски и неговият вестник „Бъдущност“. – В: Георги Стойков Раковски: възгледи, дейност и живот, т. 2: Документални материали. София: Изд. на БАН, 1968, с. 361–363.
- Радев, Иван. История на Велико Търново, XVIII–XIX век. Велико Търново: Изд. „Слово“, 2000.
- Радкова, Румяна. За знания в „чуждина“ (XVIII–XIX в.). София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2019.
- Райчевски, Стоян. Георги Стойков Раковски. София: Изд. „Захари Стоянов“, 2018.
- Раковски, Георги. Горский пътникъ: повествователен спев. Нови Сад: Книгопечатнята на д-ра Данила Медаковича, 1857.
- Раковски, Георги. Показалец или ръководство как да ся изискват и издирят най-стари чърти нашего бития, языка, народопоколения, старого ни правления, славнаго ни прошествия и пр., част първа. Одесса: в типографията П. Францева, 1859.
- Раковски, Георги. Няколко речи о Асеню Първому, великому царю българскому и сыну му Асеню Второму. Белград: печатано в Кн. сърб. книгопечатница, 1860.
- Раковски, Георги. Глас едного българина. Земун: Типография И. К. Сопронова, 1860.
- Раковски, Георги Стойков. Автобиографични трудове, съст. Веселин Трайков. София: Изд. на ОФ, 1980.
- Сапунов, Никола Евт. Дневник по съграждането на първата българска църква в Цариград, предг. съст. и бел. Христо Темелски. Велико Търново: Изд. „Пик“, 1999.
- Сариев, Веселин. Диарбекир и българите: по следите на заточениците. София: Изд. „Христо Ботев“, 1996.
- Стамболски, Христо. Автобиография, дневници, спомени, 1852–1879. Откъси, съст. Страшимир Димитров. София: Изд. „Български писател“, 1972.
- Стойчев, Иван. За авторството на някои малко известни изображения на Г. С. Раковски. – Известия на Института за изобразителни изкуства, № 1, 1956, с. 361–384.
- Стрезова, Алека. Дипломатически извор за ранната история на БРЦК и Левски, съхраняван в Истанбулския османски архив. – Исторически преглед, № 3–4, 2017, с. 57–68.
- Стрезова, Алека. Сведения за българското революционно движение в османската дипломатическа кореспонденция, съхранявана в Османския архив в Истанбул. – Във: Васил Левски, комитетската организация и османската власт, 1872–1873 г. София: Национален музей „Васил Левски“ – Карлово, 2021, с. 208–236.
- Събев, Орлин. Просветени на Изток с лъчите на Запада: Българската

- ученическа колония в Цариград (XIX–XX век). София: Изд. „Авангард Прима“, 2019.
- Събев, Орлин. Портата по следите на Левски и БРЦК: откъде и какви са новите османски документи? – В: По следите на Левски и БРЦК: нови османски документи, съст. Орлин Събев, Дора Чаушева, Виктор Комбов, Ашкън Коюнджу. София: Изд. „За буквите – О писменехъ“, 2020, с. 32–69.
- Тодорова, Мария. Подбрани извори за историята на балканските народи XV–XIX век. София: Изд. „Наука и изкуство“, 1977.
- Тонев, Велко. Котел през Възраждането. София, 1993.
- Трайков, Веселин. Раковски и балканските народи. София: Изд. „Наука и изкуство“, 1971.
- Трайков, Веселин. Георги Стойков Раковски: биография. София: Изд. на БАН, 1974.
- Трайков, Веселин. Георги Стойков Раковски: документален летопис 1821–1867. София: Изд. „Д-р Петър Берон“, 1990.
- Чаушева, Дора, Виктор Комбов. Неизвестен досега портрет на Апостола в Османския архив в Истанбул. – История, № 27/1, 2019, с. 8–13.
- Чаушева, Дора, Виктор Комбов. Нови документи за следствието срещу участниците в Арабаконашкия обир и издирването на Васил Левски. – Известия на държавните архиви, № 115–116, 2018, с. 146–187.
- Чаушева, Дора. За Ангел Кънчев според нови документи от Османския архив в Истанбул. – Във: Васил Левски, комитетската организация и османската власт, 1872–1873 г. София: Национален музей „Васил Левски“ – Карлово, 2021, с. 142–184.
- Чолов, Петър. За състава на Първата българска легия в Белград от 1862 г. – Исторически преглед, № 4, 1990, с. 52–68.
- Чолов, Петър. Българските въоръжени чети и отряди през XIX век. София: АИ „Марин Дринов“, 2003.
- Шумен и Шуменско, XV–XIX век (документи и материали), съст. Доротея Георгиева, Минко Пенков. Шумен: Исторически музей, 1996.
- Янева, Светла. Българи – откупвачи на данъци във фискалната система на Османската империя. Към историята на българския делови и социален елит през XIX в. София: Нов български университет, 2011.
- Ђорђевић, Живота. Српска народна војска 1861–1864. Београд: Народна књига, 1984.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım. Tuna Nehrinde Bir Yitik Vatan Adakale. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Atanasov, Hristian. Digitization and Falsification. Digitization of the Archival Heritage of National Heroes – Some Observations and Concerns from

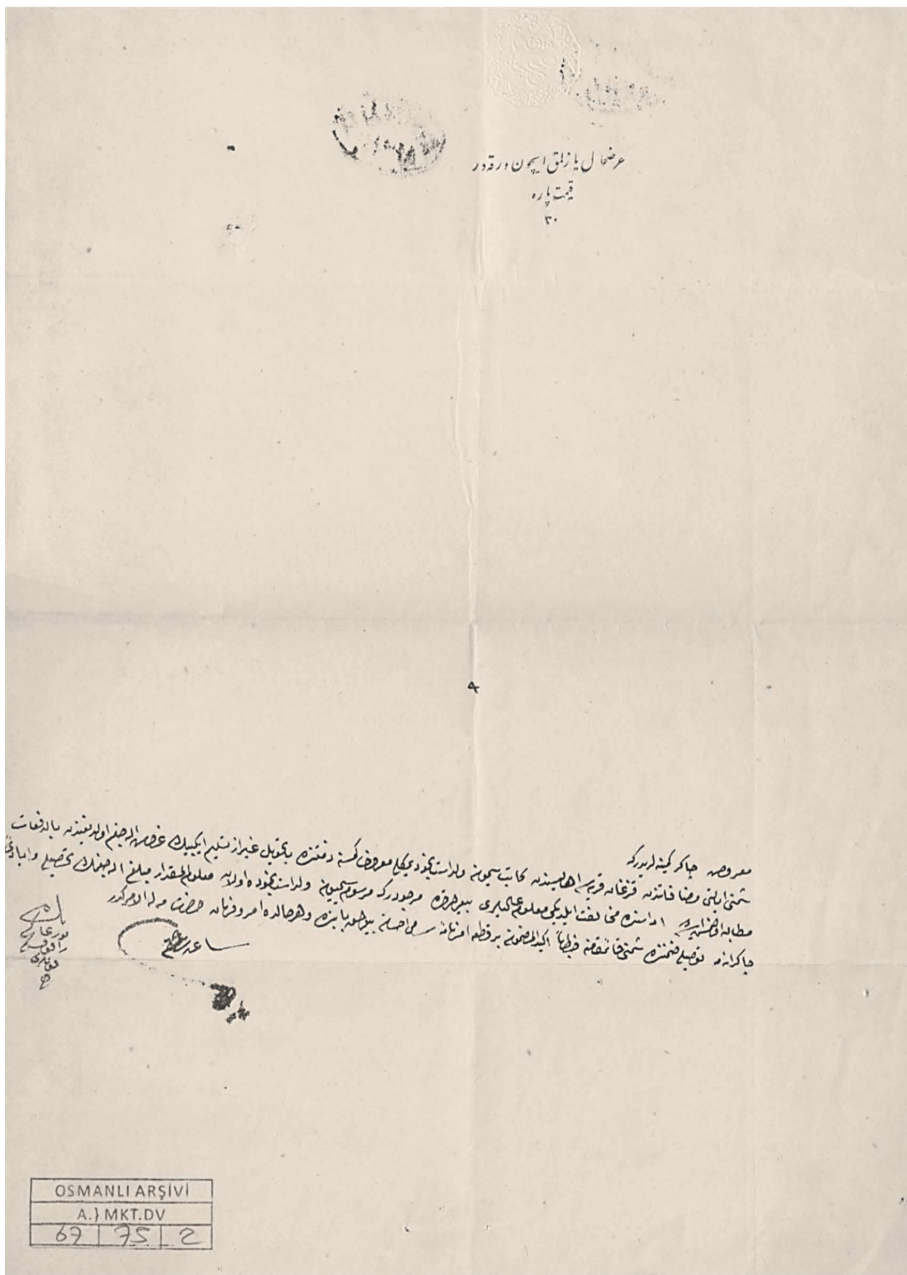
- Bulgaria. – In: Proceedings of ICERI 2021 Conference, 8th–9th November 2021, p. 3665–3670.
- Aydın, Mahir. Bulgaristan Komiserliği. – Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi, № 17/21, 1997, p. 71–120.
- Blagojević, Veljko. Od ustanka do međunarodnog priznanja – vojska u stvaranju državnog identiteta Kneževine Srbije. – Vojno delo, № 3, 2018, p. 546–559.
- Marufoğlu, Sinan. Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Hizmetler ve Ücretler. – History Studies, № 3/3, 2011, p. 267–283.
- Nazır, Bayram. Macar ve Polonyalı Mülteciler: Osmanlı'ya Sığınanlar. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.
- Philliou, Christine M. Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution. Berkeley: University of California Press, 2011.

Интернет източници:

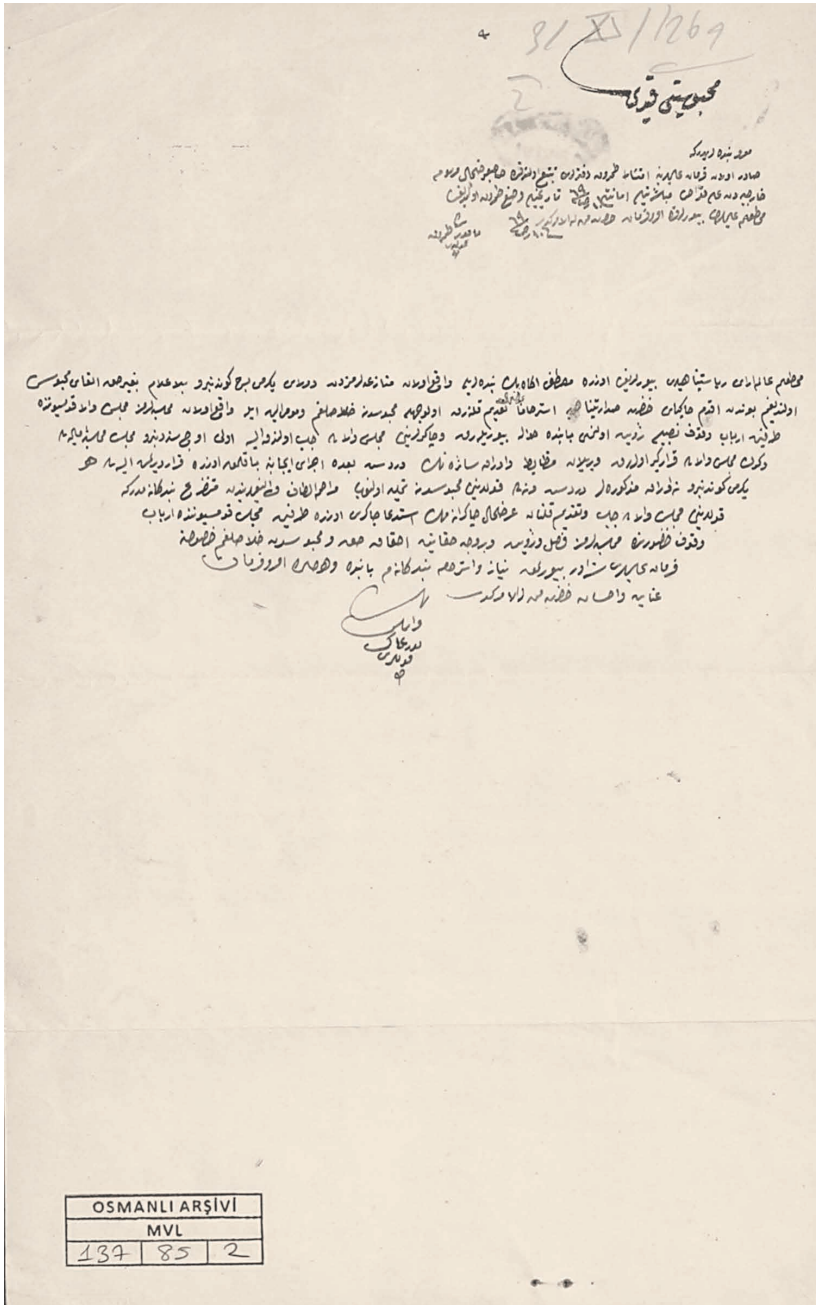
- Димитрова, Гергана. Октай Алиев. Новооткрит документ за Раковски ще хвърли светлина върху житейския път на революционера: <https://www.rusemedia.com/октай-алиев-новооткрит-документ-за-ра/> (04.11.2021).
- Иванова, Десислава. „Показалец“ или... как да продаваш Раковски: <https://litenet.bg/publish29/desislava-ivanova/pokazalec.htm> (20.05.2022).
- Иванова, Жаклина. Уникално: студент откри случайно нови документи за Георги Раковски: <https://www.bgonair.bg/a/163-lyubopitno/245412-student-po-istoriya-otkriva-sluchayno-novi-dokumenti-za-georgi-rakovski> (15.11.2021).
- http://bulrod.blogspot.com/2015/05/blog-post_67.html (08.07.2022).
- [https://bg.wikipedia.org/wiki/Стоян_Каблешков_\(търговец\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/Стоян_Каблешков_(търговец)) (26.03. 2022).
- <https://impressio.dir.bg/afish/originalen-portret-na-georgi-rakovski-ot-1864-g-gostuva-v-istoricheskiya-muzey-v-burgas> (13.04.2021).
- <https://slivenpress.bg/сензационно-открытие-кога-е-роден-рак/> (08.11.2021).
- <https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/10368948> (07.11.2021).

ФАКСИМИЛЕТА

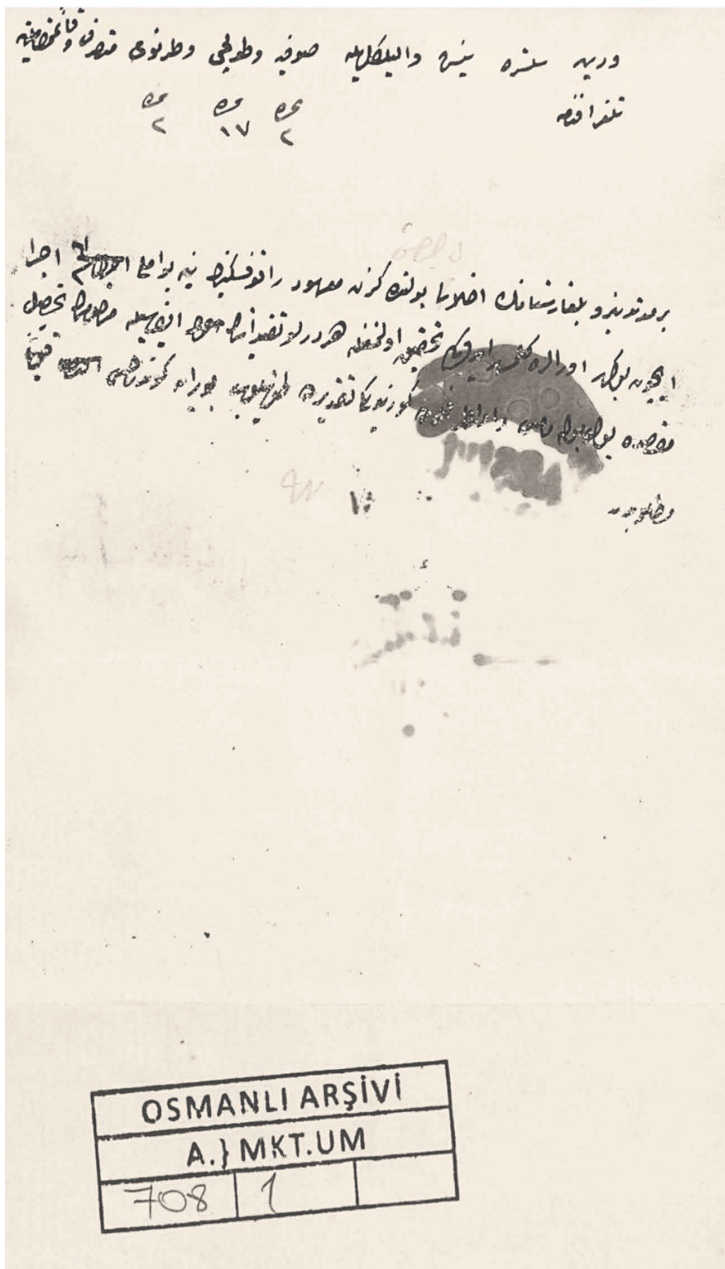
**Молба от Георги Раковски до Високата порта за съдействие
във връзка с изплащане на сума пари от неизправен
длъжник, 31 декември 1852/12 януари 1853 г.
(А.МКТ.DV, 67/75, док. 2)**

Молба от Георги Раковски до Високата порта да бъде освободен от затвора, където е задържан заради дълга му към Мустафа Агях, април 1853 г. (BOA, MVL, 137/85, док. 2)

Телеграма от Високата порта до валиите на Видин,
 Силистра и Ниш и до окръжните управители на София,
 Тулча и Търново за необходимостта от залавянето на Георги
 Раковски, 5/17 септември 1863 г. (А.МКТ.УМ, 708/1, док. 1)

Телеграма от валията на Силистра Мехмед Ариф паша до
 Високата порта относно възможността Георги Раковски да
 бъде заловен и наградата за неговия предател,
 26 юли/7 август 1864 г. (ВОА, А.МКТ.УМ, 794/23, док. 1)

۵

سرتة والی سیلیسترا ایضاً سلام تا بحکم مقام عالی جناب و کاتبانہما بصورت تقریرتہ من حق

بغاستان اف و در صدد مستفی احدثا ایضاً مضبوطی افوضکی نام خود بوصولی کجی بفرم در رسیدت در سعادت ارسال
 لایعین بلوغت تاریخ دفعه سابقه در سربازان اردو پنج سو طرفه اید مرتوبه سرتی افوق من اولیغندہ بر صیفہ اید بوی
 اشیر بلوغت بلوغت ایدر دبو صحتی بنوردک نظر در بلک و سرتی برکی اعضا و کاتبانہما در کتب بوفدت مقام بلوغت
 بشیر بلوغت عظیمہ سید طیب ایدر کتب مرتوبه دولتی رفاج بوز بیل کسیر مصرف دو جبار و جفارتان تکی افکار و کتار
 اندیکتہ نظر ابو غور بلوغت بلوغت اعضا سرتی دولت و کل ایدر قبل الاستیفاء جرات اولیغندہ سکتی
 منوم الکر ایدر اولقدر اقریل متعین در یوب و بلوغت عا بعد استیفاء ایدرم جود مرتوبه سرتی رو بکفر قریب
 محرم بولغندہ وقت کجکسریه داروده کجکسریه عبد الرحیم علیہ لای تنظیم فہم افند فرار

صوبہ حیدرآباد

ایضاً سلام تا بحکم مقام عالی جناب و کاتبانہما بصورت تقریرتہ من حق و در خدمت سرتی
 الکر بکسریه قابل قبول ایدر استیفاء من حق ایدر بلوغت سرتی بوز

۴۱

OSMANLI ARŞIVI		
A.} MKT.UM		
794	23	

Доклад от валията на Силистра Халил Кямили паша до
Високата порта относно заловен екземпляр от брошурата
на Георги Раковски „Глас едного българина“,
29 август/10 септември 1860 г. (ВОА, НР.МКТ, 353/85, док. 3)

۹

طرفا سزا و جزا در حق قاتلانی؟

مردودہ چھکینہ لبریکہ
عمدہ علی بازاری رضا فتنہ فرخانیہ قریب اہلسنہ اٹوبہ بغزادہ اکلندہ و معاشہ در صانع ہیچ بی طرفیہ کلمہ اولیہ و سومیہ اسم
را فتنی دنیویہ گنہ او سزا محاکمہ زندہ با صدر رفقہ اٹوبہ کتابازنہ بر بغارک سنسید الکویدیہ کتابا، در کجایہ نامجد بودغ عارفیہ
بکازنہ لف تقدیم بیکاه سیری فتنیہ مرقوبہ بغزادہ با صدر سہ اٹوبہ کتابازنہ بکوزہ ایشیہ بھذرنہ بادارطہ صلیبیہ کوزنہ اولیہ
کتاب نظوہ خدیوا عظیمیری بیولوہ اوزرہ لف تقدیم فتنہ و بونیزنہ بوولایہ کدجک اٹوبہ تقدیرہ منع اٹوبہ اولیہ سببہ مجبور اوزرہ
دربارہ امرو زمانہ و جزا مدالہ مرکبہ «صفت»

سید
علی

Донесение от окръжния управител на Търново Хасан
Тахсин до Високата порта относно намерени екземпляри от
„Няколко речи о Асеню първому“ на Георги Раковски
в книжарницата на Петър Джамджията,
26 август/7 септември 1864 г. (BOA, MVL, 999/25, док. 1)

4

ایکای نجات اضوی معصه در کتابخانه

۴۷

معرضه چکر کتب لبریکه
نشری بانک بریم دکل جوار سخا فلرم، مصر اولاد کتابلر و زانا طریقی اولده اولدو طرفه فرار انجمنه برنده راقوسک نامنده ای تالیفی اولدنی اولدنی
غیبه زمانه سکدر ای حالده چکلمه خریک از هانه اهالی یا مودی سفر کتابلر جابجی بزوم اولدنی تحفه ده حکم ده اکلا شمسد رحالی مقرر
ایسایلم مقرر و دانی بالخری اولدنی حکم کتاب اخذ ایندیریم که ترجم اولدنه و حال حقیقتمه اولدنی نشری برودیم جوبین اولدیم جفنده و ترجم کنولوی
کیرده الیفی و در اید مقرریم کتور دیک لری ایستفاده نکلور کتابلر کتور ایسایلم اولدیم طرفه جبارانه بکجه سنه و فانه انجمنه اولدیه بنا کیم اولدیم
کننده اولدیه مطلوبانه برک اولدیه الیفی و حال مصر اولدیه کتب معلومانه ایدر میکی یاده انجمنه معنی نکلور کتابلر مقرر اولدیه خبر دیر شمس
مقرر دخی مانی بلیم که الا حقه سبیل الیفی سویمس جوبین اولدیم جفنده و بانک برایک محلی ترجم فنون و طریقی اولدیه برت سه اولدیه مقرر ایسایلم
برلیندنه و در ای تصور ای الفصاحت و فی برلینی جزم اولدیم و فی حقیقتمه مقرر کوندر مسد فقطه الی کوندر مسد اولدیه اولدنی کتاب تصور ای ظهور
ایم حقیقتمه جباب و فایضا همینه کتبه تالیفی ایدر برین مقرر علما صدایضا ایدر بیرونه اولدیه از جمله ایضاً ترجمه سلم برلیندنی اولدیه اولدیه
و در ایسایلم اولدیه حفره و کتبه اولدیه ایسایلم

DOCUMENTS ABOUT GEORGI RAKOVSKI IN THE OTTOMAN ARCHIVES

Abstract

The numerous studies dedicated to the life and revolutionary activity of Georgi Rakovski (1821–1867) are based on extremely rich and diverse archival material – his personal archive, Greek, Serbian, Romanian, Russian and Austrian archives, memoirs and letters of his contemporaries, etc. However, an important source as the Ottoman archives, with few exceptions, still remains unexplored.

For the purposes of the present publication, a systematic and in-depth research of the Ottoman Archive in Istanbul was conducted and 70 relevant archival units were found out. They contain over a hundred documents, predominantly in the Ottoman Turkish and a few in the French language, which are directly or indirectly related to Georgi Rakovski. These documents reveal curious and previously unknown details about his personality and revolutionary activity.

In the current research 45 out of a total of over a hundred documents are presented in full Bulgarian translation. In terms of content, the documents are related to the following five topics: a) the imprisonment of Georgi Rakovski and his father Stoyko Popovich in Istanbul in 1845–1848; b) Rakovski's commercial affairs and financial relationships with other entrepreneurs and creditors; c) his revolutionary activity; d) his associates; e) his journalistic and writing activity.

Орлин Събев

**ДОКУМЕНТИ
ЗА ГЕОРГИ РАКОВСКИ
В ОСМАНСКИТЕ АРХИВИ**

Монография

Българска
Първо издание

Научен редактор:
доц. д-р Християн Атанасов

Научни рецензенти:
проф. д.и.н. Вера Бонева
проф. д-р Пламен Митев
доц. д-р Светла Янева

Редактор и коректор:
д-р Милена Тодоракова

Дизайн и художествено оформление на корицата
д-р Христо Христов

Формат 70/100/16
Печатни коли 9,5
Предпечат и печат БПС ООД

Академично издателство „За буквите – О писменехъ“
ISBN 978-619-185-569-8

София, 2022

Орлин Събев е професор и доктор на науките в Института за балканистика с Център по тракология при БАН. Автор е на монографиите *Османски училища в българските земи XV–XVIII век* (2001), *Първото османско пътешествие в света на печатната книга* (2004), *Робърт колеж и българите* (2015), *Книгата и нейният храм: история на османските библиотеки в България* (2017), *Просветени на Изток с лъчите на Запада: българската ученическа колония в Цариград* (2019), *Танцът на холерата* (2021), документалния сборник *По следите на Левски и БРЦК: нови османски документи* (2020), както и три книги, издадени в чужбина: *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni* (2006), *Spiritus Roberti: Shaping New Minds and Robert College in Late Ottoman Society* (2014), *Waiting for Müteferrika: Glimpses of Ottoman Print Culture* (2018).

9 786191 855698